

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dupcsik Csaba: A családdal és a nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiák, különös tekintettel a familizmusra	123
Tóth Olga: Új anyák és új apák. A gyerekvállalás motivációi	136
Takács Judit: Termékenységi korlátok a 21. század eleji Magyarországon	147
Szalma Ivett – Anna Matysiak: A nők munkapiaci stratégiái és a második gyermekvállalás Lengyelországban és Magyarországon	172
Murinkó Lívia: A gyermekkori család összetételének szerepe a szülői ház partnerrel vagy partner nélkül történő elhagyásában Magyarországon	196

IRODALOM

KÖNYVEK

Meslé, F. – Toulemon, L. – Véron, J. (eds.): <i>Dictionnaire de démographie et des sciences de la population</i> . (Demográfiai és népeségtudományi lexikon.) 2011, Armand Collin, Párizs, 528 p. (Makay Zsuzsanna)	230
---	-----

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	232
Journal of Marriage and Family	233
Population	234
Population and Development Review	234
Population Research and Policy Review	235
Population Studies	236

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Csaba Dupcsik: Ideologies concerning family and gender roles with special respect to familism	123
Olga Tóth: New mothers and fathers. The motivations of childbearing	136
Judit Takács: The obstacles of childbearing in Hungary at the beginning of the 21 st century	147
Ivett Szalma – Anna Matysiak: Women’s employment strategy and second childbearing in Hungary and Poland	172
Lívía Murinkó: The role of childhood family structure in leaving the parental home with or without a partner in Hungary	196

REVIEW

BOOKS

Meslé, F. – Toulemon, L. – Véron, J. (eds.): <i>Dictionnaire de démographie et des sciences de la population</i> . (Dictionary of Demography and Population Studies.) 2011, Armand Collin, Paris, 528 p. (Zsuzsanna Makay)	230
--	-----

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	232
Journal of Marriage and Family	233
Population	234
Population and Development Review	234
Population Research and Policy Review	235
Population Studies	236

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A CSALÁDDAL ÉS A NEMI SZEREPEKKEL KAPCSOLATOS IDEOLÓGIÁK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FAMILIZMUSRA

DUPCSIK CSABA¹

Tanulmányomban² először a családdal és a nemi szerepekkel (a továbbiakban: CSANSZ) kapcsolatos ideológiák egy viszonylag egyszerű tipológiáját vázolom fel. Az *ideológia*³ a továbbiakban *olyan nézetegyüttest* jelöl, amely – a mindennapi életben éppúgy, mint a politikában vagy az intellektuális diskurzusokban – *egyszerre szolgál társadalmi helyzetek, pozíciók, cselekvések, hajlamok stb. leírására és normatív megítélésére* (kritizálására vagy alátámasztására, „megideologizálására”). Az így felfogott ideológia *nagyon különböző elvonatkoztatási szinteken* működhet, adott esetben akár az olyasféle „bölcösség” is felfogható egy bizonyos CSANSZ megnyilvánulásaként, mint „A nőknek a konyhában a helye!”.

Az alább megrajzolt tipológiát meghatározó két dimenzió egyike a nemek erőviszonyait határozza meg, a patriarchális pólustól az egalitáriánus „középen” át egészen a matriarchális pólusig. (Zárójelben: a matriarchális pólus felrajzolását elsősorban az „elméleti szimmetria” indokolja. A nyugati kultúrában és előzményeiben ugyanis hagyományosan nem ismerünk ilyen ideológiát, és – elnézést kérve az ilyen eszmerendszer esetleges híveitől – ebből a szempontból nem vizsgálom meg a jelenlegi helyzetet sem. Ugyanakkor figyelemre méltó, milyen gyakran felmerült a nyugati kultúrában egy „amazón-társadalom” legendája.)⁴

¹ Az MTA TK Szociológiai Intézet munkatársa.

² A tanulmány 2012. április 6-án a Magyar Szociológiai Társaság Családszociológiai Szakosztályának tavaszi műhelykonferenciáján (*Családok dinamikája és gazdasági bizonytalanság/Család és nemi szerepek*) elhangzott előadás szerkesztett változata. Az előadó esszé-ismertető módon megközelíthető témát választott, s jelen írásban is az előadás rekonstruálására törekedett, az esszéjellel felvállalásával, azon megfontolás alapján, hogy a szakelőadások közé illeszkedik egy ilyen megközelítésnek is van létjogosultsága. Éppen ezért, bár a szerző új hivatkozásokkal, idézetekkel, adatokkal bővítette az előadott szöveget, éppen annak központi részét, tehát a familizmus ideológiájának ismertetését nem látta el hivatkozásokkal. Ennek főleg az az oka, hogy ennek a szerző csak egy terjedelmesebb és alaposabb tanulmányban látja értelmét.

³ Az előadó fontosnak érzi hangsúlyozni, hogy az 'ideológia' kifejezést nem tekinti pejoratív, vagy akár kritikai fogalomnak.

⁴ Már az ókori Görögországból több mint 800 ábrázolás maradt fenn, amely férfiak és amazónok fegyveres küzdelmét ábrázolja (Holland 2011. 31). Az amazón-legendátörténetéről magyarul is olvasható Klaus Rainer Röhl (1986) könyve. A német publicista amatőr történelmi áttekintését feltehetően befolyásolhatták korának – saját élettörténetén átütő – eseményei. Az

A tipológia másik tengelyét egy nagyon leegyszerűsített időbeli dimenzió alkotja, amely a „premodern” állapotot különbözteti meg a moderntől. Itt érdemes megjegyezni, hogy a CSANSZ terén – más ideológiai területekhez képest – meglepő késéssel következett be a modernizáció. A „tradicionális” kor egészen a 19–20. fordulója körüli időig tartott – mindaddig ugyanis nem létezett szélesebb körben is ható, a nemek egyenlőségét hirdető ideológia. Ez utóbbi mondathoz két fontos megszorítás kapcsolódik. Egyrészt: természetesen a 20. század előtt is léteztek feminista ideológiák, de ezeket a kortársak marginalizálták, nem fogadták el számottevő körben. Másrészt, megkülönböztetjük az ideológiákat és az általuk leírni kívánt társadalmi helyzetek *de facto* állását. Magyarán: bár a történelem során nyilván számos családban létezett *de facto* egyenlőség vagy akár „nőuralom”, ezek egészen a múlt századig nem kaptak – a fent meghatározott értelemben – ideológiai megfogalmazást.

A fenti megszorítások miatt, bár a tipológia elvileg 6 cellát rajzol ki, ebből csak hármat fogunk kitölteni; ezek közül is csak egyet fogunk – s azt is csak vázlatosan – jellemezni.

1. A CSANSZ-ideológiák
Ideologies concerning family and gender roles

	⇐	↔	⇒
↑ ↓	PATRIARCHÁLIS	EGALITARIÁNUS	MATRIARCHÁLIS
	„TRADICIONÁLIS” Tradicionális patriarchalizmus		
	„MODERN” Familizmus	Feminizmus	

A tradicionális patriarchalizmus ideológiai alapja egy általánosan elterjedt meggyőződés: az ember duális természetű, egyszerre testi és lelki lény, amelynek női fele áll közelebb a testi oldalhoz, míg, értelemszerűen, férfi fele a lelki oldalhoz. A gender megkülönböztetés minden egyéb eleme ebből fakadt:

2. A tradicionális patriarchalizmus férfi-/nőképe
Traditional patriarchalism's view on men and women

A férfi		A nő
Racionális	↔	Irracionális
Intellektuális	↔	Érzelmi
Aktív	↔	Passzív
Társadalmi	↔	Biológiai
Felnőtt	↔	Gyermeki

1960-as években ugyanis Ulrike Meinhof férje volt, s válásuk után az asszony elrabolta két kislányukat, hogy – saját magához hasonlóan – belőlük is szélsőbalos terroristát neveljen.

Mivel a nemi/családi szerepek egalitáriánus megoszlását először a nőjogi mozgalmakon belül vetették fel, az ilyen ideológiákat feminizmusnak is nevezük (noha az elmúlt évtizedekben mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyenlőségelvű CSANSZ-felfogások a férfiszerepek legalább ennyire alapos újradefiniálását is megkövetelik). Az így meghatározott feminizmust jelen keretek között a továbbiakban nem jellemzem részletesebben, csak familizmussal összehasonlítva.

Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy *a familizmus a CSANSZ-konzervativizmus*. Bár politikai hasonlatok alkalmazása a társadalomtudományokban általában nagyon aggályos, jelen esetben mégis érdemes túltennünk magunkat ezen a – máskor kifejezetten hasznos – önkorlátozáson; méghozzá nem is annyira a politikai konzervativizmus és familizmus letagadhatatlanul szoros kapcsolata miatt, hanem mert jó analógiáról van szó (amelyet ráadásul sem a politikai konzervativizmussal, sem a familizmussal rokonszenvezők nem találhatnak okvetlenül sértőnek). Az analógiát azt teszi nagyon hasznossá, hogy mindkét megnevezett ideológia bevallott nosztalgiával tekint a múltra (vagy legalábbis annak bizonyos elemeire, korszakaira, normáira stb.) – miközben mind a konzervativizmus, mind a familizmus *lényegét tekintve modern ideológia*: a modernizációs kihívásokra adott válaszként született.

Ugyanakkor szeretném ismét hangsúlyozni: míg a politikai konzervativizmus számára 18. század végén kezdődő fejlemények jelentették a modernizációs kihívást, amelyre reagálniuk kellett (Mannheim 1994 [1927]), addig a familizmus megjelenése 20. századi fejlemény. Korábban ugyanis a tradicionális patriarchalizmus maradt a domináns, sőt hegemon CSANSZ-ideológia. A korszak legvégén időnként mehökkentően „modern” újrafogalmazásban is találkozhatunk olyan nézetekkel, amelyek tartalmi elemeiket tekintve a középkort idézik. Csak a példa kedvéért: a *par excellence* modern társadalomtudomány, a szociológia egyik „alapító atyja”, Émile Durkheim egyik kulcsművében így állítja szembe a férfi és női természetet: „A férfi nem egyszerűen a nemi ösztön kielégítését keresi a nőnél. Az egész nemi fejlődésnek ez a természetes hajlam volt ugyan a csírája, de lassanként igen nagyszámú és változatos esztétikai és erkölcsi érzés szötte át, s ma már ez a hajlam csupán parányi eleme⁵ az általa életre hívott totális és bonyolult folyamatnak. Ezeknek az intellektuális elemeknek a hatása folytán részben maga is megszabadult a testtől, és mintegy intellektuali-

⁵ A „férfiak nemi ösztöne”, mint valaminek a „parányi eleme” – Durkheim kortársa, Sigmund Freud érdekes következtetéseket tudott volna levonni a szóhasználatból. Miközben, egészen más gondolatmenet alapján, de Freud is úgy vélte: a nők intellektuálisan és morálisan alacsonyabb rendűek a férfiaknál, és éppen ezért, társadalmilag is kevésbé integráltak náluk: „a nők igazságérzete nem áll túlzottan magas szinten, ami kétségkívül annak a következménye, hogy lelki életüket az irigység uralja. Az egyenlőség vágya az irigység elaborációjából ered... Azt is elmondhatjuk, hogy a nők társadalmi érdeklődése kisebb, mint a férfiaké, és ösztöneik szublimációjának színvonala alacsonyabb” (id. Neményi 1988. 41).

zálódott. Erkölcsi indítékok ugyanúgy közrejátszanak most benne, mint fizikai ösztönök... [Ezzel szemben] a nő szexuális szükségletei kevésbé lelki jellegűek, mert általában egész lelki élete kevésbé fejlett. E szükségletek közvetlenül kapcsolódnak a test követelményeihez, inkább követik azt, semmint vezetnék, s így az hatékony fékjük. ...a nő ösztönösebb lény, mint a férfi...” (Durkheim 1967 [1897] 295–298).

Politikai konzervativizmus és familizmus tehát egyaránt értékesnek tartja a premodern értékek és társadalmi helyzetek tradíciók által megőrzött továbbélését és/vagy feltámasztását, a visszaszorult hagyományok revitalizálását – ugyanakkor szinte mindig szelektíve válogatnak a tradíciók elvileg rendelkezésére álló készletéből, s rendszeresen a modern kontextushoz igazítják őket. Ennek következtében az ilyen tradicionalista ideológiák különböznek – még hozzá tipikus esetben lényegesen különböznek – az általuk rokonszenven nézett (vagy akár kifejezetten idealizált) múltbeli korszakok tradicionális ideológiáitól. Mint látni fogjuk: ez a helyzet a familizmussal is, amely „a hagyományos családra” hivatkozik, de egy alaposan átértelmezett, „modernizált” megközelítésben.

Zárójelben: a tanulmány írója talán a kelleténél nagyobb teret szentelt egy akkor egészen friss olvasmányélményének, Barok Eszter blogger írásának, pontosabban a cikk kommentelőinek.⁶ A kommentek túlnyomó többsége ugyanis nem egyszerűen kritikus volt a cikkel kapcsolatban, de annak éppen a lényegét értette félre: Barok konzolidált familista érvelését *lefeministázták*. Tették mindezt ráadásul – e sorok szerzőjének kisebb kulturális sokkot jelentő – brutális és minősíthetetlen stílusban. Mivel a kommentek nagy többsége nem tűri a nyomdafestéket, itt egyet idéznénk, amely nem a trágárságokkal, hanem „csak” morálisan minősíthetetlen „érveléssel” támadta az említett hölgyet (az idézőjelek kivételével változtatás nélkül): „*De Szálasi már a harmincas években figyelmeztetett: »Bűnt követ el az a rendszer, amelyik a nőt szent hivatásától elvonja, mint munkást kihasználja és anyagi feltételek után rohanó 'férfinőt' teremt belőle.« A kulturális marxizmus lelkes támogatását élvező, s már a politikai korrektség szerves részévé vált feminizmus azonban éppen ezt teszi. A cél a hagyományos család szétverése – mindez az »egyenjogúság«, a »nők felszabadítása« jelszavai mögé rejtve.*”⁷

A kommentelők mindenesetre rámutattak arra, hogy a fenti 1. táblázat kiegészítésre szorul. Ugyanis, miközben a szerző hangsúlyozni szeretné, hogy a familizmust egészében, alapvető tételei alapján *nem* tekinti *szélsőséges* ideoló-

⁶ http://mandiner.hu/cikk/20120404_barok_eszter_a_ferfi_az_ur_a_haznal

⁷ Kivételszámra ment az a kommentelő, aki rámutatott: „*Vicces [? – D. Cs.] ez a sok ostoba fröcsögés. Miközben ha az egész posztot elolvasták volna, és nem csak a saját egyszerű, de legalább beteges fantáziájuk alapján próbálták volna megítélni a szerző véleményét, szóval akkor kiderülne, hogy kb. ugyanazt gondolják, mint az úriember stílusban le[...]ott szerző.*”

giának,⁸ a jelek szerint létezik egy kifejezetten szélsőséges módon férfidomnanciát hirdető, egyenlőségellenes modern CSANSZ-ideológia napjainkban is.

Foglaljuk össze a familizmus fő sajátosságait az alábbi pontokban:

1. a „család” esszencialista felfogása és az értékek elvitatása az alternatív modellektől;
2. tradicionalizmus;
3. harmóniaelméleti megközelítés a család szintjén, konfliktuselméleti megközelítés a makroszinten;
4. a családot a makroszintű szociabilitás bölcsőjének tekintő felfogás.

1. „A családot” a familista felfogás számára egy férfi és egy nő *házassága*, valamint gyerekeik jelentik (esetleg további családtagokkal kiegészítve). A megközelítés szerint a(z így felfogott) családok alapítása és fenntartása *első-sorban értékvezérelt* cselekvésekkel jellemezhető – míg az alternatív családmodellek *nem* alternatív értékrendekkel, hanem *az* értékek sérülésével, torzulásával, háttérbe szorulásával magyarázhatóak.

A megközelítés ezt a normatív képet egyrészt – leíró értelemben is – visszavetíti a múltba, azt sugallva (vagy éppen állítva), hogy ez volt *a* tradicionális családmóddal. Másrészt – egészen az utolsó másfél-két évtizedig – a megközelítés képviselői a tényekkel összhangban állíthatták, hogy Magyarországon a felnőtt lakosság többsége ilyen családokban él, és még inkább: a nagy többség az ilyen családi életet tartja normának. A közelmúlt változásai azonban – tehát, hogy a többség immár *nem* ilyen családokban él, s még inkább, hogy a többség mind nagyobb része ezt normatív értelemben is elfogadhatónak tartja – feltehetően mind nehezebben kezelhető anómiát jelentenek a familizmus számára.⁹

Egy példa segítségével leegyszerűsített és sarkított megfogalmazásban megragadva a dilemmát: ha az élettársi együttélések terjedőben vannak a házasságok rovására, akkor ezt a tendenciát a familista megközelítés mint válságjelenséget értelmezheti.¹⁰ Ha viszont a nagy többség legitimnek és elfogadhatónak tekinti az együttélést mint életformát, akkor ez azt is jelenti, hogy egy új többségi (nem familista) *norma* alakult ki. (Thomas Kuhn méltán híres könyvéből azonban tudjuk: egy anomália nem okvetlenül vált ki „tudományos forradal-

⁸ Ahogy a feminizmus egészét sem tekinti szélsőségesnek. Ha azonban a szerző „állásfoglalásra” kényszerül, akkor beismeri, hogy egészében és részleteiben is kritikusabban viszonyul a familizmushoz, mint az egalitáriánus CSANSZ-ideológiákhoz.

⁹ Lényeges megállapítani: anómiát jelent *a familista megközelítés mint paradigma* számára. A familista családmóddal való eltérés jelenségének *társadalmi anómiaként* való értelmezése a paradigma mint olyan számára nem okozott problémát.

¹⁰ Érdemes elgondolkodni azon, hogy annak analógiájára, ahogy a politikai konzervativizmus képes volt kiegyezni például az általános választójoggal (a 19. század derekán ezt még sokan hihetetlennek vélték), vajon elképzelhető-e, hogy a familizmus a közeljövőben „kiegyezzen” a gyermekét is vállaló, házasság nélküli együttélés intézményével.

mat”, mivel a paradigma számos módon, de akár tartósan is képes kezelni a problémákat.)

2. A familizmus *tradicionalista, nem tradicionális*. Egy korántsem marginális példát véve: a tradicionális patriarchalizmus számára a nők jogi egyenlőségének gondolata botrányosnak számított, miközben manapság nem igazán halani olyan familista megközelítésről, amely (nyíltan) a női választójog „visszavételét” hirdetné. A feminizmus által *a nemek egyenlőtlenségeként* tematizált kérdést a familizmus megkísérelte átdefiniálni, amikor képviselői a nemi szerepek – részben biológiailag determináltak minősített – *különbségeiről* beszélnek. Egy tipikus érv szerint: „*a gyerekszülés a nők feladata maradt*”, s ez az ideológia ennek nyomán vezeti le, hogy a nők háztartással és családdal kapcsolatos kötelezettségei „*természetes módon*” kiterjedtebbek, mint a férfiaké (akikre ezután már „*logikus módon*” nagyobb súly hárul a fizetett munka vállalásában s a család kifelé történő „képviseletében”).

A familizmus éppen ezért *ambivalens* a női munkavállalás terén is. Miközben a familista logikából legalábbis a női munkavállalás visszaszorítása következne, ennek radikális hangú követelése viszonylag ritka. Érdekes emlékeztetni rá, hogy ez egy történelmileg viszonylag új helyzet.

3. A társadalomtudományokban általában a makroszint kapcsán használják a harmóniaelmélet és az ezzel szembeállított konfliktuselmélet fogalom-párját. A harmóniaelmélet hívei szerint elvileg lehetséges lenne létrehozni egy konfliktusmentes társadalmat, vagy legalábbis egy ilyen világot kellene megközelítendő ideálnak, normának tekintenünk. A konfliktuselmélet hívei szerint viszont a konfliktusok nemcsak hogy kiküszöbölhetetlenek a társadalmi életből, de még hasznos szerepet is betölthetnek; „csak” a konfliktusok civilizálására, erőszakmentesítésére kell törekednünk, nem pedig azok teljes elfojtására.

A familizmus egy érdekes hibridet képvisel: képviselői elfogadják a hatalom szerepét s ezáltal a konfliktusok jelenlétét is a társadalmi életben – kivéve annak egy speciális intézményében, nevezetesen a családban. A család („*a nevére méltó család*”) familista felfogásban *érzelmi közösség*, amelyben *hatalmi viszonyok nincsenek jelen*. Ez magyarázza az ellenkép értelmezését is: a familizmus felfogásában gyakori megközelítés, hogy a feminizmus *kizárólag* hatalmi viszonyokat – illetve, esetleg még gazdasági viszonyokat – lát a családban.

Ezen a ponton különösen jól kimutatható, hogy *a familizmus tradicionalizmusa* alaposan átformálta a *tradicionális* patriarchalizmus ideológiáját – a 19–20. század fordulójáig ugyanis a magától értetődő férfidominancia hívei (tehát a korabeli társadalom szinte egésze) egy pillanatig sem tagadták a hatalmi viszonyok jelenlétét a családban. Ahogy a szociológia egyik tekintélyes előfutára, Le Play fogalmazott: „*Az apai tekintély a legszükségesebb, a leginkább legitím valamennyi társadalmi hatalom közül*” (id. Therborn 2004. 13). Sőt, az érvelés inkább fordított irányban működött: a tekintélyelvű állami ha-

talmat próbálták gyakran úgy legitimálni, hogy azt „mindannyiunk atyja” gyakorolja. S bár a hatalom gyakorlása nem okvetlenül jár együtt erőszakkal – uralmi viszonyok esetén „az erőszakkal való fenyegetés és — adott esetben — az erőszak alkalmazása ... mindenütt ... az ultima ratio”. Az utolsó idézet egy másik klasszikus, Max Weber halála (1920) után publikált, értelemszerűen a 20. század első évtizedeiben írt művéből származik (Weber 1987. 78). Weber magyarázólag még hozzátette: „... ma már csak ott fordul elő »legitim« erőszak, ahol az állami rend azt megengedi, vagy előírja (például ahol a családfőnek meghagyja a »fenyítés jogát«.” (Weber 1987. 79.)

4. Mint már utaltam rá: a familista felfogás szerint az értékek által áthatott, „felelősségteljes”, önzetlenségre hajlamos egyének alkothatnak igazán stabil, normatív értelemben felfogott családot. Az összefüggést azonban megfordítva is érvényesnek tekintik: a familista értelemben felfogott családokban felnőtt emberek ösztársadalmi szinten is hajlamosabbak a kooperatív, altruista, önzetlen, közösségi cselekvésre, mint a többiek. Az alternatív családtípusokban élők – a familista világkép szerint – a „napjaink világát átható” individualizmus, hedonizmus és egoizmus áldozatai, egyszersmind cselekvő aktorai; mindazok pedig, akik más ideológia segítségével értelmezik ezeket a családtípusokat, mint a familizmus – jobb esetben akaratlanul, de mindenképpen –, „bomlasztó hatást” gyakorolnak a családra (és ezen keresztül az egész társadalomra). A familizmus nem csupán „családbarát”, de *par excellence* „társadalombarát” nézetrendszernek tekinti önmagát, amely a társadalom legalapvetőbb betegségét próbálja diagnosztizálni és orvosolni.

A fenti azonosítások azonban nem magától értetődőek. A nemzetközi szociológiai irodalomban – ironikus módon – a familizmust igen gyakran szinte az egoizmus, az individualizmus *szinonimájának* tekintik – a fogalom segítségével egy olyan anómikus állapotra utalnak, amelyben az emberek nem bíznak egymásban vagy a nagy intézményekben, csak saját családtagjaikban (Fukuyama 1997). Az ilyen „amorális familizmus” egyik klasszikus vizsgálata Dél-Olaszország kapcsán született (Banfield 1958) – s már csak a populáris kultúra gengszterfilmjeinek köszönhetően is közismert, milyen érdekes mellékjelentéseket kapott ebben a közegben ’a család’ kifejezés.

Ironikus, hogy a fent meghatározott értelemben felfogott familisták és feministák néhány attitűdben osztoznak a mai Magyarországon. Nevezetesen:

1. Az ideológiával azonosulóknak – mindkét esetben – *erős válságtudata* van: tisztában vannak ugyanis azzal, hogy a valóban létező magyar családok döntő többsége erősen különbözik az általuk ideálisnak vagy akár csak elfogadhatónak tartott állapottól. Ám *mindkét irányzat* hívei hajlamosak úgy érezni, hogy az alapvető társadalmi tendenciák az általuk ideálisnak vélt helyzet ellen hatnak, „*az idő nem nekik dolgozik*”.

2. Mindkét ideológia hajlik rá, hogy a családmodellek formálásában – az esetleg nem is tudatosított társadalmi kényszerekkel szemben – túlhangsúlyoz-

za a normák, az értékek szerepét. Ebből szinte logikai erővel következik a normavezérelt család*politika* lehetőségeinek és jelentőségének a túlbecsülése is.

3. Mindkét ideológia hajlamos unilineáris fejlődésmodellek megfogalmazására vagy legalábbis hallgatólagos elfogadására. Ám míg a mai állapothoz a familisták szerint egy felbomlás-, hanyatlás-, elfajulás-történet vezetett, addig a feministák szerint egy – sajnálatosan elakadt, eltorzult – fejlődés.

A fentiek következtében a mai magyar társadalom családi viszonyairól szóló leírások – bármelyik fenti eszmerendszer befolyásolja is őket – hajlamosak a drámai hang megütésére, válságkommunikáció folytatására. Akármennyire is visszafogottságra törekszik egy-egy ilyen leírás szerzője, *implicite* vagy *kimondva* akkor is kritizálja, illegitimnek minősíti, leértékeli a mai Magyarországon élő emberek túlnyomó többségének családi életét. A helyzetben szinte kódolt a morális pánik gerjesztése és az amúgy is rossz társadalmi közérzet fokozása.

Több – Tóth Olgával közösen írt – cikkünkben (Tóth – Dupcsik 2007, 2008; Dupcsik – Tóth 2008) próbáltunk érvelni amellett, hogy érdemes megkülönböztetni egymástól a familizmus ideológiáját a familizmustól mint társadalmi állapottól. Utóbbi alatt olyan helyzetet értünk, amelyben különböző típusú társadalmi kényszerek és érdekek „törekednek” a családi keretek stabilizálására. Az így felfogott társadalmi familizmus és az ideológiai familizmus természetesen erősítheti is egymást – de ugyanakkor szét is válhatnak. El tudunk tehát képzelni olyan társadalmat, amelynek politikai diskurzusait áthatja az erős familista beszédmód, ugyanakkor a ténylegesen létező családokat több társadalmi mechanizmus gyengíti vagy bomlasztja, mint amennyi erősíti – s el tudunk képzelni egy ezzel ellentétes felállást, amikor a nyilvános diskurzusokban a familizmus alárendelt pozícióban van, az embereket mégis számos tényező ösztönzi hatékony formában arra, hogy családban éljenek.

Bár a tanulmány, címe ígérete szerint, az ideológiára fókuszál, máig érvényesülő jelentősége miatt érdemes lehet felvázolni egy konkrét történelmi szituációt, amelyben szétvált egymástól az ideológiai és a társadalmi familizmus. Az államszocializmus korára, különösen annak második szakaszára gondolok, amely Magyarországon nagyjából a Kádár-korszakkal azonosítható.

A kommunista ideológia, különösen kezdetben, kritikus volt a fennálló, „polgárinak” aposztrofált családmodellel szemben. Mint Lenin megfogalmazta: „*A nő továbbra is házi rabszolga, minden felszabadító törvény ellenére, mert a kis háztartás elnyomja, fojtogatja, eltompítja, lealacsonyítja a nőt, odaláncolja a konyhához és a gyermekszobához, munkaerejét barbár módra terméketlen, kicsinyes, idegölő, butító, nyomasztó munkára pazarolja. A nő igazi felszabadítása, az igazi kommunizmus csak ott és akkor kezdődik, ahol és amikor megkezdődik a tömegharc (amelyet az államhatalom birtokában lévő proletariátus vezet) a kis háztartás ellen, vagy helyesebben, amikor kezdetét veszti a kis háztartás tömeges átépítése nagy szocialista háztartássá*” (id. Neményi 1988. 76).

Eszmetörténeti szempontból igazi gyöngyszem a fenti idézet, de csak az 1989 előtti nyugati baloldaliak és az 1989 utáni, posztkommunista országokban élő jobboldaliak egy része követi el azt a hibát, hogy névértéken elfogadja, s ezáltal „radikális feministának” vagy „családellenesnek” minősíti a kommunizmus felépítésére törekvő rendszereket.¹¹ A hatalomra került kommunista pártok azonban a gyakorlatban olyan rendszert építettek ki, amelynek *szüksége volt a családra*, mint az egyéneket „megkötő” társadalmi egységre. A magyar születésű Arthur Koestler az 1930-as évek elején Németországban élt, s még az itteni, hatalom birtokában nem lévő kommunista mozgalomban is jól érzékelte a fordulatot: „Ami a »szexuális vágyat« illeti, habár létét hivatalosan elismerték [a pártban], mi mégis bizonytalanok voltunk felőle. A monogámia és a család intézménye a gazdasági rendszer termékei; individualizmusra és képmutatásra nevelnek, az osztályharctól eltávolító magatartásra, amit teljes egészében el kell utasítani; a burzsoá házasság csak a prostitúciónak egy társadalmilag elismert formája. De a promiszkuitás ugyanígy a Rossz Dolgok közé tartozott. [...] Az egyetlen helyes, konkrét viselkedés a szexuális vágygal szemben a Proletár Erkölcs. Ez annyiból áll, hogy az ember megházasodik, hű marad párjához és proletár gyerekeket csinál. De hát ez nem ugyanaz, mint a burzsoá erkölcs? – A kérdés, elvtársam, mutatja, hogy te mechanikus és nem dialektikus fogalmakban gondolkodsz [...]. A házasság intézménye, ami a kapitalista társadalomban a burzsoá bomlás része, az egészséges proletár társadalomban dialektikusan szerepet vált.” (Koestler 1994. [1949] 147–148.)

A szocialista rendszert „családellenességgel” vádolók természetesen nem csak az ideológiai megnyilatkozásokra, hanem konkrét politikai lépésekre is hivatkoznak: elsősorban a nők tömeges munkába állására. Ezt a szocialista rendszer újdonságának beállítani azonban egy valóban létező tendencia eltúlzott félreértelmezése. Valójában már 1900-ban 20,8% volt a munkavállalók aránya a nők körében, s ez az érték, némi ingadozással, 24,1%-ra növekedett – 1941-ig. 1949-ben szinte ugyanerről az értékről (24,9%) kezdődik a szocializmus építése, s az aktív keresők aránya a nők körében 1980-ig alig másfélszeresére, 39,9%-ra növekedett (Múlt és jelen 1996. 83). Természetesen, ha nem az egész női populációt, hanem csak az aktív korúakat vesszük alapul, illetve ha a foglalkoztatottak közé számítjuk a passzív munkavállalókat is, a növekedés mértéke jóval nagyobb. (Bár az aktív korú, de passzív munkavállalónak számító nők legnagyobb része ebben a korban GYES/GYED-en volt, miközben az egyedülálló anyák gyermekeinek aránya alacsonyabb volt, mint a korábbi, tehát a Horthy-korszakban¹² – nem volt tehát törvényszerű, hogy a női munkavállalás

¹¹ Siklós László könyvének már a címe is sokatmondó: *A kommunizmus áldozata: a család* (2009).

¹² A házasságon kívül született gyerekek 1960-as, 1970-es és 1980-as arányának átlaga 5,8% volt, míg az 1921-es, 1930-as és 1940-es hasonló mutatók átlaga: 8,2% – tehát 1,4-szer nagyobb (Múlt és jelen 1996. 72).

magasabb mértéke *önmagában* a házasodási és/vagy gyermekvállalási kedv ellen hasson.) Az igazán fontos összefüggést azonban az jelenti, hogy a nők tömeges munkavállalása nem a szocializmus korában jelent meg – akkoriban „csupán” kiterjedt, többek között a régi (1945 előtti) középosztály női tagjaira és az ő lányaikra is. E számszerűen kicsi, de normaformáló szerepe miatt fontos csoportnak sikerült meggyökereztetnie azt a képet, mely szerint „*a nők korábban nem dolgoztak, a szocializmus korától kezdve viszont egy csapásra, valamennyien munkába álltak*”.

„*Számomra a család elsősorban mint kényszerszövetség értelmezhető a magyar társadalomban*” – fogalmazott jelen konferencia egy másik előadója, Tóth Olga, 1980-as években végzett kutatásai alapján (Tóth 1994. 227–228.). A szocializmus idején erős, a rendszer irányítói szempontjából nem szándékolt *társadalmi kényszerek* hatottak abba az irányba, hogy az emberek minél nagyobb arányban és minél korábban megházasodjanak, s mielőbb (legalább egy) gyermeket vállaljanak. Korábban erről részletesebben is írtunk (Dupcsik – Tóth 2008. 311–317.), ezért itt csak egy példát emelnénk ki: a lakáshoz jutás problémáját.¹³ Köztudott, hogy a lakáskiutalás rendszerében még a családosoknak is átlagosan többéves várakozási idővel kellett számolniuk – az egyedülálló fiatalok esélyei pedig gyakorlatilag a nullával voltak egyenlők.

Bár a korszakot felnőttként megélők rendszerint egyáltalán nem csodálkoznak, ha felidézük számukra, „spontán” mégis ritkán tudatosítják: az államszocializmus korában a lakások többségét nem kiutalták, hanem magánérőből építették (Vajda – Farkas 1990. 135–136). „*E generáció életét úgy lehet jellemezni, mint kitartó küzdelmet a családi ház fokozatos megszerzéséért, illetőleg felépítéséért. Tipikusnak mondható az olyan építkezés, amikor egy huszonöt éves munkásfiú és egy húszéves munkáslány házasságuk első öt évét albérletben tölti, és közben telekre gyűjt. A hatodik évben megveszik a telket, a hetedikben elkezdnek építkezni, és körülbelül a tizedik évben az építkezést be is fejezik. Ezután következik a lakás közművesítése: víz, szennyvízvezetés, kerítés és a lakás berendezése. Mindezt csak úgy oldhatják meg, ha a családi élet stabilitását nem zavarja semmi... [kiemelés tőlem – D. Cs.]*” – írta Kemény István 1970-ben (Kemény 1990. 131–132.; a tanulmány, nem véletlenül, csak a rendszerváltást követően jelenhetett meg).¹⁴

¹³ Egy amerikai szociálpszichológiai kísérlet részeként animációt készítettek, amelyen egy négyszög, egy kis és egy nagy háromszög, illetve egy kör „táncolt”. Amikor amerikai egyetemistáknak vetítették le az 1940-es években, többségük „szerelmi konfliktust” vélt látni. Magyar egyetemisták értelmezése az 1970-es években, ugyanerről a rajzfilmeckéről: „*harc a lakásért*” (Csepeli 1997. 250–251.). A szellemes kísérlet jól mutatja, mennyire központi kérdésnek számított a lakásszerzés a szocializmus korabeli mindennapi életben.

¹⁴ Érdemes tovább is folytatni az idézetet: „*...ha minden garast félretesznek, fogyasztásukat erősen korlátozzák, megragadnak minden mellékes kereseti lehetőséget, vagy pedig a gyárban dolgoznak napi 12 órát, hét végén pedig részt vesznek a ház építésében. Ezen a módon negyvenéves korukra elérik, hogy az uralkodó szokások szerint berendezett családi*

E rövid leírást olvasva érthetőbbé válik a „kényszerszövetség” fent idézett terminusa. S érthetőbbé válnak a tendenciák is: Magyarországon a házasságban élő felnőttek aránya csökkenni, míg az egyedülállók aránya – az elváltak és özvegyeket be *nem* számítva is – nőni kezdett *már 1900 körül*. A fenti értékek ezen a viszonylag alacsony, illetve magas szinten maradtak a dualizmus utolsó évtizedeiben, illetve a Horthy-korszakban. A tendenciák a szocializmus korában változtak meg: ebben az állítólag „családellenes” társadalmi rendszerben éltek a legújabb kori magyar történelemben a legtöbben házasságban, és a legkevesebben házasságon kívül.

A 15 éves és idősebb férfiak családi állapotának 20. századi változásait bemutatató diagram megtalálható a *Demográfia* 2008-as évfolyamában (Dupcsik – Tóth 2008. 315), ezért itt most felesleges lenne megismételni. Hasonlóképp, az említett cikkben próbáltunk érvelni amellet is, hogy – visszatérve az ideológiák szintjére – erős leegyszerűsítés azt állítani, miszerint a szocialista rendszer „feminista”, illetve „antifamilista” lett volna. Ellenkezőleg: a familizmus idővel a szocialista rendszer ideológiai palettájának részévé vált, különösen a Kádár-korban. Erős leegyszerűsítéssel: míg a Rákosi-rendszer az emberek mobilizálására (vagy még inkább: látszat-mobilizálására) törekedett, addig a Kádár-rendszer az ember atomizálására és semlegesítésére. Ezzel az atomizálással és semlegesítéssel pedig a familizmus ideológiája teljes mértékben kompatibilisnek tűnt. A Rákosi-rendszer után Kádárék vívmányként, engedményként tüntették fel, hogy az emberek legalább a családi körbe visszahúzódhatnak, az állam nem kíván utánuk nyúlni, s „csak” a politika és a társadalom más szféráinak egészét próbálja ellenőrzése alá vonni. A Kádár-kor propagandistái azt is igyekeztek kihasználni, hogy a nyugat-európai és észak-amerikai társadalmakban korábban kezdődött a családformák pluralizálódása, tehát a „nyugati hanyatlás” szembeállítható volt a magyar familista valósággal.

Még egyszer sajnálkozásomat fejezem ki, amiért nem tudok bővebben érvelni, így záró állításom talán túlságosan is a levegőben lóg. Megkockáztatnám azonban: napjaink familizmusa „hivatalosan” a prekommunista múlt idealizált, jelentős részben konstruált képére hivatkozik, és kifejezetten a szocialista korszak képével szembeállítva határozza meg magát – ugyanakkor a familista nosztalgia jelentős mértékben a *szocialista társadalmi valóság* emlékéből táplálkozik.

házzal és 150–300 négyzetméter kerttel rendelkeznek. Mire idáig eljutottak, a folytonos munkát és takarékossgát annyira megszokták, hogy tovább dolgoznak és takarékoskodnak, és kocsi-ra, központi fűtésre kezdenek gyűjteni. Kívülről nézve kispolgári életvitel és törekvések, belülről nézve küzdelem és beérkezés” (Kemény 1990. 131–132). Bár a kifejtés ilyen szintjén kockázatos állítás, mégis megjegyezhető: számos olyan teljesítmény, amely „belülről nézve küzdelem és beérkezés”, a familista diskurzusban gyakran mint „karrerizmus” vagy „a fogyasztási javak iránti vágy” jelenik meg.

IRODALOM

- Banfield, EC. (1958): *The Moral Basis of a Backward Society*. The Free Press, Glencoe, IL.
- Csepeli Gy. (1997): *Szociálpszichológia*. Osiris, Budapest.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51/4. 307–328.
- Durkheim, É. (1967) [1897]: *Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány*. Közgazdasági és Jogi K. Budapest.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa, Budapest.
- Holland, J. (2011): *Nőgyűlölet. A világ legrégebbi előítélete*. BOOKART, Csíkszereda.
- Kemény I. (1990): *Velük nevelkedett a gép: magyar munkások a hetvenes évek elején*. Művelődéskutató Intézet – Vita, Budapest.
- Koestler, A. (1994) [1949]: A bukott Isten. In Conrad, J. – Koestler, A. – Černý, V. *Folytatásos önéletrajz*. Osiris-Századvég, Budapest, 2000. 121–170.
- Mannheim K. (1994) [1927]: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*. Cserépfalvi, Budapest.
- Múlt és jelen, 1996. *Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Neményi M. (szerk.) (1988): *A család pro és kontra*. Gondolat, Budapest.
- Röhl, KR. (1986): *Az amazonok lázadása. Egy legenda története*. Kossuth, Budapest.
- Siklós L. (2009): *A kommunizmus áldozata: a család. Dokumentumok háttérrel*. Kráter, Pomáz.
- Therborn, G. (2004): *Between Sex and Power. Family in the world, 1900–2000*. Routledge, New York.
- Tóth O. (1994): A női életút Magyarországon. Extrém módon hosszú és rövid életperiódusok. In Hadas M. (szerk.): *Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Replika Kör, Budapest, 223–234.
- Tóth O. – Dupcsik Cs. (2007): Családok és formák – változások az utóbbi ötven évben Magyarországon. *Demográfia*, 50/4. 430–437.
- Tóth O. – Dupcsik Cs. (2008): Az emberekbe vetett bizalom és a családi-, nemi szerepek konzervativizmusa. In Füstös L. – Guba L. – Szalma I. (szerk.): *Társadalmi regiszter 2008/2. Mobilitás, szubjektív jólét és elégedettség, nemi szerepek*. Európai Társadalmak Összehasonlító vizsgálata, 7. kötet. MTA PTI – MTA SZKI, Budapest, 63–78.
- Vajda Á. – Farkas E. J. (1990): Lakáshelyzet. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riórt 1990*. TÁRKI, Budapest, 131–164.
- Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriatan*. Közgazdasági és Jogi K. Budapest.

Tárgyszavak:

Familizmus
 Feminizmus
 Család
 Házasság

**IDEOLOGIES CONCERNING FAMILY AND GENDER ROLES WITH
SPECIAL RESPECT TO FAMILISM***Abstract*

This paper first of all tries to develop a typology of ideologies concerning family and gender roles, putting stress on the notion of the so called familism. This view is – contrary to its self-identification – also a modernisation ideology. It is traditionalist and not traditional: as a contrast to really traditional ideologies concerning family and gender roles familism does not emphasize the rule of males as a goal but puts stress only on male dominance, in some cases on their more pronounced role outside the family, their eminent part in the maintenance of the family.

The author emphasizes that he does not consider the word 'ideology' pejorative and he is not hostile towards familism but only criticises it. He focuses on the inherent asymmetry of familism as this ideology regards mainly or exclusively values and emotional needs as forces which strengthen and maintain families (either the individual ones or the social institution itself) whereas interests and social pressures in durkheimian sense play role explaining the dissolution of family or its negative changes as compared to the familist ideal.

The last part of the paper shows how the stability of families can be connected to the interaction of values, family policies and social pressures. Whereas authors state from a familist point of view that socialist regime in Hungary was less family-friendly, moreover according to some opinions it was clearly against families compared to the former period, confusingly much more people lived in marriage in this period than in the first half of the 20th century.

ÚJ ANYÁK ÉS ÚJ APÁK. A GYEREKVÁLLALÁS MOTIVÁCIÓI

TÓTH OLGA¹

Bevezetés

A gyermekvállalással kapcsolatos magyar szociológiai és demográfiai irodalom egyik igen fontos témaköre a kívánt és/vagy ideálisnak tartott, illetve a megszületett gyerekek számában mutatkozó különbség. Számos kutatás igyekszik megmagyarázni azt a problémát, miért születik rendre kevesebb gyerek, mint amennyit a férfiak és nők, a családot alapítók és általában a közvélemény ideálisnak tartana. A magyarázatok nagy általánosságban három, egymással egyébként szoros összefüggésben lévő csoportba sorolhatók: egyesek a mindenkori családpolitika gyerekbarát vagy nem gyerekbarát intézkedéseinek fontosságát emelik ki. Mások a nők, különösen a kisgyerekes anyák hátrányos munkaerő-piaci helyzetére helyezik a hangsúlyt. Végül van, aki elsősorban a nők növekvő iskolai végzettségével, az elhúzódó iskolázással és az ehhez kapcsolódó szerepváltozásokkal magyarázza a tervezett és megszülető gyerekek száma közötti különbséget.

A családpolitikai intézkedések hatásának mérésekor a leggyakrabban említett probléma a kiszámíthatatlanság. E megfigyelés háttérében az a jogos észrevétel áll, hogy minden egyes kormányváltáskor más és más preferenciák kerülnek előtérbe, a társadalom más rétegeinek érdekében alakítják át a támogatásokat. A gyakori preferencia-váltás miatt fordul elő, hogy nehéz lenne bármiféle tartós javulást találni a gyermekvállalás trendjeiben, hiszen mire egy-egy intézkedés beérne, addigra egy másik preferencia kerül előtérbe. Ehhez hozzájárul az ország nehéz gazdasági helyzete, ami az elmúlt húsz év során többször is olyan megszorító intézkedésekre sarkallta a döntéshozókat, amelyek a kisgyerekes családok (vagy azok egy része) számára hátrányosak voltak. Abban mindenestre valamennyi elemző egyetért, hogy az átláthatóság, a kiszámíthatóság, a stabilitás a családtámogatások terén mindenképpen kedvező hatású lehetne.

Mások elsősorban a mindenkori munkaerő-piaci helyzettel, a gyermeket nevelő anyák, vagy épp a gyermekvállalás előtt álló fiatal nők munkahelyi diszk-

¹ A szerző az MTA Társadalomkutatási Központ Szociológiai Intézetének tudományos főmunkatársa. A tanulmány 2012. április 6-án a Magyar Szociológiai Társaság Családszociológiai Szakosztályának tavaszi műhelykonferenciáján (*Családok dinamikája és gazdasági bizonytalanság/Család és nemi szerepek*) elhangzott előadás szerkesztett változata.

riminációjával magyarázzák a tervezettnél kevesebb gyermek születését. Valóban, számos empirikus bizonyíték támasztja alá, hogy súlyos problémák vannak ezen a téren. A 3 év alatti gyermeket nevelő nők foglalkoztatása igen alacsony szintű (2008-ban 16%, a legalacsonyabb az OECD-országok között – Munka, család... 2011). A hosszú gyermekgondozási szabadság (különösen, ha valaki több gyermekkel veszi azt igénybe) a munkaerőpiacon olyan hátrányba hozza a nőket, amelyet sem a jelenlegi – gazdasági válsággal küzdő –, sem a korábbi kormányzatok nem tudtak kompenzálni. Talán nem túlzás azt állítani, hogy erre nem is volt igazán komoly kísérlet az elmúlt húsz év során. Folyamatosan napirenden volt ugyan a rugalmas foglalkoztatási formák szélesebb körű elterjesztése, legalábbis a téma szakértői rendszeresen felhívták rá a figyelmet, ugyanakkor sem az államnak mint munkaadónak, sem a magánvállalkozásoknak nem éri meg ezt a foglalkoztatási formát tágabb körben alkalmazni.

Elemzések bizonyítják, hogy a nők tanulmányi idejének meghosszabbodása és megnövekedett részvételük a felsőoktatásban szintén összefüggésben van a megszülető gyermekek alacsony számával. E témában – a meggyőző erejű, empirikus kutatásokra támaszkodó tanulmányok mellett – időről időre kevésbé tudományos, de annál több ideológiai töltettel rendelkező írások is megjelennek. Ide sorolhatók azok a publicisztikák is, amelyek helytelenítik a nők felsőfokú iskoláztatását, munkavállalását – és általában a modernizációt –, és „viszszaküldenék” a nőket a háztartásba. Úgy tűnik, a döntéshozók és a közvélemény egy része számára még mindig újdonságnak hat az a tény, hogy Európában éppen azokban az országokban magasabb a gyermekvállalás kedv, ott van közelebb a tervezett és megszületett gyerekek száma, ahol modernebb szerepmegosztás, magasabb arányú női munkavállalás és jól hozzáférhető gyermekintézmény-hálózat található.

Tehát egyre több ismeret halmozódik fel arról, hogy mi minden gátolja a tervezett, vagy ideálisnak tartott számú gyermek megszületését. Tanulmányomban megfordítottam a kérdést, és ezúttal arra kerestem választ, hogy mik a gyermekvállalás motivációi, milyen „hozamokat” vesznek számba – többé-kevésbé tudatosan – a gyereknevelésre vállalkozók, amikor életre szóló döntésüket meghozzák. Tisztában vagyok vele, hogy a párok (vagy önmagukban a nők) viszonylag ritkán fogalmazzák meg tudatosan, miért *akarnak* gyermeket (azt valószínűleg sokkal jobban meg tudják indokolni, hogy miért *nem akarnak*). Az is világos, hogy szisztematikus kutatás hiányában nem szolgálhatok „kemény tényekkel”. Mégis úgy gondolom, hogy tanulmányom gondolatébresztő, s további kutatások megalapozására mindenképpen alkalmas lehet.

A gyermekszereket

Bármelyik tényezőre is helyezik a hangsúlyt a téma kutatói, azt mindenképpen evidenciának tekintik, hogy az emberek akarnak gyermeket, sőt gyermekeket, csak az a kérdés, hogy a feltételeket megfelelőnek látják-e erre. A „gyermek-szerető magyar társadalom” mint hívószó (Pongráczné 2002) magyarázatul is szolgál a gyerekvállalás motivációjára: *szeretjük a gyermekeket, tehát lesz gyerekekünk. Vagy az alacsony születésszám megvitatásakor: szeretjük a gyerekeket, mégsem lesz annyi, amennyit ideálisnak tartanánk. Megdöbbentő, mennyire hiányzik ebből az érvelésből az a valós probléma, hogy nagyon sok párnak különféle okok miatt nem lehet gyermeke, bármennyire szeretnék is. Mintha a társadalom szégyellné őket, ezért úgy tesz, mintha egyáltalán nem is léteznének ilyen emberek. A meg nem születő gyerekek számbavételénél igen ritkán kerül elő ez az egyszerű, ám az érintettek részére nagyon is fájdalmas tény. Tehát a gyermekszereket, vagy gyermek iránti vágy önmagában nem garantálja azt, hogy valakinek ténylegesen lesz-e gyereke.*

További problémának látom azt is, hogy amikor a kutatók a gyermekvállalás hatásait veszik számba, a gyerek létét egyértelműen *érzelmi többletként* könyvelik el a pár életében (Pongráczné 2002). Ugyanakkor számos tény bizonyítja, hogy egy pár vagy egy anya életében sok esetben érzelmi deficittel is jár a szülővé válás. Nemzetközi és magyar adatok egyaránt azt bizonyítják, hogy az anyák legalább 15%-a átéli a szülés utáni depressziót (Halbreich – Karkun 2006; Hajós – Erős 2008). Kutatások sora igazolja, hogy a párkapcsolattal való elégedettség mértéke csökken a gyerekvállalás után, és csak igen lassan, fokozatosan emelkedik ismét (Gödri 2002; Twenge et al. 2003; Dew – Bradford 2011). Az élettársi kapcsolatok felbomlásáról e vonatkozásban nincs adatunk, csupán az élettársi kapcsolatnál tartósabbnak tartott házasságokról. Ennek fényében figyelemre méltó, hogy például a 2010-ben felbomlott házasságok 24,3%-ában volt 0–6 éves korú gyerek (Demográfiai Évkönyv 2010), ami szintén a gyermeket nevelő párok érzelmi deficitjének létezését támasztja alá.

Ha valaki kritika nélkül azonosul a „gyermek egyenlő érzelmi többlet” képpel, nem explicit módon ugyan, de mégiscsak elfogadja azt a közvéleményben széles körben uralkodó nézetet, miszerint a „teljes értékű” női élet a gyermekszüléssel valósul meg,² tehát a nőkben oly mélyen van biológiailag kódolva a gyerek iránti vágy, hogy ha nem tudják megélni, akkor személyiségük valamiképpen torzul, vagy valamiképpen infantilis marad. Ezt a vélekedést nem melleleg neves pszichológusok (például C. Molnár Emma, Ranschburg Jenő) és női lapok névtelen „szakértői” napjainkig táplálják. A nemzetközi kutatások

² Magyarországon európai összehasonlításban kimagaslóan sokan gondolják úgy, hogy „egy nőnek szüksége van a gyermekre a teljes élethez” (a válaszadók 84,6%-a fogadja el az állítást), illetve hogy „egy férfinak szüksége van a gyermekre a teljes élethez” (a válaszadók 73,7%-a fogadja el az állítást) (Kapitány – Spéder 2009. 34.).

ugyanakkor nem támasztják alá a feltevést. Valójában már Cseh-Szombathy László 40 éve kiadott családszociológiai alapkönyve (Cseh-Szombathy 1979. 208.) is vizsgálatok sorával cáfolta, de úgy tűnik, a meggyőződés az azóta eltelt időszakban is szívósan fennmaradt.

Mivel Magyarországon nem tudok a női identitás és az anyává válás közötti kapcsolattal foglalkozó kiterjedt vizsgálatról, természetesen azt is felvethetjük, hogy a magyar nők esetében – szemben más országok női állampolgáiraival – valóban létezik a fenti összefüggés. Egyfajta bizonyítéknak foghatjuk fel erre például Utasi Ágnes vizsgálatát (Utasi 2004), aki meggyőzően mutatja be, hogy a magyar szingli valójában olyan fiatal, aki mindennél jobban vágyik egy hagyományos párkapcsolatra, ám azt valamilyen okból (eddig) nem sikerült megvalósítania. Lehetséges tehát, hogy a közvélemény nálunk tényleg nem tekinti „igazi” nőnek azt, akinek sohasem volt gyermeke. Nem csupán a gyereket nevelők, de maguk a gyermektelenek is hajlamosak elfogadni, hogy a gyermektelenek nem élnek teljes életet, sajnálatra, netán megvetésre méltók.

Másrészt azt is mutatják a vizsgálatok, hogy már a 2000-es évek elejére megjelentek társadalmunkban az életüket tudatosan gyermek nélkül tervezők, arányuk a 25 év alatti nők 10%-a, a férfiak 15–25%-a volt (Pongráczné 2002). A jelenség egyrészt utalhat a társadalmi norma fellazulására, bár a szerző fordítva is megfogalmazza aggodalmát: a gyermektelen párok, felnőttek számának növekedése maga is változtatja a társadalom értékrendjét. Számomra ez inkább azt jelenti, hogy a felnőtt életet a párkapcsolat és a gyermekvállalás köré szervező nyilvánosan vallott értékrend, attitűdrendszer lassan közelíti a valóságos viselkedést, és talán a valóságos attitűdrendszert is.

Visszatérve eredeti témánkhoz, tehát a gyermekvállalás pozitív motivációihoz, azt mindenesetre leszögezhetjük: a gyerekszeretet, a gyermek nevelése mint (elképzelt) örömforrás biztosan igen fontos, talán a legfontosabb motiváció. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ez az érzés egy vagy két gyerek nevelésével is átélhető. Sőt, adott esetben kevesebb számú gyermek nevelése esetén sokkal jobban megvalósítható, mint többel – mint erre Takács Judit ugyanezen kötetben publikált tanulmányában is történt utalás.

Egyéb motivációk

Amikor a gyermekvállalás motivációit keressük, nyilvánvaló, hogy a gyerekszeretet mellett más tényezők is szerepet játszanak. Erről a kérdéstről számomra a legjobb, legteljesebb összefoglalást Kirkpatrick készítette még az 1960-as évek elején (Kirkpatrick 1963, hivatkozva Cseh-Szombathy 1979. 201–203.). Kirkpatrick négy csoportba sorolja a gyermekvállalás motivációit és példákat is hoz rájuk.

*1. A gyermekvállalás motivációi Kirkpatrick modellje szerint
Motivations of childbearing according to Kirkpatrick's model*

MOTIVÁCIÓCSOPORT	PÉLDÁK
I. A gyerek bizonyos előnyöket hoz a család számára a társadalomban	ha a család termelési egység ha szociális támogatás jár érte ha adózási kedvezményekkel jár ha növeli a család presztízsét ha ezzel lehet megfelelni a társadalmi elvárásoknak ha ezzel lehet megfelelni a vallási elvárásoknak
II. A család körülményei	így erősíthető a családi kapcsolat összetartó erő a szülők között már megszületett gyermek számára testvér bizonyos nemű gyerek iránti vágy
III. A szülők egyéni szükségletei , személyisége	házastársak közti szerelem/szeretet kifejezése férfiasság bizonyítéka nőiesség bizonyítéka a gyermekre vár, hogy megvalósítsa a szülő álmait
IV. Korábbi tapasztalatok	a szocializációban jelentős szerepet kap az anyaság, apaság a felnőtté válás így teljesülhet be

A szerző azt is kifejti, hogy a motivációk nem csupán pozitív módon hathatnak a gyermekvállalási döntésekre, hanem negatív módon is. Tehát ha az elvárások nem teljesülnek, éppenséggel vissza is tarthatnak attól, hogy egy pár gyermeket, vagy a meglévő mellé további gyermeket akarjon. Cseh-Szombathy pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a különféle népesedéspolitikai intézkedések, amelyek a gyerekvállalás ösztönzését célozzák, leginkább csak az első csoportba tartozó motivációkra tudnak hatni. Pedig a többi motiváció is fontos szerepet játszhat a gyermekvállalási döntésben, így számolni kell azzal, hogy a népesedéspolitikai intézkedések csak részleges sikert hozhatnak.

Kirkpatrick Magyarországon

Véleményem szerint a Kirkpatrick-féle csoportosítás jól használható arra, hogy napjaink gyerekvállalási motivációit megkíséreljük összefoglalni. Azt természetesen azonnal le kell szögezni, hogy ezek a motivációk egymást átszöve, együttesen hatnak, emellett ritkán tudatosulnak. Ráadásul ugyanazon szülőpár minden egyes gyermeke más körülmények közé születik, más motivációk mozgathatják a döntést. Sőt, ugyanazon gyermekhez másféle pozitívumot vagy negatívumot köthetnek a szülők saját életük változásai és a gyerek növekedése során. Tisztában vagyok tehát vele, hogy itt egy kevésbé mérhető területre kerültem. Ugyanakkor úgy gondolom, érdemes lehet végiggondolni azokat a rej-

tett – vagy vállalt – motivációkat, amelyek hozzájárulnak a gyermekvállaláshoz, illetve „értelmet” adnak a gyerek/ek létének a szülők szemében. Ennek érdekében megkísérlem a modellt a 21. századi Magyarország világára lefordítani, megkeresni azokat a lehetséges típusokat, amelyek Kirkpatrick alapján kirajzolódnak.

*2. A gyermekvállalás motivációi Magyarországon a 21. század elején
Motivations of childbearing in Hungary at the beginning of the 21st century*

MOTIVÁCIÓK	PÉLDÁK
I. A gyerek bizonyos előnyöket hoz a család számára a társadalomban	<ul style="list-style-type: none"> • adógyerek – felső középosztály • presztízsgyerek – felső középosztály („megengedhetjük magunknak”) • szocpol-gyerek, segélygyerek – szegények • vallásgyerek³ – vallásos család
II. A család körülményei	<ul style="list-style-type: none"> • kapcsolat-gyerek – ez lenne az átlagos kapcsolat értelme • mentőgyerek – a kapcsolat szétesésének megakadályozása érdekében • testvérgyerek – a meglévő ne legyen egyedül • unokagyerek – a nagyszülők nyomására • fiú/lánygyerek – a hiányzó nemű gyerek remélt pótlására
III. A szülők egyéni szükségletei, személyisége	<ul style="list-style-type: none"> • szeretetgyerek – a pár egymás iránti szerelmének/szeretetének kifejeződése • életcél-gyerek – a gyereknevelést életcélként tekintők esetében • önigazoló-gyerek – a másban sikertelen nők esetében, például ha nincs munkalehetőség • pótgyerek – a szülő álmának megvalósítására • perfekt-gyerek – „ezt is meg tudom tökéletesen csinálni”
IV. Korábbi tapasztalatok	<ul style="list-style-type: none"> • „mindenkinek van” gyerek – a szocializáció során bensővé vált norma • érfelértékelő gyerek – a felnőtté válás beteljesülése

Az olvasó tán azt hiheti, hogy van valamiféle ironizálás ezekben az elnevezésekben. Szándékom azonban inkább annak plasztikus érzékeltetése volt, hogy a gyermekvállalás egyrésről egy életre szóló döntés, és számos társadalmi-gazdasági tényező hat rá, ugyanakkor a döntésben megjelennek a külső szemlé-

³ Hangsúlyozom, hogy a vallásos családokat nem szeretném megbántani ezzel a kifejezéssel. Ez a kifejezés egyszerűen csak azokra utal, akik házassági esküjükhöz híven elfogadják valamennyi megfogant gyermeküket.

lő számára sokszor lényegtelennek tetsző apróságok, hiúságok, érzelmek is. Természetesen az elnevezéseken lehet és kell is finomítani, ahogy az egyes típusok lényegét, tartalmát is érdemes kibontani. Jelen tanulmányban azonban csak néhány példa bemutatására vállalkozhatom, a teljesség igénye nélkül.

Ahogy Ochiai Emiko egy a kelet-erőpaitól igencsak eltérő társadalomra, Japánra vonatkoztatva megfogalmazza: a tradicionális agrártársadalmakban a gyermekek termelési eszköznek számítanak, az ipari társadalmakban viszont fogyasztási javakká válnak (Ochiai 1997. 45.). A posztmodern társadalmakban tovább erősödik ez a tendencia. Néprajzi, történeti demográfiai elemzések bizonyították, hogy a modernizáció előtti korszakban Magyarországon is jelentős motiváló tényező volt a gyermek gazdasági értéke. Amint azonban a fokozatosan modernizálódó parasztgazdaságokban a gyerekek közvetlen gazdasági haszna csökkent, a családnak már nem származott előnye a sok gyerekből, és megjelent a gyermekszám családon belüli korlátozása (Kocsis 2006; Fél 2001.).

Napjainkban a gyermek mint munkaerő nem vehető számba, ugyanakkor a léte jelenthet a szülők vagy a család számára gazdasági előnyt. Ahogy korábban jeleztem, már Cseh-Szombathy is utalt rá, hogy a családpolitikai, népesedéspolitikai intézkedések leginkább az I. csoportba tartozó motivációkra tudnak hatni. A gyerekvállalás hatékony előmozdítója lehet a családtámogatási rendszer, az adórendszer, a lakásszerzés és a gyermekvállalás összekapcsolásával operáló lakástámogatási hitel, a gyermekgondozási szabadságok időtartama és a vele járó támogatás összege stb. A mindenkori kormány döntése, hogy a társadalom mely rétegeit kívánja ezekkel az eszközökkel megszólítani, hiszen még a leggazdagabb jóléti államok sem tudnak támogatni egyszerre mindenkit. A jelenlegi kormány például nagy reményeket fűz az adórendszer átalakításához, ezáltal a magas keresetű és sokat adózó szülők gyerekvállalási kedvének előmozdításához. A korábban ismeretlen kategória, az *adógyerek* megjelenése éppen e törekvés sikerességére utal a célzott társadalmi csoportban. Ehhez közvetlenül társítható a *presztízsgyerek* fogalma is, amikor magas pozícióban lévő, magas keresetű családok az átlagnál több gyermek nevelésével is kifejezik presztízsjüket. Figyelemre méltó, hogy miközben a társadalom egyáltalán nem tartja problémának, hogy az *adógyerek* a szülők számára anyagi haszonnal jár, kifejezetten negatív megítélés alá esik, ha a társadalom szegény, leszakadó csoportjaiban élők esetében az anyagi haszonszerzés motivációját látják vagy vélik látni.

A gyerekvállalás motivációinak második csoportja a család mint szűkebb és tágabb közösség körülményeivel függ össze. A tudatosan vállalt gyerekek egy jelentős részének megszületése a szülők közti érzelmi kapcsolat megerősítésének vagy újra-megerősítésének vágyával függ össze. Ebben, illetve abban, hogy sokan testvért szeretnének meglévő gyermekük mellé, illetve bizonyos nemű gyerekekre vágnak, és ezért vállalnak a már meglévő(k) mellé újabb gyereket, szintén nincs különösebb újdonság. Változott azonban az *unokagyerek* fontossága, azaz a nagyszülők, elsősorban a nagymama „kívánságára” megszülető

gyerekek fontossága. Az 1990-es évek közepéig Magyarországon más mintázatot mutatott a női életutak egyes szakaszainak hossza, mint a nyugati országokban. Mint ezt korábbi tanulmányomban összefoglaltam (Tóth 1994), a nagymama-kor kiemelt szerepet játszott a női életútban. Az 1980-as évekre ugyan a nők körében is megvalósult a teljes foglalkoztatás, ugyanakkor a korai (55 éves) nyugdíjkorhatár lehetővé tette, sőt kimondva, kimondatlanul a nagymamák feladatává tette, hogy unokáik ellátásában minél nagyobb részt vállaljanak.

Napjainkra a helyzet sokban megváltozott. A nyugdíjkorhatár fokozatos emelése, a biztos munkahelyhez való ragaszkodás az ötven fölötti nők esetében csökkentette az unokák mindennapi ellátásában való aktív részvétel lehetőségét. Az ötven fölötti nők másik csoportja nem a munkaterheléssel, hanem éppen az elhelyezkedési nehézségekkel, a munkanélküliséggel és ezzel párhuzamosan az elszegényedéssel néz szembe. Mindez korlátozza az egy generációval ezelőtt széles körben elterjedt életútszakasz, a „nagymamáskodás” lehetőségét. Ugyanakkor a fiatalok oldaláról a tartós párkapcsolat kialakításának és még inkább az első gyerek világrahozatalának életkori eltolódását is tapasztaljuk. Felmerülhet az a hipotézis, hogy a fiatal nők többek között azért tolják későbbi életkorra a gyermekvállalást, mert nem számolhatnak automatikusan a nagymamák ingyenes és a társadalmi normák alapján korlátlanul igénybe vehető segítségével. Mivel azonban itt a pozitív motivációkkal foglalkozunk, inkább azt emelem ki, hogy napjainkban sem ritka, hogy a munkából (már) kiesett nagyszülő „unokázni” szeretne, saját hasznosság- és fontosságérzetét azzal szeretné növelni, hogy lánya, menyé „szül neki” egy unokát. Az *unokagyerekek* valójában a nagyszülők gyermek iránti vágyát fejezik ki.

A motivációk harmadik csoportja a szülők egyéni szükségletei, személyisége köré szerveződik Kirkpatrick modelljében. Az ebben a csoportban szereplő motivációk egy része, például az, amikor a szülő társa iránti szeretetét, saját önkitaljesztését, léte értelmének magyarázatát várja gyermeke megszületésétől. Ebben a csoportban két, első pillantásra egymáshoz nagyon hasonló motivációt találunk. Az *önigazoló-gyerek* és az *életcél-gyerek* esetében is jellemző, hogy az anya (ritkábban az apa) számára a gyerekvállalás és a gyereknevelés az élet legfőbb, akár egyetlen értelme. De míg az *életcél-gyerek* valódi elégedettséget, beteljesülést jelent a szülő számára – hiszen a gyermekneveléssel legfontosabb életcélja valósul meg –, az *önigazoló-gyerek* születése sokkal több kényszert, megalkuvást hordoz, hiszen ilyenkor a külső körülmények kényszerítették bele a szülőt ebbe a szerepbe. Úgy vélem, az önigazolás, mint a gyerekvállalás legfontosabb motivációja független a családban nevelt gyerekek számától. Ennél a csoportnál az is megfigyelhető, hogy a munkalehetőségek hiányát, a gyermekgondozási szabadság letelte utáni kényszerű otthon maradáást „megideologizálva” hajlamosak elfogadni azt az attitűdöt, hogy valójában a család és a gyerek érdeke, ha az anya otthon van, nem vállal kereső munkát, így a gyermek utólag válik az aktuális kényszerhelyzet igazolásává.

Az előbbi motivációs típushoz csak látszólag hasonlít az, amelyiket *perfekt gyerekeknek* neveztem el. A perfekt gyerek megszülése és nevelése olyan anyák gyerekvállalási motivációja, akik életútjuk gyermekvállalás előtti szakaszaiban megszokták, hogy magas elvárásoknak kell megfelelniük. A perfekcionizmus nem csupán környezetüknek, de saját maguknak is belső elvárásává vált – minden téren. Ahogy korábban tanulmányaikat, majd munkájukat, most a gyereknevelést szeretnék „tökéletesen” csinálni. Számukra a gyereknevelés elsősorban egy tökéletesen megoldandó feladat. Ez a szülőcsoport az, amely számára a gyermek nem csupán fogyasztási jószág, ahogy a korábban már idézett Ochiai állítja, hanem presztízstárgy is. Róluk mondja a gyakorlott válóperes ügyvéd, hogy az esetleges válópernél a gyerek ugyanúgy elosztandó „vagyonárgy” számít, mint a többi felhalmozott érték. Nem tagadom, kutatói érdeklődésem az utóbbi időben ezen csoport felé fordult, és úgy gondolom, hogy az új anyák, új apák megismerése során érdemes őket alaposabban is szemügyre venni. Nem csupán azért, mert számuk egyre nő az új szülők között, hanem azért is, mert egyfajta mintát is jelentenek a többi szülő (elsősorban anya) számára.

A motivációk negyedik csoportjából a szocializáció hatását emelném ki. Amikor azt tapasztaljuk, hogy társadalmunk az attitűdök szintjén kiemelkedően gyerekszeretőnek bizonyul, amikor igen magas arányban elfogadott az a vélemény, hogy gyermek nélkül nem tekinthető teljesnek egy nő élete, valójában az erre irányuló szocializáció hatékony működését érzük tetten. Amikor egy fiatal úgy nő fel, hogy körülötte *mindenkinek van gyereke*, akkor erős meggyőződésévé válik, hogy neki is kell, hogy legyen. Gyermekvállalásában a normákhoz való igazodás játszik kiemelkedő szerepet. Ilyen értelemben tehát jogos az aggodalom, hogy a gyermektelen párok pusztá léte befolyást gyakorol a felnövekvő fiatalok motivációira, hiszen csökkenti a gyerekvállalás normatív erejét. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy véleményem szerint a gyerekcentrikusnak, vagy gyerekszeretőnek mutakozó attitűdök magas elfogadottsága legalábbis részben a konformitás, a többséghez való hasonlítani vágyás manifesztálódása.

Összefoglalás

Ez a tanulmány elsősorban gondolatébresztő kívánt lenni. Úgy gondoltam, hogy a téma szakértői lassan minden érvüket elmondták már a népességfogyás megállításának lehetőségeiről. A kiszámítható családtámogatási rendszer, a munkaerőpiac rugalmassága, az elérhető árú és jó színvonalú gyerekintézmények hálózatának (újra)kiépítése, az elszegényedés folyamatának megállítása mellett szükség lenne rá, hogy társadalmunkban széles körben elfogadottá váljon a modernebb, egyenlőbb családi munkamegosztás, valamint a férfi- és női szerepeknek a mindennapokban való közeledése is. Mindezek – a további változások mellett – a gyerekvállalás akadályát jelentő tényezők lebontását segíte-

nék. A gyermekvállalás pozitív motivációi sokkal kevésbé változtathatók szakpolitikai döntésekkel, még kevésbé rendeletekkel, törvényekkel. Megértésük azonban hozzásegíthet minket, hogy jobban megértsük a gyermeket vállalók speciális igényeit és érdekeit.

IRODALOM

- Cseh-Szombathy L. (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat, Budapest.
- Demográfiai Évkönyv* (2010): KSH, Budapest.
- Dew, J. – Bradford, W. (2011): If Momma Ain't Happy: Explaining Declines in Marital Satisfaction Among New Mothers. *Journal of Marriage and Family*, 73/1. 1–12.
- Fél E. (2001): A nagycsalád és jogs�okásai a Komárom megyei Martoson. In Fél E. – Hofer T. (szerk.): *Régi falusi társadalmak*. Kalligram, Pozsony, 27–87.
- Gödri I. (2002): A házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány metszete. In Pongrácz T. – Spéder Zs. (szerk.) *Népesség – Értékek – Vélemények*. KSH, Budapest.
- Hajós A. – Erős E. (2008): A szülés utáni depresszió fogalma, megelőzési- és kezelési lehetőségei. Előadás: Országos Védőnői Továbbképző Nap, Sopron – 2008. szeptember 30. www.ogyei.hu Letöltve: 2012-05-12
- Halbreich, U. – Karkun, S. (2006): Cross-cultural and social diversity of prevalence of postpartum depression and depressive symptoms. *Journal of Affective Disorders*. 91/2–3. 97–111.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 29–40.
- Kirkpatrick, C. (1963): *The family*. The Ronald Press Company, New York, 507–512.
- Kocsis A. (2006): *A gazda, családja, a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kistelepülés faluban*. Kalligram, Pozsony.
- Munka-család egyensúly, rugalmas munkavégzési formák és társadalmi kohézió (2011): TÁRKI, Budapest.
- http://www.tarki.hu/hu/news/2011/kitekint/20111111_wcs_osszefoglal.pdf Letöltve: 2012-05-12
- Ochiai E. (1997): *The Japanese Family System in Transition. A Sociological Analysis of Family Change in Postwar Japan*. LTCB Library Foundation, Tokyo.
- O'Hara, M. W. – Swain, A. M. (1996): Rates and risk of postpartum depression – a meta-analysis. *International Review of Psychiatry*, 8/1. 37–54.
- Pongrácz Tné. (2002): Az első gyermek vállalásának társadalmi-demográfiai aspektusai. *Demográfia*, 45/4. 438–448.
- Tóth O. (1994): A női életút Magyarországon. In Hadas M. (szerk.): *Férfiuralom*. Replika Kör, Budapest, 223–234.
- Twenge, J. M. – Campbell, W. K. – Foster, C. A. (2003): Parenthood and marital satisfaction: A meta-analytic review. *Journal of Marriage and Family*, 65/3. 574–583.
- Utasi Á. (2004): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.

Tárgyszavak:

Termékenység
Gyermekvállalás

**NEW MOTHERS AND FATHERS.
THE MOTIVATIONS OF CHILDBEARING**

Abstract

The author studies the motivations of childbearing in Hungary where the population seems to be child-friendly according to the results of demographic surveys but the willingness to have children is one of the lowest in Europe. She creates a typology of motivations following the model of Kirkpatrick. The main types of childbearing are as follows: when childbearing provides obvious advantages for the parents (regarding financial aspects or social prestige alike); when the family's inner conditions cause the birth of a next child (either the interests of the parents or those of previous child/ren); when parents' emotional needs or carrier ambitions are realized by childbearing; or when the values, norms or opinions of the society or former experiences result in childbearing. The author thinks over and describes the probable functioning of all these groups of motivation in contemporary Hungarian society.

TERMÉKENYSÉGI KORLÁTOK A 21. SZÁZAD ELEJI MAGYARORSZÁGON¹

TAKÁCS JUDIT

I. Bevezetés

E tanulmány – az egyéni termékenységi vágyakat és azok társadalmi meghatározottságát vizsgálva – a 21. század eleji Magyarországot jellemző termékenységi korlátok közül a magyar szülők gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos „gyenge képességeivel” (*weak capabilities*) foglalkozik (Sen 1985, 1993). Ha a termékenységgel kapcsolatos egyéni vágyak a személyes termékenységi terveknél is jóval képlékenyebb konstrukciók – nem beszélve a megvalósított vagy már befejezett termékenységről –, akkor fölmerülhet a kérdés, érdemes-e egyáltalán ezzel a témakörrel foglalkozni. Tanulmányomban azzal érvelek, hogy a termékenységgel kapcsolatos személyes vágyak az internalizált normák mellett az érintettek számára adott személyes, személyközi és társadalmi feltételek szubjektív értékelését is visszatükrözik: vagyis megmutatják, milyen szabadságfokúnak látják saját helyzetüket ahhoz, hogy különféle általuk kívánatosnak vélt életmódokat megvalósíthassanak (*freedom to achieve various lifestyles* – Sen 1999. 75.).

A termékenységi vágyak tartalmát a demográfiai szakirodalomban általában az ideális gyermekszámra vonatkozó kérdésekkel mérik. S. Molnár Edit szerint az ideális gyermekszám az egyik leglassabban és legkevésbé változó makrostrukturális társadalmi mutató: „a legtöbb ember ezt [azaz: az ideálisnak vélt gyermekszám átlagát] évtizedek óta két gyermekben jelöli meg” (S. Molnár 2001. 266.). A 21. század elején azonban Magyarországon az egyéni vágyakban és tervekben tükröződő termékenység csökkenése figyelhető meg: a 18–20 éves fiatalok például kevesebb gyermeket terveznek, mint ugyanez a korosztály tette 5–10 évvel korábban (Kapitány 2002). Az ideálisnak vélt – és a valós – családméret zsugorodása azonban nem magyar különlegesség: más kelet-európai országokban is hasonló tendenciák figyelhetők meg (Bradatan – Firebaugh 2007). Közép-kelet-európai fővárosokat vizsgálva például nagyon alacsony – a varsói 0,97 és a bécsi 1,41 közé eső – átlagos gyermekszámokat

¹ A tanulmány 2012. április 6-án a Magyar Szociológiai Társaság Családszociológiai Szakosztályának tavaszi műhelykonferenciáján (*Családok dinamikája és gazdasági bizonytalanság/Család és nemi szerepek*) elhangzott előadás szerkesztett változata.

találunk (KSH 2005), mely értékek kifejezhetik a német nyelvű országokban már a 20. század végén kialakult *alacsony szintű termékenység kultúrájának* további térnyerését (Goldstein et al. 2003; Sobotka 2009). Ugyanakkor Európa legnagyobb részén az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga továbbra is eléri, sőt néhol meg is haladja a kettőt (Testa 2006).

A magyar nők átlagosan majdnem kétszer annyi gyermeket szeretnének, mint amennyi gyermekük van: de gyermekvállalási elképzeléseik megvalósításában, úgy tűnik, a fizetett munka és a családi élet összeegyeztetésének problémái gyakran megakadályozzák őket (Testa 2006; Pongrácz 2008). Több volt szocialista országgal együtt Magyarországot is jobban jellemzik a gyermekbarát attitűdök, mint számos nyugat-európai országot (Pongrácz 2006), ám e preferenciák nem tükröződnek a termékenységi arányszámokban. 2005-ös ESS (*European Social Survey*) adatok szerint például 24 európai ország összehasonlításában a magyar válaszadók – s közülük is különösen a nők – értettek egyet leginkább azzal, hogy *az emberek életében a családnak kellene a legfőbb értéknek lennie* (Takács 2008). Ugyanakkor magyar kutatási eredmények azt is mutatják, hogy a magyar nők számára fontos a munkavállalás, és a családfenntartás szempontjából jótékony hatásúnak tartják saját gazdasági aktivitásukat (Tóth 1995; Blaskó 2005).

Más európai országokhoz hasonlóan Magyarországon továbbra is a kétgyermekes házaspárok által alkotott családforma a legelterjedtebb. Demográfiai előrejelzések szerint azonban a gyermektelenek valamint az egy- és háromgyermekesek számának növekedésével a kétgyermekes családmodell dominanciájának gyengülése várható (Kapitány – Spéder 2009). A házasság intézménye sem kizárólagos a heteroszexuális párkapcsolatok alakításának keretében: fokozatosan egyre nagyobb teret nyer a házasság nélküli együttélés, különösen az első partnerkapcsolatok tekintetében (Spéder 2006). A házasságkötések partnerkapcsolatokon belüli aránycsökkenése Magyarországon gyakran amolyan rossz termékenységi ómenként értelmeződik (Spéder 2006; Spéder – Kapitány 2007), pedig a házasság nélküli gyermekvállalás általánosan elterjedt Európában: többek között olyan viszonylag magas termékenységű országokban is, mint Svédország, Franciaország vagy Írország (Eurostat 2010). A házasság szerepének hangsúlyozása a társadalmilag kívánatos termékenység biztosításában egy olyan normatív családdefiníció működését mutathatja, ami elsősorban a fehér heteroszexuális házaspárok és gyermekeik körét öleli föl. Magyarországon a házasság heteronormatív intézmény: azonos nemű párok nem házasodhatnak és gyermeket sem fogadhatnak örökbe, közös örökbefogadás csak házaspároknak engedélyezhető.² A hivatalos házasságkötések száma a roma né-

² Magyarországon az a (*second parent adoption*) lehetőség sem adott, hogy az együtt élő azonos nemű pár egyik tagja örökbe fogadja a pár másik tagjának biológiai gyermekét, aki velük egy háztartásban nevelkedik.

esség körében sem túl magas, akik gyakran választják a házasság nélküli együttélést családi életük kereteként (Spéder 2005; Ladányi – Szelényi 2004). A szülővé válási korra vonatkozó normák változása is azt mutatja, hogy fokozatosan tágul a köre a különféle egyéni életstratégiák társadalmi elfogadhatóságának. A szülővé válás ideálisnak vélt, illetve még elfogadhatónak tartott korát vizsgálva (Testa 2006) Európában azt találjuk, hogy az ideálisnak tartott kor a 40 évesnél fiatalabbak körében meghaladja a szülővé válás valós korát: a magyar női és férfi válaszadók a valóságosnál átlagosan egy évvel később válnának „ideális esetben” szülővé (lásd az 1. táblázatot). A szülővé válás legkésőbbi még elfogadhatónak tartott koráról alkotott nézetek is a szülővé válási lehetőségek meghosszabbodására utalnak: az idősebb – 40–65 éves – korosztály szerint az anyáknak legkésőbb 40,3 évesen, az apáknak pedig 45,9 évesen kellene vállalniuk első gyermeküket, míg a fiatalabb – 25–39 éves – korosztály szerint az anyáknál az első gyermek vállalásának kora kitolódhat 41, az apáknak pedig akár 46,9 évre. A szülővé válás korral kapcsolatos normáinak változása nem csak azt mutatja, hogyan bővül a különféle egyéni életstratégiák elfogadhatóságának köre, hanem e normák és a valós szülővé válási korok kitolódásának kölcsönhatására is utalhat (Spéder – Kapitány 2007).

1. A szülővé válás valós, ideális és legkésőbbi kora az első gyermek születésekor Magyarországon
The real, ideal and the latest age at entering parenthood in Hungary

Nem/Korcsoport	Az anyává válás valós kora	Az anyává válás ideálisnak tartott kora	Az anyává válás legkésőbbi elfogadhatónak tartott kora
Nők 25–39	22,9	24,6	41,0
Nők 40–65	22,8	23,8	40,3

	Az apává válás valós kora	Az apává válás ideálisnak tartott kora	Az apává válás legkésőbbi elfogadhatónak tartott kora
Férfiak 25–39	25,5	26,7	46,9
Férfiak 40–65	26,0	26,2	45,9

Forrás: Special Eurobarometer 253 (2006).

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_253_en.pdf

A családalapítást és a gyermekvállalást halasztó egyéni döntések elválaszthatatlanok azoktól a tágabb strukturális változásoktól, amelyek Magyarországon is a nők tanulási és munkavállalási lehetőségeinek kiterjesztéséhez vezetnek. Az államszocializmus időszakában, amikor a női emancipáció alapvetően azt jelentette, hogy a nők és a férfiak egyenlő jogokkal rendelkeztek a munka

világában, a fizetett munka és a családi feladatok összeegyeztetéséhez az állam nyújtott segítő háttérrel – elsősorban a dolgozó anyák számára (Oláh 1998). Az állami segítségnyújtásban a legtöbb helyen térítésmentesen hozzáférhető gyermekintézmények – óvodák, bölcsődék – különösen fontos szerepet játszottak.

Az óvodai és főként a bölcsődei ellátáshoz való hozzáférés 1990 utáni egyre jellemzőbb korlátozottsága és a magyar munkaerőpiac merevsége nagymértékben hozzájárulhatott a középfokú végzettségű nők termékenységi elképzeléseinek szűküléséhez, akik átlagosan egy gyermeket vállalnak, mely döntésben bizonytalan munkaerőpiaci helyzetük is tükröződhet (Spéder 2003, 2006; Husz 2006). A magasabb társadalmi státusú nők körében tapasztalható, hogy egyre többen maradnak gyermektelenek: egyrészt a tanulmányokkal és a saját pályájuk egyengetésével összefüggésben a gyermekvállalás idejének „túlhalasztása”, másrészt az anyaságon kívül kínálkozó egyéb életlehetőségek bővülése miatt. Ugyanakkor a magasán képzett nőkre jellemző, hogy első gyermekük ugyan később születik, mint alacsonyabb végzettségű társaiknak, de hozzájuk képest rövidebb idő alatt több gyermeket is vállalnak. A legalacsonyabb végzettségű nők (akik között továbbra is a legtöbben vállalnak a magyar átlagnál több gyermeket) jellemezhetők legkevésbé a gyermekvállalás halasztásával: esetükben tapasztalhatók legkevésbé a munkaerőpiacot és a gyermekintézményeket érintő változások gyermekvállalást visszafogó hatásai.

Ma Magyarországon gyakran válik problémaforrássá a munka és a magánélet összehangolása az együtt élő családok és partnerek mindennapjaiban: gyakori tapasztalat, hogy a fizetett munkavégzés akadályozza az embereket abban, hogy elég időt töltsenek a családjukkal vagy partnerükkel, akiknek elégük van a munkahelyről hazahozott feszültség otthoni feldolgozásából (Takács 2008). Ugyanakkor sok magyar családban csak a fizetett munkát tekintik igazi munkának, a házimunka fontossága főként akkor értékelődik, amikor valamilyen okból nincs elvégezve. Korábbi kutatások azt is megmutatták, hogy egy kapcsolat elején a párok nagyobb eséllyel végzik együtt a házimunkát, mivel szeretnének minél több időt együtt tölteni (Neményi – Takács 2006). Gyermekvállalás után azonban általában megváltozik a helyzet, a házimunka túlnyomórészt a nők feladatává válik, akik partnerük közreműködésére csak igen korlátozott mértékben számíthatnak (Bukodi 2006; Pongrácz 2006). Ezzel is magyarázható, hogy a munka és a magánélet összehangolásának nehézségei nem feltétlenül tudatosodnak a családtagokban, illetve a megoldások keresése e nehézségekre nem tűnik központi kérdésnek sem a családok, sem a társadalom életében, míg – különösen gazdaságilag válságos időszakokban – a munkavállalás ténye sokszor önmagában is pozitívumként jelenhet meg. Így a kisgyermekes dolgozó szülők, mindenekelőtt az anyák gyakori tapasztalata a folytonos időhiány: mintha egyfajta időpréssze szorulva kellene élniük éveken át, s ennek föloldását nem segítik a magyar munkaerőpiac olyan szerkezeti jellemzői, mint a foglalkoztatottság bizonytalanságaiból adódó növekvő munkavállalói kiszolgáltatott-

ság, a hosszú munkaidő, a részmunkaidős foglalkoztatás korlátozottsága vagy az alacsony bérek, ami miatt sokan másod- vagy akár harmadállások végzésére kényszerülnek (Hobson et al. 2011).

Az óvodai és bölcsődei férőhelyek csökkenésével párhuzamosan az 1990-es években – a retorika szintjén jól megfigyelhető módon – feléledt a tradicionális női szerepek iránti nosztalgia is: legalábbis azokban a konzervatív politikai és vallási körökben, ahol azt hangoztatták, hogy a sokéves államszocialista elnyomás alól fölszabadulva a nők végre visszatérhetnek a fizetett munka világtól világosan elkülönített hagyományos otthonteremtő – feleség és anya – szerepeikhez (Kovács – Váradi 2000). A „retradicionálizált” női szerepfelfogás politikai diskurzus- és közbeszédbeli terjedésének a termékenységre gyakorolt lehetséges hatása mellett a gyermekes családok pénzügyi helyzetének abszolút és relatív romlása szintén fontos termékenyég-visszafogó szerepet játszott az 1990-es években. 1991 és 2001 között a szegénységben élők aránya jóval nagyobb arányban nőtt a gyermekes háztartások körében, mint az össznépeségben, míg az egyszemélyes háztartások és a gyermektelen párok jövedelemszintje volt a legmagasabb (Gábos – Szivós 2002); különösen a három vagy több gyermeket nevelő háztartásokat jellemezte a szegénység fokozottabb kockázata, így sokak számára három gyerek vállalása már kifejezetten szegénységi csapdát jelenthetett (Medgyesi et al. 2000; Havasi 2008; Gábos – Szivós 2008).

A magyar népesedési trendek sok vonatkozásban, így a kései házasság, a halasztott gyermekvállalás és a csökkenő termékenység tekintetében a nyugat-európai mintákat követik. E jellemzők azonban nem érintik ugyanolyan módon a népesség különböző szegmenseit: például kevésbé jellemzik az idősebb generációk tagjait, az alacsonyabb végzettségűeket és a romákat. A legnagyobb magyarországi etnikai kisebbség, a romák társadalmi helyzetét több egymással összefüggő probléma terheli: többek között a regionális hátrányok, az iskolázottsági hiányosságok és a munkanélküliség, ezek okozzák – a társadalmi megkülönböztetés számos formájával összeadódva –, hogy a 21. század elejére a roma származás az egyik legfőbb szegénységi kockázati tényezővé vált Magyarországon (Gábos – Szivós 2002).³

Az etnikailag szegregált magyar kistelepüléseken végzett etnográfiai terepmunkán alapuló mikrodemográfiai kutatások (Durst 2006), valamint a történeti demográfiai elemzések (Ladányi – Szelényi 2004) az utóbbi években egyaránt a társadalmi kirekesztettség demográfiai következményeire irányították a figyelmet: azaz arra, hogy minél alacsonyabb szintű a társadalmi integráció, annál nagyobb mértékű lehet a termékenység. E kutatási irányt részben William Julius Wilson amerikai szociológus chicagói gettókutatásai ihlették (Wilson

³ Fontos azonban megjegyezni, hogy a romaság társadalmi kategóriájába tartozás kritériumai többféle módon értelmezhetőek (Dupcsik 2009; Ladányi – Szelényi 2000), a magyarországi romakutatásokban azonban nem mindig tisztázott, hogy a kutatott roma vagy cigány etnikai csoport hogyan – önazonosítás vagy mások általi tulajdonítás alapján – konstruálódott.

1987, 1996, 2009), amelyek megmutatták, hogy a társadalmi elszigeteltség kulturális elszigeteltséghez, illetve olyan sajátos szubkultúrák kialakulásához vezethet, ahol a többségi társadalomban elfogadott magatartással ellentétes viselkedésformák jellemzők. Emellett fontos említeni Patricia Fernández-Kelly gettósodott közösségekben végzett szociálintropológiai vizsgálatait a marginalizált helyzetű fiatalok szülővé válásának társadalmi státust erősítő jelentéséről (Kelly 1993, 2005). Az etnikailag szegregált magyar településeken élő romák esetében demográfiai viselkedésük azonosítható a többségi társadalom termékenység trendjével ellentétesként. E roma „szubkulturális ellentrend” negatív társadalmi fogadtatását mutatja a „szülessen sok gyerek, csak ne ott” típusú nézetek terjedése a társadalomban: azaz – ahogy egy minisztériumi tisztségviselő megfogalmazta a 2000-es évek elején, amikor a kormányzati diskurzusban hangsúlyossá vált a három gyermek vállalásának ösztönzése – *Hogy egy cigány családnak még a harmadik gyereke is megszülessen, azért senki nem tapsol* (Neményi – Takács 2005. 16.).

Összességében elmondható, hogy a magyar népesedéspolitika és -kutatás keretében a termékenységgel kapcsolatos kérdések jellemzően – a családi élet jelentéseinek és jellemzőinek átalakulására tekintet nélkül – egy statikus családkonceptióra épülő válságkezelés kontextusában kerülnek napirendre. Míg a legtöbb európai ország családpolitikai intézkedései abban próbálnak támogatást nyújtani a (kis)gyermeket nevelő szülőknek, hogy minél hatékonyabban tudják munkavállalói és családi szerepeiket harmonizálni, addig Magyarországon főként a nőket célozzák olyan – talán a magyar hagyományokhoz illeszkedőnek gondolt – politikai üzenetekkel és intézkedésekkel, melyek a munkavállalás helyett az otthonteremtés felé terelnék őket, bár ez az irány termékenységnövelő hatásait tekintve nem mutatkozott sikeresnek az elmúlt két évtizedben. Ahogy ez a népesedési folyamatokban is megmutatkozik, a magyar nők (és a férfiak) munkát és családot egyaránt szeretnék: de sokan közülük először dolgoznának, s csak később alapítanának családot – majd később, ha erre lehetőségük nyílik, ismét dolgoznának.

II. Elméleti háttér

A második demográfiai átmenettel összefüggésben a növekvő individualizáció felé mutató értékváltozások (Lesthaeghe – Van de Kaa 1986) és a korábbiakhoz képest fokozottabb kockázatszelés (Beck 1992) hatására a gyermekvállalás egyre többeknek tűnhet kockázatokkal teli vállalkozásnak Európában – különösen, ha figyelembe vesszük a fiatalokat fokozottan érintő munkaerőpiaci bizonytalanságokat, mint például a munkanélküliség növekedését és a határozott idejű szerződések terjedését, amelyek Magyarországon is jellemzők. Ugyanakkor az európai társadalmakban a beteljesítendőnek és beteljesíthetőnek

vélt vágyak szintjén az anyagi és nem anyagi jellegű aspirációk olyan mértékű növekedése tapasztalható, mely – időlegesen vagy esetenként véglegesen – háttérbe szoríthatja a családalapítást, a többedik gyermek vállalását vagy akár egy tartós párkapcsolat kialakítását is (Cliquet 2003). A családalapítás és más fontos elérendő célok összeegyeztethetlenségének érzetét erősítheti a „minél-többet-birtoklás” normájával jellemezhető késő modern kommodifikációnak a nyugat-európaihoz képest megkésett, ám annál intenzívebb posztszocialista verziója. A 21. század legelején úgy tűnhetett, hogy míg az észak-nyugat-európai (poszt)jóléti társadalmakat a posztmaterialista értékorientáció terjedése (Inglehart 1997) és a jólét – különösen anyagi ellátottságon túli – jelentéseinek (újra)értelmezési folyamata jellemezte, addig a posztszocialista államok polgárai továbbra is azoknak a gazdasági lehetőségeknek a kiaknázására törekedtek, melyeket a kapitalista modernizáció nyújtott – a viszonylagos szegénységből a viszonylagos gazdagságba való viszonylagos sima átmenetről képzelt ígéretével együtt (Sen 1999).

Az államszocialista rendszert fölváltó piacgazdaság más módon is hatott a gyermekvállalási döntésekre: az államszocialista múlt sok gyermekvállalásbarát jellemzőjének – a munkavállalás biztonsága, az ingyenes oktatás, a viszonylag jól működő és széles körben hozzáférhető gyermekintézmények, óvodák és bölcsődék, valamint a karrierépítési, a szabadidő-eltöltési és szórakozási lehetőségek korlátozottsága – eltűnésével, illetve visszaszorulásával. A gazdasági és társadalmi változások foglalkoztatottsági bizonytalanságot, magasabb szintű és/vagy használhatóbb végzettséget feltételező munkaerő-piaci elvárásokat, szűkülő szociális és gyermek-ellátórendszert hoztak, ugyanakkor korábban nem látott egyéni karrierépítési és fogyasztási lehetőségeket adtak (Frejka 2008). Az új körülmények között különösen fontossá váltak az egyéni munkaerő-piaci pozíciók és ezzel összefüggésben azok a normatív elvárások, miszerint gyermekvállalás előtt ajánlatos a munkaerő-piaci bizonytalanságok mérséklése és a család gazdasági nehézségeinek minél hatékonyabb leküzdése (McDonald 2006).

Bár ezek az elvárások a hagyományos nemi szerepek idealizálásával jellemezhető legtöbb közép-kelet-európai országban, így Magyarországon is (Gal – Kligman 2000), főként a férfiakat célozzák és őket is leginkább a retorika szintjén, a nők számára szintén kívánatosná válhat, hogy el tudják tartani magukat és a családjukat, ha a körülmények ezt szükségessé teszik.⁴ A magyar társadalom egyik meghatározó dimenziójában tehát a nemek közötti egyenlőség elvén működő oktatási és foglalkoztatási lehetőségeket találjuk, a másik oldalon viszont a családon belüli munkamegosztás terén tapasztalható egyenlőtlenségeket, melyeket a korlátozott hatékonysággal működő ellátórendszer kevésbé képes csillapítani: és éppen e két dimenzió inkohereanciája lehet az, ami a ma-

⁴ Ezt a megközelítést támasztja alá, hogy a magyar családjogi törvény válás esetén csak különleges feltételekhez kötötten ír elő tartásdíj-fizetési kötelezettséget a házastársaknak.

gyar nőket nagyon óvatos mérlegelésre készítheti az általuk vállalni kívánt gyermekek számával kapcsolatban (McDonald 2006; Hobson – Oláh 2006).

Az 1990-es évek közepe óta, vagyis tartósan nagyon alacsony – azaz 1,5 teljes termékenységi arányszám alatt maradó – magyar termékenységi mutatók egy demográfiai fenntarthatatlan népesedési helyzet képét vetítik előre (McDonald 2008). Az ennyire alacsony termékenységi szint a társadalmi működés több területén egyszerre mutathatja meg az egyéni működőképességek korlátait és a gyermekvállalással, illetve a gyermekneveléssel kapcsolatos „gyenge képességek” (*weak capabilities*) (Sen 1985, 1993) összefüggéseit a gazdasági bizonytalanságokkal, valamint a nemek közötti egyenlőség nyilvános és magánéleti megnyilvánulásaiban tapasztalható inkoherenciával. Az, ahogyan az egyéni működőképességek korlátai a termékenységi elképzelések és vágyak szintjén kifejezésre jutnak, a vágyott hatékonyság szubjektív meghatározottságán túl fölhívhatja a figyelmet többek között a szociálpolitika és a társadalmi elvárások szintjén tapasztalható visszatartó erőkre. E tanulmányban – Amartya Sen képességek/készségek (*capabilities*) megközelítésének alkalmazásával (1985, 1992, 1993) – a vágyott és a megvalósított termékenység, valamint az ezek elérését akadályozó tényezők az emberi életminőség meghatározóiként értelmeződnek. A társadalmilag kívánatosnak vélt termékenység intézményes és személyes akadályait interjúalanyaink beszámolóin keresztül vizsgálva arra törekszünk, hogy minél többet azonosítani tudjunk azokból a tényezőkből, amelyek – legalábbis az általunk megkérdezett budapesti kisgyermekes dolgozó szülők tapasztalatai szerint – a termékenységgel kapcsolatos jóllét elérését biztosíthatják vagy meghiúsíthatják.

III. Felhasznált adatok és módszerek

E tanulmány empirikus alapja egy kérdőíves felmérés, mely száz budapesti szülő, ötven anya és ötven apa megkérdezésével zajlott 2008-ban. A felmérést a RECWOWE⁵ kutatási projekt keretében végeztük a Stockholmi Egyetemen együttműködésben.

A résztvevők kiválasztása három fő szempont szerint történt: válaszadóink legalább egy 6 éven aluli – saját vagy örökbe fogadott – gyermeket neveltek, partnerkapcsolatban éltek és rendszeresen végeztek fizetett munkát. A válasz-

⁵ A RECWOWE (*Reconciling Work and Welfare in Europe* – www.recwowe.eu) projekt az EU 6 Keretprogram részeként zajlott 29 európai kutatóhely, köztük az MTA Szociológiai Kutatóintézet részvételével. A felmérés eredeti címe *Tensions between Rising Expectations of Parenthood and Capabilities to Achieve a Work Family Balance* volt, amelyet a Stockholmi Egyetemen dolgoztak ki Barbara Hobson vezetésével. A kutatásban – és különösen a strukturált interjúk elkészítésében – vállalt szerepéért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Artner Szilviának, P. Tóth Tamásnak és Vajda Rózáknak.

adók átlagos életkora 36 év volt: a legidősebb 55, a legfiatalabb 25 éves. A KSH iskolai végzettségi adatai szerint mintánk viszonylag jól reprezentálta a budapesti népességet, bár az alacsony iskolai végzettségűek közül a várhatónál némileg kevesebben (25% – a valós 27,8% helyett), míg a középfokúnál magasabb végzettségűek közül valamennyivel többen (50% – a valós 47,4% helyett) kerültek válaszadóink közé. Vállalattípus és -méret szerint rétegzett mintánkban a válaszadók 68%-a dolgozott a magán-, és 27%-uk a közsférában; többségük (52%) 1–19 munkavállalót foglalkoztató kis cégnél, 20%-uk 20–249 főt alkalmazó közepes méretű cégnél, míg 28%-uk 249-nél több emberrel dolgozó nagyvállalatnál állt alkalmazásban.⁶

A felmérés kérdőíve, amely strukturált interjúkérdésekből állt, tematikusan a következő fő részekre tagolódott: a háztartás jellemzői (intézményes és otthoni gyermekfelügyelet megszervezése, otthoni munkamegosztás); fizetett munkavégzés és munkaidő (a foglalkoztatás típusa, túlórázás, a munkavégzés flexibilitása); a GYES/GYED idejének megosztása a szülők között; munkakörnyezet és munkahelyi kultúra (munkahelyi versenyszellem, támogatás a kollégák között, a cégnek való elköteleződés normája, a munka és magánélet harmonizációjának fontossága, a munkahely „családbarátja”). Emellett szerepeltek országspecifikus kérdések is, ahol eltérés mutatkozott a svéd és a magyar adatfelvétel során. A magyar kérdőívben itt kérdeztünk rá az ideálisnak tartott gyermekszámra, mégpedig a következő kérdésekkel: *„Ön szerint mennyi egy családban az ideális gyerekszám? Önök hány gyermeket szeretnének (még), illetve szerettek volna? Ez mennyiben valósult meg, illetve mennyire látja megvalósíthatónak?”*

Az ideális gyermekszám kapcsán érdemes felidézni: egy kollektív fogalomról van szó, amely a társadalom normatív elvárásait tükrözi. Így figyelembe kell venni, hogy az interjúalanyok bizonyos mértékig mindenképpen a – média és a politikai diskurzusok által befolyásolt – „nép hangján” szólalnak meg, amikor e kérdésre válaszolnak. Ezért gyakran előfordul, hogy az ideális gyermekszámról érdeklődve az általános és az egyéni szintekre elkülönítve is rákérdeznek, ahogy ez a 2006-os Eurobarometer-felmérés során is történt, ahol két kérdés szerepelt: az egyik általában véve érdeklődött arról, hogy a válaszadó szerint mennyi az ideális gyerekszám egy családban, a másik viszont a válaszadókat személyesen célozta meg azzal, hogy számukra mi lenne, illetve lett volna az ideális helyzet, vagyis ők maguk hány gyermeket szeretnének, illetve szerettek volna (Testa 2006).⁷ Az említett Eurobarometer-eredmények azt mutatták, hogy

⁶ A KSH 2005. évi munkaerő-piaci adatfelvétele szerint a budapestiek 61%-a a magán-szférában, 29%-a pedig a közsférában vállalt állást; 44%-uk dolgozik kisméretű cégnél, 16%-uk közepes méretűnél, míg 37% nagyvállalatnál áll alkalmazásban.

⁷ A 2006-os Eurobarometer kérdései eredetileg így hangzottak: „*Generally speaking, what do you think is the ideal number of children for a family?*” és „*And for you personally,*

az általában vett ideális gyerekszámok mindenütt meghaladták a konkrét egyéni számokat: Magyarországon ez a tendencia tükröződött az összes vizsgált korcsoportban a nőknél és a férfiaknál egyaránt (lásd a 2. táblázatot), ami alátámaszthatja az általában vett ideális gyerekszám normatív tartalmára vonatkozó feltételezéseket.

2. Az ideális gyermekszámok alakulása Magyarországon
Ideal child number by sex and age-group in Hungary

	Az általános ideális gyermekszám átlagai				
	15–24	25–39	40–54	55+	Összes
Férfiak	2,20	2,03	2,14	2,29	2,17
Nők	2,19	2,23	2,21	2,27	2,23

	A személyes ideális gyermekszám átlagai				
	15–24	25–39	40–54	55+	Összes
Férfiak	2,13	2,00	2,11	2,09	2,08
Nők	1,99	2,16	2,20	2,25	2,17

Forrás: Special Eurobarometer 253 (2006)

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_253_en.pdf

A felmérés résztvevőit egy általuk választott keresztnévvel és koruk jelzésével azonosítottuk. Az interjúkról legtöbbször hangfelvétel készült, mely hanganyagokat a résztvevőkkel való előzetes megállapodásunk alapján az interjúk szövegének leírása után megsemmisítettük. Néhány esetben a kérdésekre adott válaszokat írásos jegyzetek alapján rekonstruáltuk. Az interjúszövegek kódolása az általában kvantitatív adatok feldolgozására szolgáló SPSS-program alkalmazásával történt.⁸ Az „*Ön szerint mennyi egy családban az ideális gyerekszám?*” kérdésre adott válaszokat például egy numerikus és egy string változó segítségével rögzítettük, ami megkönnyítette a további kontextuális elemzést. Jelen tanulmány a felmérésben szereplő termékenységgel kapcsolatos kérdések alapján képzett változók elemzésére épül.

what would be the ideal number of children you would like to have or would have liked to have had? (Testa 2006. 152–153.).

⁸ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Susanne Fahlennek, hogy fölhívta a figyelmünket az SPSS-programban rejlő ilyen lehetőségekre is.

IV. Eredmények

A budapesti mintánkat alkotó száz kisgyermekes szülőnek a termékenységgel kapcsolatban először egy általános kérdést tettünk föl (*Ön szerint mennyi egy családban az ideális gyerekszám?*), válaszaikban azonban keveredtek az általános és a személyes elemek. Több válaszadó hangsúlyozta, hogy általánosságban nehéz válaszolni, mivel ilyen valójában *„nincs, hogy ideális gyerekszám: kinek mi jó, kiknél hogyan alakulnak a dolgok”* (43 éves egygyermekes mérnök). Egy másik válaszadó szerint az *„egyiknek ennyi, a másiknak annyi... a hatgyerekes barátomnak, úgy tűnik, egész jó a hat gyerek, és a gyerek nélküli barátom is elvan a világon...”* (39 éves egyetemi előadó, egygyermekes apa), vagy ahogy egy 36 éves egygyermekes kozmetikusnő említette: *„Szerintem a három, de nem mindenkinek. Nekünk nem lesz több valószínűleg.”* Mások – családjuk példáján keresztül – az ideálisnak tekintett gyermekszám történetileg változó jellegére utaltak: *„Régen a nagymamámék nyolc-tízen voltak, de az most sok. Ha demográfiailag nézzük, akkor három kéne, de ezzel én nem nagyon foglalkozom. Ha lett volna még egy gyerek... az én helyzetemben az nem lett volna jó”* (41 éves egygyermekes takarító). Válaszadóink gyakran tapasztalták, hogy bár a társadalomban többféle norma hathat egymással párhuzamosan, a normatív elvárások esetenként ellentétbe kerülhetnek saját mindennapi életük eseményeivel. Egy 40 éves filmkereskedő így fogalmazta meg a *kellene* és a *van* ellentmondását: *„Nekünk egy gyerek is nagy feladat, de egyébként legalább három kellene egy családban”*; míg egy 30 éves egygyermekes varrónő szerint *„mások által elképzelt a három, de azoknak ritkán van három gyerekük... nekem a kettő vonzónak tűnik”*. Már ezekből a válaszokból is jól érzékelhetővé vált, hogy interjúalanyaink tisztában vannak az ideális gyermekszám fogalmának normatív tartalmával, amely több gyermek vállalását írná elő, mint amennyit a többség eddig vállalt vagy a jövőben vállalni tudna, szeretne.

A számszerű válaszokat tekintve 2,6 volt az ideális gyermekszám átlaga: a nők ennél valamivel magasabb (2,66), a férfiak némileg alacsonyabb értéket adtak meg (2,54). A legtöbb válaszadó (a nők 49%-a és a férfiak 46%-a) szerint két gyermek vállalása lenne ideális, míg a válaszadók több mint harmada (a nők 36%-a és a férfiak 39%-a) gondolta úgy, hogy három gyermek vállalása tekinthető ideálisnak (lásd a 3. táblázatot). A férfiak 7%-a gondolta ideális gyermekszámként az egyet, a nők közül senki. Ugyanakkor négy vagy több gyermek vállalását a nők 15%-a, a férfiak 8%-a tartotta ideálisnak. A mintában előforduló legmagasabb ideális gyermekszám öt lett: ezt két – egy 35 és egy 46 éves – kétgyermekes apa említette.

3. Az ideális és valós (eddig megvalósított) gyermekszám nemenként
Ideal and realized child number by sex (in percentage of the respondents)

Gyerekszám	Nők		Férfiak		Összes	
	Ideális (%)	Valós (%)	Ideális (%)	Valós (%)	N=93	N=100
					Ideális (%)	Valós (%)
1	0	50	6,5	52	3,2	51
2	49	28	46	34	47,3	31
3	36	20	39	14	37,6	17
Legalább 4	15	2	8	0	11,9	1

Forrás: Saját RECWOWE-felmérés (2008).

A mintánkra jellemző ideális és megvalósított gyermekszámokat összevetve jól látszik, hogy a valós, illetve eddig megvalósított gyermekszámok elmaradnak az ideálisnak véltektől, amelynek egyik magyarázata az lehet, hogy válaszadóink többsége még nem fejezte be reprodukzív pályafutását. A válaszadók korát tekintve a 40 évesnél idősebbek körében legtöbbször három vagy több gyermek vállalását tekintették ideálisnak, míg a fiatalabbaknál ez kettő vagy több gyermekre csökkent. A 31 évesnél fiatalabbak 50%-a, a 31–40 évesek 53%-a gondolta a kettőt ideális gyermekszámnak, a 31 évesnél fiatalabbak 46%-a és a 31–40 évesek 27%-a pedig a hármat.

A válaszadók iskolai végzettségét tekintve a legmagasabb ideális és megvalósított gyermekszámokat a legalacsonyabb végzettségűek körében találtuk (lásd a 4. táblázatot). Az ideális gyermekszámokat vizsgálva azonban nemek szerinti eltérések mutatkoztak az alacsony és a magas végzettségűek csoportján belül: a legtöbb magas végzettségű nő és alacsony végzettségű férfi számára három volt az ideális gyermekszám, a többiek körében általános egyetértés mutatkozott a kettőről.

4. Az ideális és valós (eddig megvalósított) gyermekszám
iskolai végzettség szerint
Ideal and realized child number by educational status

Iskolai végzettség szintje	Ideális gyermekszám (átlagérték)	Valós gyermekszám (átlagérték)
Alacsony (érettségi nélküli)	2,67	1,96
Középszintű (érettségi)	2,62	1,58
Magas (egyetemi, főiskolai diploma)	2,50	1,60
Összes	2,60	1,68

Forrás: Saját RECWOWE-felmérés (2008).

A legalacsonyabb eddig megvalósított gyermekszám a középszintű iskolai végzettségűeket jellemezte, őket követték a magasabb végzettségűek, majd pedig az alacsony végzettségűek. Ezek az eredmények harmonizálnak a női iskolai végzettség és a termékenység összefüggésének a magyar demográfusok által jól dokumentált (Spéder 2003, 2006; Husz 2006; Spéder – Kamarás 2008), a 20. század utolsó évtizede óta biztosan ható trendjével, mely szerint a legkevésbé képzetteket jellemzi a legmagasabb, míg a középszintű végzettségűeket a legalacsonyabb termékenységi szint.

A kívánatosnak vélt és a megvalósított termékenységi szint eltérései arra utalnak, hogy sokan nem képesek megvalósítani termékenységi vágyaikat, melyek szorosan összefüggnek a társadalmi környezetükben észlelt ideálokkal. Az általunk gyűjtött interjúanyag alapján azonban az mondható, hogy a termékenységi vágyak és preferenciák gyökereit sokkal nehezebb volt azonosítani, mint az akadályozó tényezőket és korlátokat. A társadalmilag kívánatosnak vélt termékenységi ideálok általában magától értetődő módon kerültek elő a szövegekben, míg ezen ideálok be nem teljesítését többen olyan személyes hiányosságként értelmezték, ami magyarázatra szorul.

Amikor arra kérdeztünk rá, hogy személyes termékenységi vágyaik mennyiben valósultak meg az eddigiekben, illetve mennyire látják ezeket a jövőben megvalósíthatónak, akkor a legtöbb válaszadó a jövőre vonatkozó kalkulációi bizonytalanságára és a család fönntartásának közvetlen költségeire utalt. Egy 33 éves kétgyermekes pincérnő például a következőket mondta: *„Négyet is el tudtam volna képzelni, de most már talán nem is szülnék. Nem [azért], mert nekem kényelmetlen, hanem mert nem tudom nekik megadni azt, amit a mai világ megkövetel, hogy jól érezzék magukat a bőrükben, anyagiakban”*, míg egy 35 éves kétgyermekes asztalos szerint *„ha magunkat nézzük, akkor ez a kettő, ez teljesen jó, a harmadikat már nem nagyon bírnánk, sem anyagilag, sem időben... főleg anyagilag... ha jobbak az anyagi körülmények, akkor könnyebb megszervezni dolgokat”*. A saját vágyak beteljesíthetlenségét a válaszadók többsége a külső kényszerek elszomorító személyes következményeként értelmezte: az *„ideális annyi, amennyi stressz nélkül felnő egy családban, amennyit fedél- és élelem-félelem nélkül fel lehet nevelni... én hármat szerettem volna, most már a csak még egynek is örülnék, így lenne kettő, de anyagilag most lehetetlennek látom a következő csemetét... megszakad a szívem”* (25 éves egygyermekes szellemi szabadfoglalkozású anya). E szülők számára a félt és megélt gazdasági nehézségek alkották azon képességeik külső korlátait, amelyek az általuk vágyott számú gyermek vállalásával elérni kívánt életminőségi szintre jutást ellehetetlenítik.

Korábbi magyar kutatási eredmények is azt mutatták, hogy az életszínvonal csökkenésére és a gyermeknevelés költségeire vonatkozó félelmek, valamint a gyermekek jövőjével kapcsolatos aggodalmak számítanak a legjelentősebb

visszatartó tényezőnek, amikor a szülők a további gyermekvállalás lehetőségeit mérlegelik – ideértve azokat a szülőket is, akik még nem rendelkeznek az általuk kívánatosnak tartott számú gyermekkel (Kapitány 2002). A gyerekneveléssel kapcsolatos anyagi áldozatvállalás, amely a szülők személyes igényeinek kielégítését háttérbe szoríthatja, korábban szintén jellemzőbbnek tűnt az idősebb generáció tagjaira, mint a fiatalabbakra (Neményi – Takács 2006), akik számára a gyermekvállalással összefüggő személyes életszínvonal-csökkenés kifejezetten visszatartó hatású lehet.

Amikor arra kértük válaszadóinkat, hogy egy általunk megadott listáról válasszák ki a három számukra legfontosabb tényezőt, ami segíthetné őket munkájuk és családi életük jobb összehangolásában, első helyen több mint kétharmaduk a jobb gazdasági körülményeket választotta.⁹ Összehasonlításképpen: Stockholmban – ahol szintén száz kisgyermekes, párkapcsolatban élő, dolgozó szülő megkérdezésével készült a felmérés – ez az opció csupán a válaszadók 10%-ánál került az első helyre. A stockholmi szülők inkább a rendelkezésükre álló időből szerettek volna többet: 47%-uk szerint a fizetett munkával töltött napi idő lerövidítése segítené őket leginkább munkájuk és családi életük jobb összehangolásában (Hobson et al. 2011). Az időkezelési problémák megoldásával kapcsolatos kívánalmak a magyar mintában is fontos helyre kerültek:¹⁰ ám míg a férfiak elsődleges választásai között gyakrabban szerepelt a rövidebb napi munkaidő kívánsága, addig a nőknél többször tűnt föl az az igény, hogy a háztartási munkavégzés legalább egy része alól felszabadulhassanak. A jobb gazdasági körülmények igényének elsődlegessége azonban egyaránt jellemezte a nőket és a férfiakat. Ezek az eredmények a termékenység-ideálok beteljesítésére, illetve be nem teljesítésére vonatkozó válaszokkal együtt azt támasztják alá, hogy az egyik fő visszatartó tényezőnek az anyagi, illetve gazdasági körülmények tekinthetők – nemcsak a munka és a családi élet jobb összehangolásának elérésében, hanem a termékenység-ideálok beteljesítésében is.

Válaszadóink tehát bizonytalannak látták a jövőt, ugyanakkor biztosak lehettek abban, hogy a családalapítás és -fönntartás költséges vállalkozás – e kombináció pedig nagymértékben hozzájárulhat az „önmagukat nem reprodukáló” családok elterjedtebbé válásához (Keyfitz 1986). Amennyiben e tendenciát nem sikerül megváltoztatni, komoly hosszú távú következményei lehetnek, hiszen a jelen társadalmában érvényesülő gyermekvállalási magatartásformák a

⁹ A listán az alábbi lehetőségek szerepeltek: rövidebb munkanapok; hosszabb munkanapok; rugalmasabb munkaidő-beosztás; rövidebb utazási idő a munkahelyre; felszabadulás a háztartási munkavégzés egy része alól; felszabadulás a gondoskodás terhének egy része alól; bölcsőde/óvoda jobb megközelíthetősége és szélesebb választéka; rugalmasabb bölcsődei/óvodai ellátás; jobb gazdasági körülmények; több idő saját magamra.

¹⁰ A rövidebb munkanapok opció a budapesti válaszadók 24%-ánál került az első, 22%-uknál a másodikra, míg 8%-uknál a harmadik helyre, ugyanakkor a több idő legyen saját magamra igénye a válaszadók 12%-ánál szerepelt az első helyen, 16%-uknál a másodikon, míg 34%-uknál a harmadikon.

jövő generációi számára normatív referenciapontként, illetve követendő mintaként jelennek meg. A kisebb családméret terjedése, normalizálása és idealizálása „alacsony termékenységi csapdahelyzetet” (Lutz – Skirbekk – Testa 2006) idézhet elő, s ez ahhoz vezethet, hogy az adott társadalomban még kevesebb önreprodukcióra képes család lesz.

Interjúanyagunk elemzése alapján egy másik fontos gyermekvállalási vágyakat meghatározó tényező a szülők korához kapcsolódott. A budapesti mintában különösen a középfokúnál magasabb végzettségű válaszadók hangsúlyozták – a megfelelő körülmények megteremtése mellett – az idő jelentőségét, amely a megfelelő partner találása nélkül múlik el. Egy 41 éves történész egygyermekes anyja így fogalmazott: *„én nagycsaládot szeretnék három-négy gyerekkel. de a partnerem nem akar többet... ez nagy gond... már elég öreg vagyok, szerintem nem lesz több gyerekem... sajnálom, hogy nem korábban kezdtem a gyerekszülést, akkor kényelmesen megvalósítható lett volna a nagycsalád, persze ehhez hosszú távú stabil partner is kellett volna hasonló szándékkal...”*. Néhány 40 évesnél fiatalabb nő válaszadó annak lehetőségét hangsúlyozta, hogy 40 éves kora körül talán vállalna még egy gyermeket: *„lehet, hogy még egy gyermeket bevállalok, ha elkap a kapuzárási pánik”* (39 éves nyelvész, kétgyermekes anyja). De a férfiak körében is többen emlegették, hogy aggodalommal tölti el őket a szülői korból való kiöregedés gondolata. Egy kétéves gyermek édesapja a következő (kissé túlzó) példát hozta: *„Nálunk az is belejárt az a dologba, hogy én már 43 múltam és nem lenne jó, ha 80 évesen lenne egy tinédzser gyerekem”*, míg egy 39 éves egyetemi előadó, egygyermekes apa a következőképpen nyilatkozott: *„azt gondolom, hogy kettő [gyermeket szeretnék]. De az is benne van, hogy nem 20 évesen akadtunk össze. Ha korábban akadtunk össze, akkor lehet, hogy több lett volna”*. Az általunk megkérdezett szülők személyes beszámolóit megmutatták, hogy a termékenységi vágyakat erősen korlátozhatják az objektív külső tényezők, mint például az olyan partner nélkül töltött idő hosszúsága (Kapitány 2002), akivel tartós kapcsolatot kialakítva egyáltalán el lehetett volna kezdeni a gyermekvállalásról gondolkodni.

Ugyanakkor a különböző életformák elfogadottságának növekedésével az embereknek arra is esélye nyílik, hogy az általuk kívánatosnak tartott termékenységi szintet több egymást követő párkapcsolat keretében éri el. Egy kétgyermekes asztalos, akinek a családi életét az „új kapcsolat – új gyerek” dinamikája jellemezte, úgy nyilatkozott, hogy ő eredetileg három gyermeket szeretett volna: *„és már lassan megvalósítom ezt, csak külön családokban. Egyébként nekem ez sosem volt kérdés, hogy akarok-e gyermeket, ha a nő akart, akkor legyen, én nem fogom lebeszélni róla...”*. Egy 38 éves, három gyermeket nevelő hidegburkoló egy másfajta tapasztalatról számolt be: *„Nálunk, igaz, hogy nem az édesgyerekeim, [de] már rég megvalósult: én kettőt szerettem volna és három van”*. A többféle párkapcsolatból származó gyermekek együttes nevelése több válaszadónkat jellemezte: esetükben a kívánt gyermekszám meg-

valósulását retrospektíven sikeresként könyvelhették el – igaz, mintánkban ilyen élményekről kizárólag apák számoltak be.

A gyermekvállalási vágyakat meghatározó további fontos tényezőként említhető a párkapcsolaton, illetve a családon belüli női szempontok érvényesülése elsősorban a fizetett munka és a családi kötelezettségek harmonizációjának vonatkozásában. Az Európai Unióban a munkahelyi és a családi feladatok hatékony összehangolásának kérdésköre a 20. század végétől kezdve elég sok hivatalos és magánfigyelmet kap, míg mindez egyelőre kevésbé jellemzi Magyarországot (Hobson et al. 2011) – főként a szülőket érintő egymással versengő normák és a sokszor párhuzamosan elvégzendő feladatok sűrűsége miatt. Egy 25 éves egygyermekes anya például, aki egyszerre tanul és dolgozik, a női szerepekkel kapcsolatos halmozott elvárásokat nevezte meg az egyik legfőbb akadályozó tényezőként, ami miatt nem sikerül az általa kívánt családi összhangot elérnie s így – egyelőre legalábbis – több gyermek vállalására sem tud gondolni: *[az akadályoz, hogy] „egy nap csak 24 órából áll, és túl sok terepen kell egyediül teljesítenem: háztartás, gondoskodás, munka, tanulás...”*.

Magyarországon, más közép-kelet-európai országokhoz hasonlóan, az 1990-es évek elején kezdődött gazdasági és társadalompolitikai változások a női életpályák alakulását tekintve egyfajta *dzsender jojó* hatással jellemezhető tendenciákkal párosultak.¹¹ A *dzsender jojó* hatás eredői a női szerepekkel kapcsolatos ellentétes társadalmi elvárások, melyek nem csupán a poszt szocialista társadalmak sajátjai, de ott igen szembetűnőek. Működése a jojóhoz hasonló, mert ide-oda rángatja a nőt a munkahelyi és az otthoni helytállást előíró kimondott és kimondatlan szabályok között: rossz érzést okozva a dolgozó nőknek, akiket – már a nagymamájuk által a második világháború előtti időszakból is jól ismert – az otthon maradó otthonteremtés normájával szembesíti, és rossz érzést okozva az otthon maradó nőknek is, akiken – az anyjuk által is bizonyára gyakorolt – a fizetett munkavégzés normája kérhető számon. Mindenesetre az államszocializmus összeomlása után a magyar nők már nem kényszerültek ugyanolyan módon részt vállalni a fizetett munka világában és a kétkeresős magcsalád fönntartásában, mint azelőtt. A 21. század elején a nők (s közülük is főként az iskolázottabbak) nagyobb valószínűséggel tekintenek a munkájukra – a pénzkeresés funkcionális szükségszerűségén túl – úgy, mint önmaguk kiteljesítésének egyik fontos lehetőségére – különös tekintettel a női karrierépítési opciók kiterjedtebbé válására (Nagy 1999; Koncz 2005). Igaz, hogy a rendszer-váltást követően a korábbiakhoz képest lecsökkent a női munkavállalók száma, ugyanakkor a gazdaságilag aktív nők egyre jobb képzettséggel rendelkeznek,

¹¹ Az angol *gender* kifejezésnek a magyar kiejtést követő dzsender formájú – egyelőre talán elég szokatlan, de a „társadalmi nemre” utaló körülírásnál valószínűleg praktikusabb – alkalmazását Hadas Miklóstól lestem el.

melynek következtében egyre több nő kerül vezető pozícióba, ahol a bérek közelítik a férfiakét (KSH 2009).¹²

Bár viszonylag új jelenség ez Magyarországon, több válaszadónk beszámolt arról a tapasztalatáról, hogy saját családjuk döntéshozatali folyamataiban a férfi mellett hogyan veszik figyelembe a női karrierlehetőségeket is, illetve a női munkavállalással kapcsolatos egyéni preferenciákat. Egy 43 éves kétgyermekes orvos például megjegyezte, hogy a két meglévő gyermekük mellé „*lehet, hogy még akarunk egyet – [de] ez a feleségem önmegvalósító, karrierépítő szándéka-in múlik*”. Egy háromgyermekes családideálú 39 éves kétgyermekes anya doktori tanulmányai befejezésének esetleges karrierlendítő következményeitől tette függővé, hogy tényleg vállalna-e egy következő gyermeket: „*Ha most befejezem a phd-et, és iszonyatosan beindul valami, akkor lehet, hogy nem lesz még egy gyerekem*”; míg egy 39 éves háromgyermekes trafikosnő arról számolt be, hogy munkája megtartását jelenleg talán fontosabbnak találja, mint egy újabb gyermek vállalását: „*mi most gondolkodunk a negyediken, mert a párom nagyon szeretne, de az anyagi része... meg nekem az megint egy visszalökés... se munka, három év lekötés az életemből... fel tudom-e nevelni még, azt nem tudom... főleg a mostani helyzetben*”. Néhány szülő, mint az alább idézett egygyermekes apa, aki pénzügyi igazgatóként dolgozik egy nagyvállalatnál, az ideális gyermekszámot életminőségi kérdésként mérlegelte, ahol a fizetett munkavégzéssel és a családi feladatok ellátásával kapcsolatos egyensúly megteremtésében mindkét félnek egyaránt részt kell vennie, akár korábbi prioritásai újragondolása és újrendezése révén is:

Nálunk kettő [az ideális gyerekszám] ... azért, mert ha három, akkor a feleségemnek valószínűleg túl sok energiáját elviszi, három gyermeket nem lehet úgy csinálni, hogy nincs valamilyen konkrét állandó segítséged... A feleségemet a családon kívül érdeklik más dolgok is, ami természetes dolog és erre lehetőséget is kellene biztosítanunk. Ahhoz, hogy erre lehetősége legyen, ahhoz idő kell – ha három gyerek van, akkor csak úgy lenne idő, ha valaki állandó segítség lenne, mert különben három gyerek totál kitölti a napodat. Majd ha érettségiznek, akkor már nem, de addig még elég sok idő van. Ezt nem tudjuk és nem is akarjuk [vállalni], mert mi szeretnénk foglalkozni a gyerekekkel: tehát nem úgy akarunk öt gyermeket, hogy hát van pénzünk, jön a bébiszitter és majd foglalkozik velük és ott állnak, mint az orgonásítók és tök jó, hogy megvannak, csak éppen nem jut rájuk idő. Tehát azt gondoljuk, ha te akarsz a gyerekekkel foglalkozni és egyébként szeretnél mással is foglalkozni, akkor kettő gyereknél több esetén magadra nem fog jutni idő semennyire. Lehet, hogy ez egy önző szempont, de annyiban meg nem önző, hogy mi szeretnénk velük foglal-

¹² Bár a nők átlagjövedelme továbbra is csak a férfiak jövedelmének 85–88%-a.

kozni. Meg ha több gyerek van, akkor már nem jut annyi idő egy-egy gyerekre és akkor az a figyelem, amit most a lányunk megkap, ez már nem jutna a többire... igaz, hogy közben nőnek, ezt most lehet magyarázni, de attól tartunk, hogy nem jut annyi idő egy gyerekre, mint amennyit mi szeretnénk velük foglalkozni.

A családi prioritások újrendezésével összefüggésben többször fölmerült az otthoni szülői munkamegosztásnak – például a korábbi generációk gyakorlatához viszonyított – újragondolása, mely alapján különösen az apák tekintetében a hagyományos szülőszerep-elvárások és gyakorlatok változására következtethetünk Magyarországon is (Puur et al. 2008, Spéder 2011).¹³ Válaszadóink beszámolóira is felhívták a figyelmet, hogy a kiterjedtebbé váló női továbbtanulási és munkavállalási lehetőségek együtt járhatnak a gyermeknevelés közvetett pénzügyi és pszichológiai költségeinek tudatosabbá válásával. E közvetett költségek az elmaradt kereseteket és a korábban esetleg jellemző pénzügyi függetlenség elvesztését éppúgy magukban foglalhatják, mint az elvesztegetett karrierépítési lehetőségek pszichológiai feldolgozásának nehézségeit.

Emellett fontos kiemelni, hogy – jellemzően inkább női – válaszadóink közül többen utaltak az általuk elvárhatónak vélt optimális gyermeknevelési kapacitás egyéni korlátaira: azaz arra, hogy manapság a szülővé válásnak nem egyszerűen önmagában csak a gyermekvállalást kell jelentenie, hanem minőségi teljesítményt: Bruno Bettelheim (1987) kifejezésével élve az „elég jó szülővé” válást.¹⁴ A minőségi szülőiség elvárásainak megjelenése a fizetett munkavégzés és a családi feladatok összehangolásának kontextusában az egyéni cselekvőképesség indikátoraként értelmezhető, amikor a családi jóllét megteremtésének minden valószínűség szerint magában kell(ene) foglalnia az egyéni prioritások és az interperszonális, sőt néha az intraperszonális, no meg a munkahelyi és egyéb intézményes kapcsolatok aktív újjárendezését is.

Amikor korábbi magyar demográfiai eredmények (Spéder – Kapitány 2007) arra engedtek következtetni, hogy bizonyos gyermeces párok esetében párkapcsolatuknak az egyéni autonómia tiszteletével, illetve a nem – vagy nem annyira – hagyományos nemi szerepek követésével kapcsolatos jellemzői potenciális termékenységgkorlátozó tényezőkként szerepelhetnek, akkor nem irányult elég figyelem arra a lehetőségre, hogy e párok (további) termékenységi vágyait és elképzeléseit saját szülői képességeik (*capabilities*) szubjektívan érzékelt gyengeségei szintén visszafoghatják. A jelen tanulmány éppen azt hangsúlyozza,

¹³ E következtetés megalapozottságára utalnak az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében 2005 és 2008 között végzett „Az apaszerepek változásai” című kutatásom eredményei, mely során 90 magyar apával készítettem mélyinterjút többek között az aktív szülői törődés témakörében.

¹⁴ A „*good enough parent*” fogalma ugyan Donald Winnicott angol pszichoanalitikus munkáiban jelent meg először, de én itt Bettelheim megközelítését használtam.

hogy ha az emberek termékenységi vágyaikat nem az általuk korábban kívánatosnak vélt mértékben teljesítik, akkor ez egy olyan *kritikai szülői működési módként* is értelmezhető, amely feltételezi, hogy az *elégg jó szülővé válás* képességének fontos helye van a minőségi élet kialakításához szükséges egyéni *képességkészletekben*.

V. Összegzés

E tanulmány – az egyéni termékenységi vágyakat és azok társadalmi meghatározottságát vizsgálva – a 21. század eleji Magyarországot jellemző termékenységi korlátok közül a magyar szülők gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos „gyenge képességeivel” (*weak capabilities*) foglalkozott száz kisgyermekes, párkapcsolatban élő, dolgozó budapesti szülő beszámolóinak feldolgozása alapján. A bemutatott eredmények arra utaltak, hogy sok válaszadónk – eddig legalábbis – nem tudta megvalósítani a társadalmi környezet által nagyban befolyásolt termékenységi vágyait. Ezt támasztotta alá, hogy az egyéni ideálok gyakran a társadalmi elvárásokkal összefüggésben, azok normatív tartalmának ismeretének alapján fogalmazódtak meg. Az interjúszövegek azonban kevesebb információt tartalmaztak a termékenységi vágyak gyökereiről, mint az ezek elérését akadályozó tényezőkről.

A budapesti mintánkat alkotó szülők termékenységgel kapcsolatos képességeinek azonban többféle korlátját azonosíthattuk: köztük az egyik legmeghatározóbb tényezőként a jövő bizonytalanságának és a családfenntartási költségek bizonyosságának kombinációja szerepelt. A vélt és valós gazdasági nehézségek az egyének szubjektív jóllétről alkotott elképzelései megvalósítását gátolták azáltal, hogy a megkérdezett szülők úgy látták a helyzetüket, nem tudnak vagy mernek annyi gyermeket vállalni, amennyit szerettek volna.

A termékenységgel kapcsolatos képességek általunk azonosított második típusú korlátja a szülővé válás korához kapcsolódott: ezzel összefüggésben különösen a megfelelő partner nélkül töltött idő hosszúsága tűnt olyan objektív külső tényezőnek, amely komoly gátjává válhatott az egyéni termékenységi vágyak megvalósításának. Ugyanakkor arra is találtunk példát, hogy az életformák sokfélesége iránti növekvő társadalmi türelem jegyében a mintánkban egyes apák korábbi és jelenlegi párkapcsolataikból származó gyermekeik számának „összeadásával” érték el a számukra ideális gyermekszámot.

A halasztott családalapítási és gyermekvállalási döntések Magyarországon is a nők tanulási és munkavállalási lehetőségeit bővítő társadalmi változások elválaszthatatlan velejáróinak tűnnek. Emellett a magyar nők, hasonlóan más posztoszocialista társadalmakban élő társaikhoz, ki vannak téve a rendszerváltást követő időszakban különösen fölerősödött *dzsender jójó* hatás működésének, amely – ideálisnak vagy természetesnek vélt szerepeikre hivatkozva – ellent-

mondásos elvárások közvetítésével rángatja őket a fizetett munkavégzés és az otthonteremtés feladatai között. Az egymással versengő normák és az elvégzendő feladatok sűrűsége pedig olyan feszültségeket teremthet, amelyek a munkahelyi és a családi teendők harmonizálásának nehézségein keresztül a családi jóllét egészének megteremtését veszélyeztethetik.

A 21. század elején a nők (s közülük is főként az iskolázottabbak) nagyobb valószínűséggel tekintenek a munkájukra úgy, mint önmaguk kiteljesítésének egyik fontos eszközére. Az általunk vizsgált adatok is azt mutatták, hogy a női munkavállalási vagy karrierépítési lehetőségek kibővülése együtt járhat a gyermeknevelés indirekt költségeinek fokozottabb tudatosításával, azaz: a gyermekvállalás következtében kimaradó – jellemzően női – keresetek, a korábbi pénzügyi függetlenség elvesztése vagy a kihagyott karrierépítési lehetőségek által okozott pszichológiai veszteségek gyakrabban előkerülhetnek mint megfontolandó tényezők. Ezzel összefüggésben az otthoni szülői munkamegosztás újragondolására és átalakítására is sor kerülhet, mely különösen az apák esetében hangsúlyosabbá teheti az aktív törődéssel kapcsolatos elvárásokat és gyakorlatokat.

Ugyanakkor a szülőséget egyre többen minőségi teljesítményként értelmezték, amikor a cél nem egyszerűen a szülővé válás, hanem az „elég jó szülővé” válás (Bettelheim 1987), aminek a legtöbbször együtt kell járnia a korábbi egyéni és párkapcsolati prioritások és működések aktív újjárendezésével: különös tekintettel azokra a minőségiidő-allokációs stratégiákra, amelyek – a fizetett munkavégzés és a családi feladatok összehangolása kontextusában – hozzájárulhatnak a családi jóllét megteremtéséhez. E ponton fontos ismét kiemelni azt az értelmezési lehetőséget, amely a korábbi termékenységi vágyak alulteljesítésében egy olyan *kritikai szülői működési módot* lát, mely feltételezi, hogy az *elég jó szülővé válás* képessége a minőségi élet kialakításához szükséges egyéni *képességkészletek* elhagyhatatlan része.

Mindezek alapján tulajdonképpen nehéz eldönteni, hogy a termékenységgel kapcsolatos képességek általunk azonosított harmadik típusú korlátját a fizetett munka és a családi kötelezettségek harmonizációja (Magyarországon amúgy sem túl hangsúlyos igényének) kontextusában a női szempontok visszafogott érvényesüléséhez kössük inkább – vagy az egyébként főként a női válaszadók által emlegetett minőségi szülőséggel kapcsolatos aggodalmakhoz. Bár e két szempontra valójában tekinthetünk úgy, mint ugyanannak a (családi)életminőség-mozaiknak a részeire, amelyek különböző minőségiidő-elosztási stratégiákkal próbálják az egyéni képességek és készségek esetleges gyengeségeit kiegyensúlyozni.

Mint már említettük: eredményeink többet mutattak meg a termékenységet korlátozó tényezőkből, mint a termékenységi vágyak gyökereiből és tartalmából. Természetesen botorság lenne mindebből arra a következtetésre jutni, hogy a 21. század eleji Magyarországon a gyermekvállalás közvetlen és közvetett

anyagi és pszichológiai terhei elhomályosítanak a gyermekvállalás potenciális társadalmi és egyéni jótéteményeit, ennek következtében pedig nem lehet majd elkerülni az alacsony termékenységi csapdahelyzetet, amely egyre több önmagát számszerűen reprodukálni képtelen család létrejöttéhez s végső soron – különösen az alacsony termékenységi normák szocializációs ereje folytán – további népességfogyáshoz vezetne. Ugyanakkor mivel a gazdasági nehézségekkel és a szülők korával kapcsolatos – eredményeink szerint már a termékenységi vágyakban is tükröződő – visszahúzó tényezőkkel nehéz rövid távon közpolitikailag mit kezdeni, talán érdemes lenne több figyelmet szentelni a fizetett munka és a családi feladatok jobb összehangolását, valamint (ezzel összefüggésben is) az *elég a jó szülővé válást* segítő intézkedéseknek.

IRODALOM

- Beck, U. (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage, London.
- Bettelheim, B. (1987): *A Good Enough Parent: A Book on Child-Rearing*. Knopf, New York.
- Blaskó Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 48/2–3. 259–287.
- Bradatan, C. – Firebaugh, G. (2007): History, Population Policies, and Fertility Decline in Eastern Europe: A Case Study. *Journal of Family History*, 32/2. 179–192.
- Bukodi, E. (2006): Women’s Labour Market Participation and Use of Working Time. In Nagy, I. – Pongrácz, M. – Tóth, I. Gy. (eds.): *Changing Roles. Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005*, TÁRKI Social Research Institute, Budapest, 15–55.
- Cliquet, R. (2003): Major Trends Affecting Families in the New Millennium: Western Europe and North America. In *United Nations, Major Trends Affecting Families. A Background Document. Prepared by the Programme on the Family*. United Nations, New York, 1–26.
- Eurostat (2010) Dataset: Live births outside marriage. Publish Date: 15 JAN. 2010, 11:00 AM
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_product_code=TPS00018 [2010-01-18]
- Frejka, T. (2008): Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research*, 19/7.): 139–170.
- Gal, S. – Kligman, G. (eds.) (2000): *Reproducing Gender. Politics, Publics, and everyday life after socialism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Gábos A. – Szivós P. (2002): A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich G. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 42–59.
- Gábos A. – Szivós P. (2008): Lent és még lejjebb: jövedelmi szegénység. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Köz, teher, elosztás*. TÁRKI, Monitor Jelentések, Budapest, 39–49.

- Goldstein, J. R. – Lutz, W. – Testa, M. R. (2003): The Emergence of Sub-Replacement Fertility Ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22/5–6. 479–496.
- Havasi É. (2008): Nem csak a pénz: megélhetési nehézségek, anyagi depriváció. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Köz, teher, elosztás*. TÁRKI Monitor Jelentések, Budapest, 61–75.
- Hobson, B. – Oláh, L. Sz. (2006): Birthstrikes? Agency and capabilities in the reconciliation of employment and family. *Marriage and Family Review*, 39/3/4. 197–227.
- Hobson, B. – Fahlén, S. – Takács, J. (2011): Agency and Capabilities to Achieve a Work-Life Balance: A Comparison of Sweden and Hungary. *Social Politics*, 18/2. 168–198.
- Husz I. (2006): Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49/1. 46–67.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, Princeton.
- Kapitány B. (2002): Gyermekvállalási kedv Magyarországon. In Pongrácz Tné. – Spéder Zs. (szerk.): *Népesség – értékek – vélemények*. KSH NKI Kutatási jelentések, 73. KSH NKI, Budapest, 23–34.
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 29–40.
- Kelly, M. P. F. (1993): *Rethinking Citizenship in the Global Village: Reflections on Immigrants and the Underclass*. Russell Sage Found, New York, Working Papers 38.
- Kelly, M. P. F. (2005): Towanda's Triumph: Unfolding the Meanings of Adolescent Pregnancy in the Baltimore Ghetto. *International Journal of Urban and Regional Research*. 18/1. 88–111.
- Keyfitz, N. (1986): The Family that does not Reproduce Itself. *Population and Development Review* 12, Supplement: Below-Replacement Fertility in Industrial Societies: Causes, Consequences, Policies. 139–154.
- Koncz K. (2005): Női karrierjellemzők: Esélyek és korlátok a női életpályán. In Palasik M. – Sipos B. (szerk.): *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 57–77.
- Kovács, K. – Váradi, M. (2000): Women's life trajectories and class formation in Hungary. In Gal, S. – Kligman, G. (eds.): *Reproducing Gender. Politics, Publics, and everyday life after socialism*. Princeton University Press, Princeton, 176–199.
- KSH (2005): Demographic Trends in East-Central-European Capitals. International comparisons 9. Budapest: Dissemination Department of HCSO. <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/neptend.pdf> [2009-05-10]
- KSH (2009): Nők és férfiak Magyarországon 2008. SzMM, Budapest.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Napvilág, Budapest.
- Lesthaeghe, R. – van de Kaa, D. J. (1986): Twee demografische transitities? In Van de Kaa, D.J. – Lesthaeghe, R. (eds.): *Bevolking: Groei en krimp*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 9–24.

- Lutz, W. – Skirbekk, V. – Testa, M. R. (2006): The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006. 167–192.
- McDonald, P. (2006): Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review*, 32/3. 485–510.
- McDonald, P. (2008): Very low fertility: Consequences, causes and policy approaches. *The Japanese Journal of Population*, 6/1. 19–23.
- Medgyesi M. – Szivós P. – Tóth I. Gy. (2000): Szegénység és egyenlőtlenségek: generációs eltolódások. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest, 177–201.
- Nagy, B. (2001): *Női menedzserek*. Aula, Budapest.
- Neményi, M. – Takács, J. (2006): Changing Family – Changing Politics. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 12/2. 37–63.
- Neményi M. – Takács J. (2005): Változó család – változó politikák. *Szociológiai Szemle*, 2005/4. 41–59.
- Oláh, Sz. L. (1998): ‘Sweden, the Middle Way’: A Feminist Approach. *The European Journal of Women’s Studies*, 5/1. 47–67.
- Pongrácz Tné. (2006): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In Nagy I. – Pongrácz Tné. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005*. TÁRKI – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 73–86.
- Pongrácz, M. (2008): Hungary: mother’s role – family versus employment. In Moss, P. – Korintus, M. (eds.): *International Review of Leave Policies and Related Research, 2008*. BERR, London, 22–29.
- Puur, A. – Oláh, L. Sz. – Tazi-Preve, M. I. – Orbritz, J. (2008): Men’s childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century. *Demographic Research*, 19/5. 1883–1912. <http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/56/>
- S. Molnár, E. (2001): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. *Demográfia*, 44/3–4. 259–279.
- Sen, A. (1985): *Commodities and Capabilities*. North-Holland, Amsterdam.
- Sen, A. (1993): “Capability and well-being” In Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.): *The quality of life*. Oxford University Press, Oxford, 30–53.
- Sen, A. (1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford.
- Sobotka, T (2009): Sub-Replacement Fertility Intentions in Austria. *European Journal of Population*, 2009/25. 387–412.
- Spéder Zs. (2003): Gyermeket vállalni – új strukturális körülmények között. A gyermeket vállaló anyák munkapiaci státusa és iskolai végzettsége az 1990-es évek termékenységsökkenése idején. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég, Budapest, 86–112.
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48/3–4. 187–217.
- Spéder, Zs. (2006): Rudiments of recent fertility decline in Hungary: Postponement, educational differences, and outcomes of changing partnership forms. *Demographic Research*, 15/8. 253–288.

- Spéder Zs. (2011) Ellentmondó elvárások között... Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In Pongrácz T. (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*, KSH NKI Kutatási Jelentések, 91. KSH NKI, Budapest, 129–147.
- Spéder, Zs. – Kamarás, F. (2008): Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations. *Demographic Research*, 19/18. 599–664.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek: Vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések*. KSH – Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Takács J. (2008): Ha mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna. Férfiak és nők otthoni munkamegosztása európai összehasonlításban. *Esély*, 19/6. 51–73.
- Testa, M. R. (2006): *Childbearing Preferences and Family Issues in Europe*. European Commission, Report for the Eurobarometer (Special Eurobarometer 253/Wave 65.1 – TNS Opinion & Social), Brussels.
- Tóth O. (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle*, 1995/1. 71–86.
- Wilson, W. J. (1987): *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Wilson, W. J. (1996): *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Wilson, W. J. (2009): More Than Just Race: Being Black and Poor in the Inner City. *Poverty & Race*, 18/3. 1–11.

Tárgyszavak:

Termékenység
Gyermekvállalás
Kvalitatív elemzés

THE OBSTACLES OF CHILDBEARING IN HUNGARY AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract

Hungary has been characterized by a very low –, i.e. lower than 1.5 births per woman – total fertility rate for more than a decade, while Hungarians like to picture themselves, at least at the rhetorical level, as being highly family-oriented and child-friendly. This article addresses the issues of weak capabilities for having and caring for children in Budapest as being reflected by the views of 100 working parents on their fertility related desires. The empirical basis of this study is a survey carried out in 2008 within the framework of the RECOWE (*Reconciling Work and Welfare*) project. Findings show that Hungarian parents' fertility related capabilities are constrained in many ways, including uncertain future perspectives and the certainly high expenses of childbearing and childcaring, the postponement of childbearing in close correlation with the difficulties of finding the right partner,

changing gender roles, the ideal of being 'good enough' parents, and the difficulties of reconciling paid work and domestic tasks, especially for women. These constraints can be detected not only in the achieved fertility of the interviewed parents but also already at the level of their desires for future children.

A NŐK MUNKAPIACI STRATÉGIÁI ÉS A MÁSODIK GYERMEK VÁLLALÁSA LENGYELORSZÁGBAN ÉS MAGYARORSZÁGON¹

SZALMA IVETT – ANNA MATYSIAK

1. Bevezetés

A posztszocialista országokban az 1989–1990-es rendszerváltást követően csökkent a nők munkapiaci részvétele, ez a trend ellentétes volt a nyugat-európai és az észak-európai országokban megfigyelhető változásokkal. A nők munkapiaci részvételével párhuzamosan a fertilitási ráta is csökkent a kelet-európai országokban. Jelen tanulmány azt vizsgálja, miképpen hat a második gyermek vállalásának időzítésére a gyermeknevelési szabadsággal összefüggő családpolitika, azaz hogy milyen stratégiát követnek a nők az első gyermekvállalás után. Vajon visszamennek-e dolgozni a második gyermek vállalása előtt? Mennyi idő telik el az első és a második gyermek megszületése között?

Ebben a tanulmányban két országot hasonlítunk össze: Magyarországot és Lengyelországot. Azért erre a két országra esett a választás, mert az összehasonlító vizsgálatok esetén fontos, hogy olyan országokat vessünk össze, melyek között a legtöbb dimenzióban nincs nagy eltérés, kivéve a vizsgálni kívánt tényezőt (Neyer – Andersson 2008). A két ország családpolitikája szinte teljesen megegyezett a rendszerváltás előtt, de azt követően jelentős eltérések figyelhetők meg annak alakulásában. Magyarországon az állam továbbra is nagyon bőkezűen fizetett gyermeknevelési szabadságot biztosít, míg Lengyelországban ezt jelentősen csökkentették a rendszerváltás után. A magyar családpolitika lényegében a tradicionális családmodellt támogatja, vagyis hogy az apa teljes állású munkát vállaljon, miközben az anya kivonul a munkaerőpiacról, amíg a gyermek el nem éri a hároméves kort. A lengyel családpolitika nem tekinthető nagyvonalúnak sem a fizetett gyermeknevelési szabadság ideje, sem az anyagi ellátás, sem pedig a bölcsődei, óvodai férőhelyek tekintetében. A magyar családpolitikával ellentétben Lengyelországban nem ösztönzik arra a nőket, hogy a szülést követően hosszú ideig maradjanak távol a munkapiactól, miközben az oda való visszatérést sem könnyítik meg.

Az anya iskolai végzettségére kiemelt figyelmet fordítunk ebben a vizsgálatban, mivel ez az első gyermek után a munkaerőpiacra való visszatérést és a

¹ A tanulmány 2012. április 6-án a Magyar Szociológiai Társaság Családszociológiai Szakosztályának tavaszi műhelykonferenciáján (*Családok dinamikája és gazdasági bizonytalanság/Család és nemi szerepek*) elhangzott előadás szerkesztett változata.

második gyermekvállalást is jelentősen befolyásolhatja. A magas iskolai végzettség ugyanis megnövelheti a gyermekvállalás alternatív költségét, a kisgyermek gondozása ugyanis hosszabb-rövidebb megszakítással járhat a munkapiacra jelen levő nők karrierjében (Becker 1981). Ebben a tekintetben a munkavállalás és a gyermekvállalás két egymással versengő életeseemény a nők életében (Matysiak 2011). A családpolitika kétféle módon tudja segíteni a gyermeknevelés és a munkavállalás közötti konfliktus csökkentését. Az egyik: lehetővé teszi, hogy a kisgyermekes anyák hosszabb időre elhagyják a munkaerőpiacot, miközben biztosítja számukra a munkahelyük megtartását és a fizetett gyermeknevelési támogatást. A két szféra közötti konfliktus csökkentésének másik lehetséges módja az, amikor az állam magas színvonalú, mindenki számára hozzáférhető gyermekelhelyezést biztosít.²

Számos tanulmány rámutatott, hogy a különböző családpolitikák eltérő teljes termékenységi arányszámot és eltérő női foglalkoztatottsági szintet eredményeznek a kisgyermekes nők körében (Neyer – Andersson 2008). Jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja, hogy az eltérő családpolitikák miként eredményezhetnek hasonló foglalkoztatottsági rátát a kisgyermekes anyák körében közel azonos termékenységi ráta mellett.

2. A kutatás háttere: elméleti megközelítések és korábbi kutatások áttekintése

A szülési szabadság biztosítja a nők számára, hogy a szülés után otthon maradhassanak a gyermekükkel. Egyrészt ez egészségügyi szempontból fontos mind az anya, mind a kisgyermek számára; másrészt az anya és a gyermek közötti kötődés megszilárdításának szempontjából is alapvető. A családpolitikák közötti legnagyobb eltérések általában a gyermeknevelési szabadság hosszában találhatók. Míg Magyarországon, Csehországban, Észtországban, Lengyelországban és Finnországban három évig tartó – otthonmaradásra ösztönző – rendszert tartanak fent, Szlovéniában, Dániában, Belgiumban és Hollandiában az egy évet sem éri el a gyermeknevelési szabadság. Számos tanulmány vizsgálja a gyermeknevelési szabadság és a nők munkapiaci részvétele közötti összefüggést (Evertsson – Duvander 2011; Joesch 1997; Wen – Ruhm – Waldfogel 2009; Berger – Waldfogel 2004; Ronsen – Sundstom 2002). A kutatások másik jelentős csoportja a gyermeknevelési szabadság és a magasabb paritású gyermekek születése közötti kapcsolatot elemzi (Lalive – Zweimüller 2005; Hoem 1993; Lappegard 2008). Ugyanakkor mindeddig kevés olyan kutatás született, amely párhuzamosan vizsgálja a nők döntési lehetőségét az első

² A gyermekfelügyelet támogatása olyan formában is elképzelhető, hogy nem az állam nyújtja a szolgáltatást, hanem a piac, de valamilyen módon (utalvány vagy közvetlen pénzübeli támogatás) az állam is hozzájárul a szülők által fizetendő költségekhez.

szülés után: vajon visszamennek-e a munkaerőpiacra, vagy a második gyermeket még a gyermeknevelési szabadság ideje alatt vállalják?

A klasszikus közgazdasági elmélet szerint a nők munkapiaci részvétele elsősorban gyermekszülés és gyermeknevelés miatt alacsonyabb, mint a férfiaké (Becker 1965). A munkapiacra való visszatérés időzítése a költség–haszonszámítás eredményétől függ. Az otthonmaradás költségeit egyrészt a meg nem keresett jövedelem, a szakmai elégedettségéből származó örömforrás, illetve a munkavállalással járó státusz elvesztése, valamint a szakmai előmeneteltől való megfosztottság jelentik. A munkába állásnak is vannak költségei abból adódóan, hogy a nők nem tudnak ugyanannyi időt otthon tölteni, mint munkavállalás nélkül. Ezt a költséget rezervációs bérnek nevezik: ez azt a jövedelmi szintet jelöli, amelyért az emberek már hajlandók munkát vállalni. A rezervációs bér függ a nők otthon töltött idejének értékétől, illetve háztartási munkavégzési képességüktől (mennyire hasznosan tudják otthon eltölteni az idejüket), a nők preferenciáitól (milyen fontosságot tulajdonítanak annak, hogy ők maguk végezzék el a feladatokat a háztartásban) és attól, mekkora szükség van munkájukra a háztartáson belül (Josech 1994). A kisgyermek jelenléte jelentősen befolyásolja az otthon maradás, illetve a munkába állás költségeit: megnöveli a munkavállalás költségét és csökkenti az otthon maradását. A nők akkor fognak visszatérni a munkapiacra, ha a jövedelmük meghaladja annak az időnek a becsült az értékét, amit a kisgyermekükkel otthon töltenek. A kisgyermek jelenléte egyrészt megnövelheti a nők rezervációs bérét –hasznosabban tudják eltölteni az idejüket otthon, mint a gyermek megszületése előtt, vagy mint a gyermektelen nők –, másrészt viszont csökkentheti is azt, mivel a kisgyermek jelenléte extra költségekkel jár a család számára. Ahogyan a gyermekek növekszenek, gondozásuk egyre kevésbé időintenzív, azaz egyre kevésbé igénylik az állandó felügyeletet,³ viszont egyre több anyagi ráfordítással jár, ezért az idő előrehaladtával egyre kisebb lesz a rezervációs bér (Ronsen – Sundstom 2002). Amennyiben az anya a szülés előtt munkanélküli volt, akkor (a beckeri érvelés szerint) nagyobb eséllyel választja az otthoni gyermeknevelést, hiszen ezzel kapcsolatosan nem merül fel alternatív költség. Ugyanakkor a munkanélküli nők esetében is megjelennek a gyermekkel kapcsolatos többletköltségek. Amennyiben a gyermeknevelési szabadság számukra is biztosít valamilyen szintű juttatást, akkor ez az otthon maradásra, illetve a második gyermekvállalására ösztönözheti őket. Ám ha nem részesülnek ellátásban, a többletköltségek felmerülése miatt a mihamarabbi munkavállalásban lehetnek érdekeltek. A nők magas jövedelme és a család alacsony bevétele szintén ösztönzőleg hat a nők

³ Lásd a Blaskó Zsuzsa által készített irodalmi összefoglalót azzal kapcsolatosan, hogy az anya munkába állásának milyen hatása lehet a gyermek fejlődésére. A kutatások azt találják, hogy a 0 és 3 év közötti gyermekek esetében, ahogy haladunk a gyermek hároméves kora felé, úgy mérséklődnek az anya munkába állásából eredő kockázatok, és jelennek meg a potenciális előnyök (Blaskó 2010).

munkapiacra való visszatérésére. A magas jövedelem ugyanis növeli a nők alternatív költségeit, vagyis a magas jövedelemmel rendelkező nők nagyobb eséllyel térnek vissza a munka világába még a fizetett gyermeknevelési szabadság lejárta előtt, mint alacsony jövedelemmel rendelkező társaik, amennyiben a gyermeknevelési támogatás nem kompenzálja megfelelően kiesett jövedelmüket.

A családpolitika által nem befolyásolható tényezők is hathatnak arra az egyéni döntésre, hogy a szülés után mikorra időzíti az anya a munkapiacra történő visszatérését: ilyen például az egyén értékrendszere. Vannak olyan nők, akik számára fontosabb, hogy minél több időt töltsenek kisgyermekükkel, mint hogy minél korábban a térjenek vissza a munkaerőpiacra.

A döntéshozatal folyamata mindenki számára ugyanaz, a döntés kimenetele azonban változhat, attól függően, milyen makrokörnyezetben kell az egyéneknek döntéseket hozniuk. A makrokörnyezet magába foglalja az intézményi háttérrel (bölcsődékhez, óvodához való hozzáférés), a strukturális környezetet (munkaerő-piaci helyzet, részmunkaidős állások száma stb.) és a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdöket, amelyek megkönnyíthetik vagy épp megnehezíthetik az anyák döntéseit a munkapiacra való visszatéréssel és az újabb gyermekvállalással kapcsolatosan.

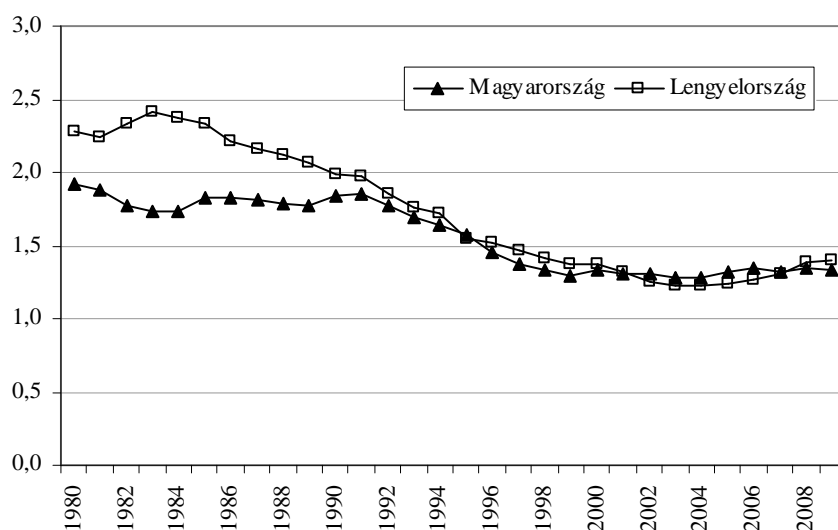
3. A magyar és lengyel kontextus összehasonlítása

A nők munkavállalása és gyermekvállalása közötti konfliktus mindkét országban megtalálható. Magyarország és Lengyelország egyaránt alacsony foglalkoztatottsági rátával és rugalmatlan munkapiaccal jellemezhető (OECD 2011), a társadalmi normák szintjén pedig a tradicionális családmodell támogatása figyelhető meg (Matysiak 2009; Szalma 2010), miközben a családpolitikában jelentős különbségek fedezhetők fel. A következő alfejezetekben a két országot hasonlítjuk össze a vizsgált kérdéskör szempontjából releváns dimenziók szerint. Így a termékenységi mintázatok alakulását, a gyermekvállalással kapcsolatos családpolitikában meglévő különbségeket, a nők munkapiaci helyzetét, végül pedig a családdal, ezen belül a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdöket fogjuk bemutatni.

3.1. Termékenységi mintázatok

Ha a teljes termékenységi mintázat hosszú távú trendjeit hasonlítjuk össze a két országban, azt tapasztaljuk, hogy a teljes termékenységi arányszámban Magyarországon előbb kezdődött meg a csökkenés, mint Lengyelországban, ahol még az 1980-as években is a helyettesítési érték, azaz 2,1 felett volt ez a mutató. A 1990-es évek közepére azonban a két ország teljes termékenységi

aránya azonos szintre csökkent: 1,5 szülés jutott egy termékeny korú nőre. Ezt követően egészen a 2000-es évek elejéig csökkenő tendencia figyelhető meg mindkét országban, majd a 2000-es évek közepe táján a teljes termékenységi arányszám 1,3-as szint körül stabilizálódott.

Forrás: OECD Family Database 2012.

I. A teljes termékenységi arányszám alakulása Magyarországon és Lengyelországban 1980 és 2009 között
The total fertility rate in Hungary and Poland between 1980 and 2009

Míndeközben a gyermekvállalás életkorában is jelentős változások történtek: az első gyermekvállalás átlagos életkora mindkét országban későbbre tolódott.

1. A nők az első gyermekvállalásának átlagos életkora
The mean age of women at first birth

	1980	1990	1995	2000	2005
Magyarország	22,9	23,0	23,4	25,0	27,0
Lengyelország	23,4	23,5	23,8	24,5	25,8

Forrás: UNECE Statistical Database 2012.

Látható (1. táblázat), hogy 1980 és 2000 között a két országban nem volt fél évnél nagyobb különbség az első gyermekvállalás átlagos életkorában. 2005-ben magyar társaiknál átlagosan 1,2 évvel válnak korábban anyává a lengyel nők.

A két országban a családszerkezet tekintetében sincs jelentős különbség: 2007-ben a 14 év alatti gyermeket nevelő családok eloszlása gyermekszám szerint közel azonos volt. Az egy gyermeket nevelő családok aránya 5%, a két gyermeket nevelő családok aránya 40% és a három vagy több gyermeket nevelő családok aránya mintegy egyharmad (OECD Family Database 2012).

3.2. A gyermekvállalással kapcsolatok családpolitikák

A családpolitikának két iránya lehetséges: az egyik, amely a családra bízta a gyermekek felügyeletét. Ebben az esetben a bölcsődei és óvodai ellátás alulfejlett, ám a készpénzbeli juttatások nagyvonalúak, hiszen ezek teszik lehetővé, főként az anyák számára, hogy otthon maradjanak a gyermekükkel. A családpolitika másik iránya tehermentesíteni próbálja a családokat: nem nyújt nagyvonalú készpénzbeli juttatásokat, ellenben mindenki számára hozzáférhető, jó színvonalú gyermekfelügyeletet biztosít. A két irány között számos átmenet lehetséges. A következő táblázat azt foglalja össze, milyen kombinációi lehetnek ennek a két iránynak Leitner (2003) elemzése alapján.

2. A családpolitika lehetséges irányai

The combinations of strong/weak familialistic structures and strong/weak de-familialising structures

Familizmus	Defamilizmus	
	Erős	Gyenge
Erős	Opcionális familizmus	Explicit familizmus
Gyenge	Defamilizmus	Implicit familizmus

Forrás: Leitner 2003.

Az opcionális familizmus jellemzője, hogy a nők szabadon választhatnak a munka és a család között, mivel az állam segíti a munkaerőpiacra történő visszatérést, ám egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy az anyák hosszú ideig maradjanak otthon a gyermekükkel, azaz az anyára bízzák a választást. Ezzel szemben az explicit familizmus a munkapiacról való hosszabb-rövidebb idejű kilépésre ösztönzi a nőket, hiszen a gyermekgondozásban az állam nem nyújt segítséget. A defamilizmus célja, hogy mentesítse a családokat a gyermekgondozás terhe alól, hogy a nők minél hamarabb (ismét) munkát tudjanak vállalni. Az implicit familizmusban az állam magára hagyja a családokat: sem a munkapiacra történő (vissza)lépést, sem a gyermekfelügyeleti ellátást nem segíti.

A rendszerváltást megelőzően mindkét országban a nők körében is magas volt a foglalkoztatottak száma, és a gyermekgondozást segítő intézményrendszer is viszonylag jól kiépített volt. Bár a munkapiac egyáltalán nem volt rugalmas, Magyarországon és Lengyelországban is a kétkeresős családmodell terjedt el. Saxonberg és Sirovatka (2006), valamint Glass és Fodor (2007) is azt találta, hogy a rendszerváltást követően mindkét ország a familizmus felé fordult. Ennek ellenére jól látható különbségek is vannak a két ország között. Magyarországon az explicit familizmus figyelhető meg, míg Lengyelországban az implicit familizmus jelei láthatóak.

A két ország családpolitikájának összehasonlításakor a következő dimenziókat vettük figyelembe: a gyermekgondozási díj mértéke, a hozzáférés univerzális vagy feltételhez kötöttsége, az ellátási idő hossza, valamint a gyermekfelügyelethez való hozzáférés.

A szülési és a gyermeknevelési támogatások mértéke

A kelet-európai országok között nagy különbségek találhatók abban a vonatkozásban, hogy az egyes országokban mennyit költenek GDP-arányosan családpolitikára. A térségben a legkevesebbet Lengyelországban, a GDP mindössze 0,8%-át, a legtöbbet pedig Magyarországon fordítják az ilyen jellegű kiadásokra, a GDP 2,8%-át (Robila 2012). Érdekes, hogy 1990-et megelőzően is volt némi különbség a két ország között. Míg Lengyelországban a gyermeknevelési díj feltétele a legalább egyéves munkaviszony megléte volt, Magyarországon ez 1985-től alanyi jogon járt (Szikra 2010). Az eltérés csak 1990 után volt érzékelhető, amikor a foglalkoztatottság messze nem volt teljes körű egyik országban sem. A rendszerváltást követően Magyarországon is különbséget tettek abban, hogy rendelkezik-e valaki munkaviszonnyal vagy sem. A munkaviszonnyal rendelkező szülők a gyermekszülés után két évig keresetarányos⁴ gyermekgondozási díjra jogosultak, amelynek felső határa⁵ van. Erre a juttatásra a gyermek második életévének betöltéséig jogosultak, utána a gyermek hároméves koráig gyermekgondozási segélyben részesülhetnek, melynek mértéke (2012-ben) mindenki számára havi 28 500 forint. A biztosított jogviszonnyal nem rendelkező kisgyermekes szülők a gyermek hároméves koráig részesülhetnek havi fix összegű segélyben. Magyarországon a nők nagy többsége igénybe veszi a három éves fizetett szabadságot, ugyanis a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő nők mindössze 15%-a volt jelen a munkapiacon 2007-ben, ami a legalacsonyabb érték az Európai Unióban (Blaskó 2009).

A rendszerváltást követően Lengyelországban az egy év helyett legalább 180 napos munkaviszony megléte szükséges ahhoz, hogy a nők a gyermek születésekor bármiféle pénzbeli támogatásban részesülhessenek. A támogatás

⁴ Az utolsó évi átlagkeresetük 70%-át kaphatják meg gyermekgondozási díjként.

⁵ A felső határ a minimálbér kétszeresének 70%-a.

mértéke bőkezűnek mondható, hiszen a korábbi kereset 100%-át biztosítják, azonban ez csak a gyermekszülést követő 18 hétig jár első gyermek születésekor, 20 hétig a második gyermeknél, és 28 hétig a harmadik gyermek esetén. Ebből 14 hetet kötelező igénybe vennie az anyának. A fennmaradó időszakot (egy gyermek esetén 4 hetet) az apák is kivehetik. Mivel az apák döntő többsége nem él ezzel a lehetőséggel, a fennmaradó részt is többnyire az anyák veszik igénybe. Ezt követően a gyermek harmadik életévének betöltéséig járó szabadsághoz nem kötődik automatikusan kifizetés, vagyis fizetetlen szabadságként maradhatnak otthon a nők. Rászorultsági alapon a munkaviszonnyal rendelkezők vehetnek igénybe ezt követően pénzbeli juttatást. Az ellátás mértéke rendkívül alacsony: a bruttó átlagbér 16%-a (Szikra 2010). A fizetett gyermeknevelési szabadság igénybevétele a jövedelemteszt és az alacsony összeg miatt inkább az iskolázatlan szülőkre jellemző.

Gyermekfelügyeleti szolgáltatások

A rendszerváltás előtt mindkét országra az volt a jellemző, hogy a nők is teljes állásban dolgoztak, a gyermekfelügyelet azonban nagyobb mértékben volt biztosítva a számukra, mint korábban. Lengyelországban 1980-ban a három év alatti gyermekeknek 5%-a járt bölcsődébe, Magyarországon pedig mintegy 14%-uk, 2005-ben ugyanez az arány Lengyelországban 2%-ra, Magyarországon pedig 8%-ra csökkent (Szelewa 2010). A rendszerváltást követően a legtöbb posztszocialista országban drasztikusan visszaesett a foglalkoztatottak aránya, és a fertilitási ráta⁶ is jelentősen csökkent. Az anyagi források szükségessége, a nők foglalkoztatottságában bekövetkezett változás és az alacsonyabb termékenység hatására a bölcsődei férőhelyek számát mindkét országban jelentősen csökkentette a kormány. Lengyelországban különösen drasztikus volt a helyzet, mert a kormány decentralizálta a bölcsődei ellátást, és a helyi önkormányzatokra bízta, hogy fenntartják-e vagy bezárják a bölcsődéket. Az önkormányzatok pedig (költségeik csökkentése érdekében) legtöbb esetben inkább a bölcsődék megszüntetése mellett döntöttek. Magyarországon a 10 ezer főnél nagyobb lakosságszámú városokban kötelező bölcsődét fenntartani az önkormányzatoknak (Szelewa 2010). Nagyobb különbség található az óvodába beíratott gyermekek aránya között: míg Magyarországon a 3–5 év közötti gyermekek 79%-a járt óvodába, Lengyelországban csupán 40,7% volt ugyanez az arány 2006-ban (OECD Family Policy Database).

Ennek ellenére mindkét ország jelentősen elmarad az Európa Tanács barcelonai egyezményében megfogalmazott célkitűzésektől, vagyis hogy a bölcsődei férőhelyek száma a 0–3 éves gyermekek létszámához képest érje el a 33%-ot, az óvodás korú gyermekek körében az óvodai férőhelyek száma pedig a 90%-ot.

⁶ A rendszerváltás előtt mindkét országban megfigyelhető a fertilitási ráta csökkenése, a rendszerváltást követő évtizedben ez a trend tovább folytatódott.

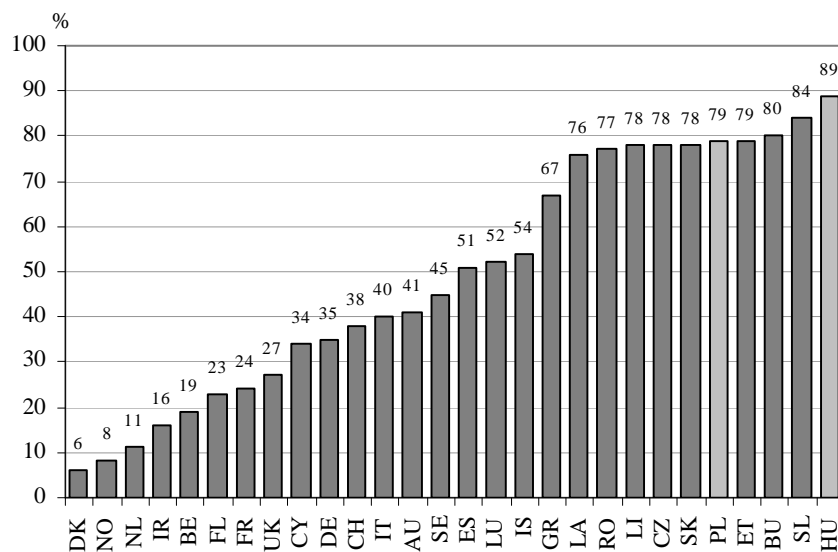
Összességében elmondható, hogy Magyarországon nagyobb mértékű anyagi támogatásban részesülnek a gyermekükkel három évig otthon maradó nők, miközben a három év alatti gyermekfelügyelet tekintetében is valamelyest kedvezőbb a helyzet, mint Lengyelországban. A rövid gyermeknevelési szabadság és a gyermekfelügyelet hiánya miatt a lengyel kisgyermekes anyák kénytelenek a családon belül megoldani a gyermekfelügyeletet, vagy piaci szolgáltatásként igénybe venni azt. Ha pedig azt választják, hogy otthon maradnak a kisgyermekkel, akkor anyagilag függnék a férjüktől vagy más családtagjuktól. Magyarországon a piaci alapú gyermekgondozás egyáltalán nem elterjedt,⁷ miközben Lengyelországban ez – az állami bölcsődék hiányából fakadóan – meglehetősen gyakori (Plantega – Remery 2005). A magánfelügyelet mellett, amely csak a jómódú családok számára elérhető, szintén nagy szerepet játszhat a gyermekgondozásban a nagyszülők, egyéb rokonok, barátok és ismerősök segítségével, különösen az alacsony jövedelmű családok körében. Míg Lengyelországban 2005-ben a családok mintegy 30%-a vette igénybe a rokonok segítségét a gyermekfelügyelet ellátásában, addig ugyanez az arány Magyarországon 20% körül alakult (Eurostat, 2006). A magán és az informális gyermekfelügyelet igénybevétele közötti különbség a két országban nem a három év alatti gyermekek bölcsődei ellátásának különbségéből fakad, hanem abból, hogy Magyarországon a fizetett gyermeknevelési szabadságnak köszönhetően a nők nagy része otthon marad három év alatti kisgyermekével.

3.3. A nők munkapiaci helyzete Magyarországon és Lengyelországban

1990 előtt a szocialista országokban a nők körében is magas volt a foglalkoztatottak aránya, amely egyrészt a munkaintenzív termelési módnak, az alacsony termelékenységnek volt következménye. A rendkívül alacsony bérek viszont nem tették lehetővé az egykeresős családmódel kialakulását. Mindezt ideológiailag is alátámasztották, mondván, hogy az emancipáció elsősorban a munkavállaláson keresztül lehetséges (Kotowska et al. 2008). A rendszerváltás után a munkanélküliség mindegyik posztoszocialista országban emelkedett. A balti országokban ugyan továbbra is magas maradt a nők foglalkoztatottsági rátája, de Magyarországon és Lengyelországban jelentősen visszaesett. 1988-ban a nők 80,7%-a volt foglalkoztatott Magyarországon és 75,9%-a Lengyelországban. Ez az arány 1993-ra 66,3%-ra, illetve 64,6%-ra csökkent a munkavállalási korú nők (18–64 év közöttiek) körében (Fodor 1997). 2006-ban a 25–54 év közötti gyermektelen nők foglalkoztatottsági rátája 76,1% volt Magyaror-

⁷ Bár az utóbbi időben rohamosan terjednek a gyermekfelügyeletet magánszolgáltatásként nyújtó családi napközik. Azonban a vizsgált periódusban, azaz 2004-ig ez a gyermekfelügyeleti forma még nem létezett, az első családi napközi 2010-ben nyílt meg Magyarországon.

szágon és 69,9% Lengyelországban (Gender and Wellbeing 2008). Ugyanez az arány az –Európai Unióban átlagosan 76%, vagyis nincs szignifikáns különbség Magyarország és az EU-átlag között, míg a Lengyelország ennek valamivel alatta marad. Ha csak a 12 év alatti gyermeket nevelő 25–54 év közötti nők foglalkoztatási rátáját vizsgáljuk, azt találjuk, hogy Magyarország (49,8%) jelentősen alatta marad az EU-átlagnak (62,4%), viszont Lengyelországban ez a ráta (60,8%) azzal közel azonos (Gender and Wellbeing 2008). Mindez arra utal, hogy a magyar kisgyermekes nők jelentős akadályokba ütköznek, amikor a gyermeknevelést és a munkavállalást próbálják összeegyeztetni. A részmunkaidős állások nem elterjedtek egyik posztoszocialista országban sem. 2006-ban a részmunkaidős állások aránya 4% volt Magyarországon és 9,3% Lengyelországban. Ez megmutatkozik azokban a statisztikákban is, amelyek azt mutatják, hány órát dolgoznak a fizetett munkával rendelkező nők: európai összehasonlításban Lengyelország és Magyarország azon országok közé tartozik, ahol a nők a legtöbb órát dolgozzák.

Forrás: OECD (2011), OECD Family Database.

II. Heti legalább 40 órában dolgozó nők aránya az összes foglalkoztatott között 2010-ben

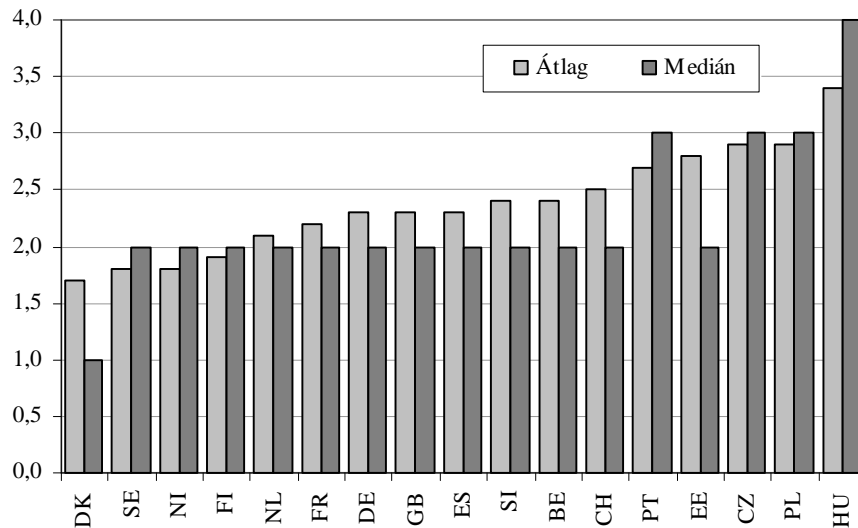
The rate of women who work at least 40 hours a week among all employed women in 2010

A részmunkaidős állások hiánya arra készteheti a nőket, hogy a teljes idős foglalkoztatottság és a nem foglalkoztatottság között döntsenek. A részfoglalkoztatáson kívül a rugalmas munkaidő és a távmunka – amely sok nő számára

lehetővé tenné, hogy a családi életet összehangolja a munkájával – szintén nem elterjedt egyik vizsgált országban sem.

3.4. A családdal kapcsolatos társadalmi normák és attitűdök a két országban

Mindkét országra jellemző, hogy az attitűdök szintjén rendkívül családközpontúnak vallják magukat – ez derül ki az európai összehasonlító tanulmányokból –, azaz a családot tekintik elsődlegesnek az élet más szféráiához viszonyítva. A *European Social Survey* 2004-es felvétele szerint a lengyelek és a magyarok 90%-a értett egyet azzal az állítással, hogy „*az emberek életében a családnak kellene a legfőbb értéknek lennie*”. Ennél nagyobb egyetértés a vizsgálatban részt vevő 24 ország egyikében sem volt tapasztalható. Számos empirikus kutatás számolt be arról, hogy a kelet-közép-európai országokban a nemi szerepek tradicionálisabbak, mint az északi vagy nyugat-európai országokban (Oláh 2011; Hobson – Fahlén 2009; Saxonberg – Sirovatka 2006). Az attitűd-kérdések azért is fontosak, mert erős negatív korreláció figyelhető meg a hagyományos nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök és a fertilitási ráta között (Oláh 2011). Bár a többség mindkét országban egyetért azzal, hogy „*A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása*”, ugyanakkor azzal kapcsolatban is erős egyetértés figyelhető meg, hogy „*Az a helyes, ha a férj is és a feleség is hozzájárul a család jövedelméhez*” (Saxonberg – Sirovatka 2006). Ez az ellentmondás valószínűleg azzal magyarázható, hogy bérszínvonal mind Magyarországon, mind Lengyelországban olyan alacsony, hogy a családok jelentős többségénél az anyagi kényszer is közrejátszhat abban, hogy mindkét fél teljes állású munkát vállaljon. Mindennek ellenére a nőket mégis másodlagos munkavállalóknak tekintik, mivel a 17 európai ország közül ebben a kettőben értenek leginkább egyet azzal a kijelentéssel, hogy „*Ha kevés a munkalehetőség, a férfiaknak elsőbbséget kellene élvezniük a munkavállalásban*” (lásd III. ábra).

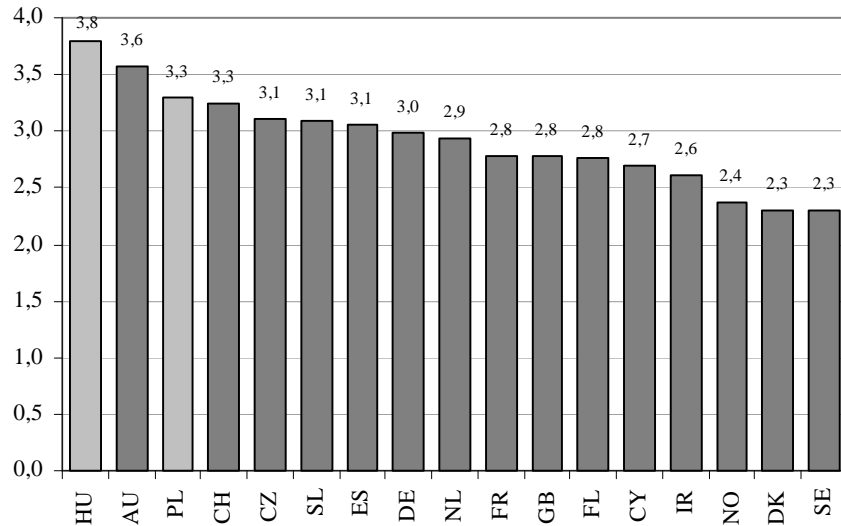

Forrás: Saját számítás ESS 2004/05 adatbázisa alapján.

III. „Ha kevés a munkalehetőség, a férfiaknak elsőbbséget kellene élvezniük a munkavállalásban.” Az állítással való egyetértés 17 európai országban
(1 = egyáltalán nem ért egyet; 5 = teljesen egyetért)

Agreement level with the statement “Men should have more right to job than women when jobs are scarce” in 17 European countries
(1= strong disagreement; 5 = strong agreement)

A kisgyermekes anyákkal szembeni társadalmi elvárás egy másik fontos tényezője annak, hogy megértsük a gyermekvállalás és a munkapiacra való visszatérés közötti összefüggést.

Forrás: Saját számítás ISSP 2002 alapján.

IV. „Hatéves kor alatt a gyermek mindenképpen megsínyli, ha az anya dolgozik.” Az állítással való egyetértés 14 európai országban
(1 = egyáltalán nem ért egyet; 5 = teljesen egyetért)

Level of agreement with the following statement: “Preschool child likely to suffer if mother works” among women in 14 European countries
(1 – strongly disagree; 5 – strongly agree)

A 14 ország közül Magyarországon értenek egyet leginkább ezzel az állítással. Lengyelország is azon országok közé tartozik, ahol inkább egyetértenek ezzel az állítással, viszont kisebb mértékben, mint Magyarországon.

Egy újabb olyan tényezővel van tehát dolgunk, amely a kisgyermekes anyákat távol tarthatja a munkapiactól Magyarországon.

4. Adatok, módszerek és hipotézisek

Az elemzés során két adatbázist használtunk. A magyar adatokat a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete által végzett, *Életünk fordulópontjai* című panelkutatás első és második hulláma alapján számoltuk. A követéses demográfiai adatgyűjtés első hullámára 2001–2002, a másodikra 2004–2005 fordulóján került sor. A 2001–2002-es adatfelvétel több mint 16 ezer személyre terjedt ki, akik a 18 és 75 év közötti, magánháztartásban élőket reprezentálják. A második

hullám mintáját – a halálozások, válassz megtagadások és egyéb lemorzsolódás következtében – mintegy 13 ezren alkotják. A kutatás során azonban életkor és gyerekszám szerinti korlátokkal éltünk: csak azokat a párkapcsolatban élő nőket vizsgáltuk, akik 1971 és 1981 között születtek, és első gyermekük megszületett a második hullám felvételének a végéig. Az életkori korlátokra azért volt szükség, mert a kérdőívben a foglalkoztatás-történet csak 1989-től áll rendelkezésünkre, így arra a korhorszra kellett fókuszálnunk, amely munkapiaci karrierjét a rendszerváltást követően kezdte meg. Az *Életünk fordulópontjai* című panelkutatás a válaszadók teljes termékenység-történetét tartalmazza, illetve 1989-től a munkapiaci részvételük történetét is, havi bontásban.

A lengyel adatok a *Family and Education Survey* (EFES) című adatbázisból származnak, amelynek adatait 2006 októbere és novembere között vették fel. A minta nagysága 3000 fő volt, az adatfelvétel az 1966 és 1981 között született nőkre terjedt ki. Azonban ebben az esetben is csak az 1971 és 1981 között született nőket vontuk be az elemzésbe, éppen azért, hogy a két minta összehasonlítható legyen. Ez az adatbázis a nők teljes iskolai, foglalkoztatási és termékenység-történetét tartalmazza a kérdezett 15 éves korától kezdődően, havi bontásban.

A végső minta elemszáma a következőképpen alakult a lehatárolások után: 842 magyar nő és 1494 lengyel nő került a mintába.

Minden résztvevő esetében két eseménytörténeti modellt készítettünk a második gyermekvállalás és a munkapiacra való visszatérés gyakoriságát vizsgálva.⁸ A második gyermekvállalást a teherbe eséstől számítottuk, azaz a második szülés időpontjából visszszámoltunk 9 hónapot. Minden nőt első gyermekének megszületésétől kezdtük megfigyelni, és ezt egészen addig folytattuk, amíg az általunk vizsgált valamelyik esemény be nem következett. Abban az esetben, ha a felvétel végéig egyik megfigyelt esemény sem következett be, cenzorálást végeztünk.

Az elemzéshez *piecewise* lineárisan növekvő regressziós egyenletet használtunk. Ez a modell lehetőséget biztosít arra, hogy egy folytonos függvényt becsüljünk meg, azt feltételezve, hogy a függvényünk minden egyes előre meghatározott időintervallumban lineárisan növekszik. A modell előnye, hogy a megfigyelési idő tekintetében nagyfokú rugalmasságot biztosít, illetve lehetővé teszi, hogy a két esemény bekövetkezését ne egymástól függetlenül, hanem egymástól függően, szimultán becsüljük meg.⁹

A második gyermekvállalás bekövetkezésének a kockázata az első szülés óta eltelt idő függvényében vizsgáltuk, kontrollálva a már megszületett gyermek származási háttérére (ezt a szülei iskolai végzettségével mértük), a periódus időre és az anya életkorára az első szüléskor, valamint az anya munkapiaci

⁸ A számításokat az AML statisztikai szoftver használatával végeztük.

⁹ Ez a módszer nem teszi lehetővé, hogy a relatív kockázatokat egy adott időpontban meghatározzuk, hiszen azok időpontként változnak.

helyzetére. A munkapiaci helyzetet a következő négy kategóriára bontottuk: dolgozik, gyermeknevelési szabadságon van, munkanélküli, inaktív.

Az első gyermek megszületését követő (újbóli) munkába állás kockázatát az első szülés óta eltelt idő függvényében vizsgáltuk, kontrollálva a szülők iskolai végzettségére, az anya munkapiaci helyzetére az első teherbe esés idején (dolgozott, munkanélküli volt vagy inaktív) és arra, hogy a kockázati periódusban milyen a munkapiaci helyzete (dolgozik, munkanélküli vagy inaktív), valamint hogy élete folyamán hány év munkapiaci tapasztalattal rendelkezik.

*3. A változók elemszám szerinti megoszlása a két mintában
Distribution of variables by frequencies in the two samples*

Magyarország – Hungary

Változók	Kategóriák	Elemszám
Életkor	15–19	150
	19–22	269
	22–25	244
	25–28	128
	28–35	45
Kohorsz	1971–1973	299
	1974–1977	376
	1978–1981	161
Iskolai végzettsége	Diploma	81
	Érettségi	275
	Szaktanulmányok	243
	Általános iskola	147
	Még iskolában	90
Apa iskolai végzettsége	Diploma	67
	Érettségi	144
	Szaktanulmányok	364
	Általános iskola	240
	Hiányzó adat	21
Anyai iskolai végzettsége	Diploma	54
	Érettségi	170
	Szaktanulmányok	231
	Általános iskola	372
	Hiányzó adat	9
Munkapiaci helyzet	Inaktív	53
	Munkanélküli	42
	Tanuló	46
	Alkalmazott	651
	Gyes/gyed	44

Lengyelország – Poland

Változók	Kategóriák	Elemzés
Életkor	15–19	209
	19–22	511
	22–25	421
	25–28	227
	28–35	109
Kohorsz	1971–1973	418
	1974–1977	611
	1978–1981	448
Iskolai végzettsége	Diploma	185
	Érettségi	468
	Szaktanulmányok	417
	Általános iskola	101
	Még iskolában	306
Apa iskolai végzettsége	Diploma	87
	Érettségi	291
	Szaktanulmányok	691
	Általános iskola	379
	Hiányzó adat	29
Anyai iskolai végzettsége	Diploma	91
	Érettségi	403
	Szaktanulmányok	530
	Általános iskola	426
	Hiányzó adat	27
Munkapiaci helyzet	Inaktív	220
	Munkanélküli	190
	Tanuló	214
	Alkalmazott	761
	Gyes/gyed	92

Kétféle hipotézist tesztelünk: egyrészt a második gyermekvállalás időzítésére, másrészt az első gyermek után a munkapiacra való visszatérésre/munkavállalásra vonatkozókat.

4.1. Második gyermekvállalásra vonatkozó hipotézisek

Két alternatív hipotézist fogalmazunk meg.

H1a: Egyrészt azt várjuk, hogy a lengyel nők vállalják korábban a második gyermeküket, mivel rövidebb ideig részesülnek fizetett gyermeknevelési díjban.

H1b: A magyar nőknél telik el kevesebb idő az első és a második gyermek megszületése között, mivel a hosszú gyes/gyed időszaka lehetővé teszi, hogy

még ez idő alatt vállalják második gyermeküket, és így csak egyszer kell hosszabb időre megszakítaniuk a munkapiaci karrierjüket.

4.2. Munkába való visszatérésre vonatkozó hipotézisek

H2: Azt várjuk, hogy Magyarországon később mennek vissza dolgozni a nők, mint Lengyelországban, mivel hosszabb ideig kapnak fizetett gyermeknevelési díjat.

H3: Iskolai végzettség szerint nagyobb különbséget várunk Magyarországon, mivel Lengyelországban a szülés utáni 18. hét után csak a leghátrányosabb helyzetben lévők kaphatnak nagyon alacsony pénzbeli támogatást, így várható, hogy itt iskolai végzettség szerint nem találunk túl nagy különbséget a munkapiacra való visszatérés tekintetében, hiszen a többség a fizetett gyermeknevelés lejártát követően visszatér a munkapiacra. Ellenben Magyarországon a gyermek két éves koráig viszonylag bőkezű juttatás jár, amely nagyobb mértékben képes hozzájárulni az alternatív költségek csökkentéséhez az alacsonyabb és a közepes iskolai végzettséggel rendelkező nők körében, mint a magasabb iskolai végzettségű társaik esetében.

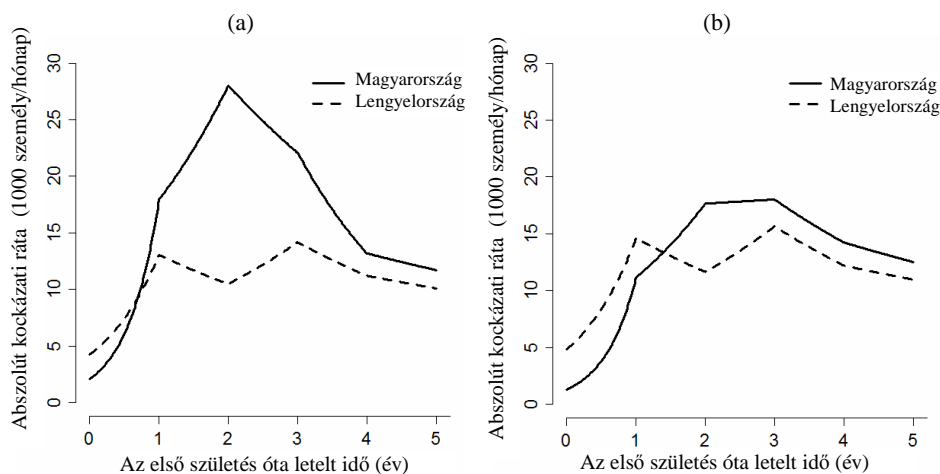
5. Eredmények

5.1. A második gyermekvállalás időzítése

Az V. ábra a nők második gyermekkel való teherbe esésének abszolút kockázati rátáját mutatja be Magyarországra és Lengyelországra vonatkozóan. A nők társadalmi háttérét a következő változókra kontrolláltuk: iskolai végzettség, társadalmi háttér (szülők iskolai végzettsége), naptári időszak és az életkor az első gyermek születésekor. Az V(a) ábrát nem kontrolláltuk a munkapiaci helyzetre, miközben az V(b) ábrán az előbb felsorolt magyarázó változók mellett ezt is figyelembe vettük.

Látható (V(a) ábra), hogy jelentős különbség van a második gyermekvállalás időzítésében a két ország között. A magyar nők az első gyermek megszületését követő öt éven belül sokkal nagyobb valószínűséggel vállalják a második gyermeküket, mint lengyel társaik. Különösen nagyobb ennek a kockázata az első gyermek megszületése utáni második évben, amikor a magyar nők kétszer akkora eséllyel esnek teherbe, mint a lengyel nők. Az első gyermek harmadik életévétől kezdődően a különbség már jelentősen csökken a két ország között.

Az V(b) ábra azoknak a nőknek a fertilitási mintázatát ábrázolja, akik visszamentek dolgozni az első gyermek megszületését követően. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a két ország között nincs jelentős különbség. A munkaerő-piaci státusnak sokkal nagyobb hatása van a magyar nők második gyermekvállalásnak időzítésére, mint a lengyel nők esetében.

Forrás: Saját számítás.

V. Nők második gyermekkel való teherbe esésének abszolút kockázati rátája Magyarországon és Lengyelországban; (a) a nők munkaerő-piaci helyzetére nincs kontrollálva, (b) a nők munkaerő-piaci helyzetére kontrollálva
Absolute hazard of second conception in Hungary and Poland (a) before controlling for women's labour market status (b) after controlling for women's labour market status

4. A második gyermekvállalás a nők munkapiaci helyzete szerint Lengyelországban és Magyarországon
Transition to second birth in Hungary and Poland, by women's labour market status

	Magyarország	Lengyelország
Munkapiaci helyzet (ref=dolgozik)		
Inaktív	0.3260 (0.2490)	0.0081 (0.0960)
Munkanélküli	-0.2492 (0.3045)	-0.2724 *** (0.1030)
Gyermeknevelési szabadáson van	0.6183 *** (0.1521)	-0.0783 (0.1291)

Megjegyzés: Az eredmények a nők iskolai végzettségére, társadalmi háttérére, a naptári évre és az anyává válás életkorára standardizáltak.

Note: Results are standardized for woman's educational level, her social background, calendar period and age at first birth.

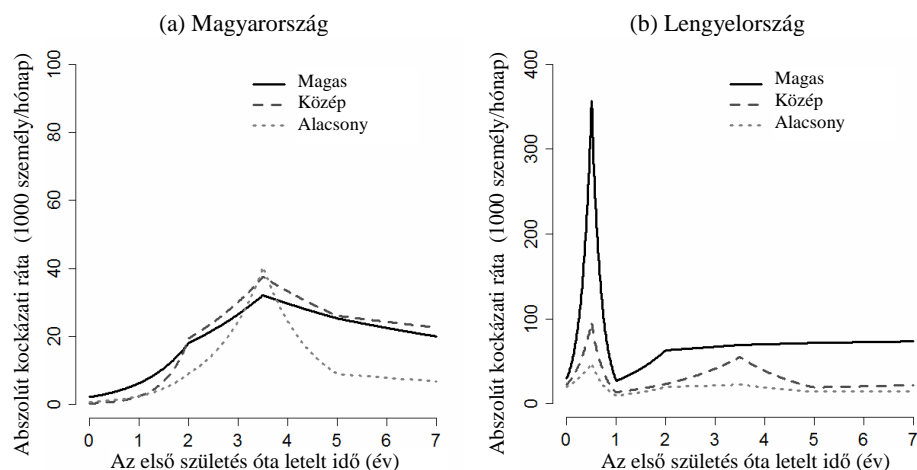
A 4. táblázat alapján látható, hogy a magyar nőknek 61%-kal nagyobb esélyük van arra, hogy második gyermeket vállalnak, ha gyesen/gyeden vannak, mint abban esetben, ha visszatérnek a munkapiacra. Ez a különbség a munkát vállaló anyák és az otthon maradó anyák között nem figyelhető meg Lengyelországban. A lengyel nőknél abban az esetben találtunk szignifikáns eltérést a referenciacsoporthoz képest, ha az illető nő az első gyermekvállalást követően munkanélküli volt. A munkanélküliség negatívan hat a második gyermek vállalására Lengyelországban. Ez következhet abból az eltérésből, hogy Lengyelországban a munkanélküli nők nem részesülnek alanyi jogon semmilyen pénzbeli juttatásban a gyermeknevelési szabadság ideje alatt, míg Magyarországon egy alacsony ellátásra a munkaviszonnal nem rendelkezők is jogosultak.

Az eredmények alapján a H1b hipotézis igazolódott, vagyis hogy a magyar gyermekgondozási rendszer ösztönzi a második gyermek korábbi megszületését. Ennek feltételezhetően az az oka, hogy Magyarországon olyan hosszú a fizetett gyermeknevelési szabadság, hogy a nők nagy része inkább csak egyszer szakítja meg a munkapiaci karrierjét, és így még a gyese/gyede ideje alatt megszüli a második gyermekét. Iskolai végzettség szerint nem találtunk különbséget a második gyermekvállalás időzítésében egyik országban sem.

5.2. Az első gyermekvállalás utáni (újból) munkába állás

Látható (VI. ábra), hogy a lengyel nők többsége a gyermek első életévének betöltése előtt (újból) munkát vállal, ellenben a magyar nők többsége az első gyermek három éves kora után vállal (újból) munkát. Ezzel alátámasztottuk második hipotézisünket, vagyis a hosszú fizetett gyermeknevelési szabadság későbbre tolja a munkapiacra való be/visszalépést.

Iskolai végzettség szerint azt tapasztaljuk, hogy Lengyelországban jelentős különbségek találhatók: a diplomások azok, akik a legnagyobb eséllyel (újból) munkát vállalnak a gyermek fél éves kora előtt, azaz a fizetett gyermekgondozási szabadság végét követően. Magyarországon nincs különbség az anyák (újból) munkavállalása tekintetében iskolai végzettség szerint, ami azt jelzi, hogy a magyar nők nagy része igénybe veszi az állam által nyújtott rendkívül hosszú fizetett gyermeknevelési szabadságot. Ezek alapján harmadik hipotézisünket el kell vetnünk, azaz Magyarországon kisebb a különbség iskolai végzettség szerint az első gyermekvállalás utáni munkába állás terén, mint Lengyelországban.

Forrás: Saját számítás.

Megjegyzés: A következő változókra kontrolláltuk: a nők munkapiaci helyzete az első gyermek vállalásakor, jelenlegi munkapiaci helyzet (inaktív, munkanélküli vagy gyermekgondozási szabadságon van), munkapiaci tapasztalat, naptári időszak.

VI. A nők első gyermek utáni (újbóli) munkavállalásának abszolút kockázati rátája Magyarországon és Lengyelországban iskolai végzettség szerint

(a) Magyarország (b) Lengyelország

Absolute hazard of employment entry after first birth by education level in (a) Hungary and (b) Poland

6. Összefoglalás

Tanulmányunkban Lengyelországot és Magyarországot hasonlítottuk össze a gyermekgondozási szabadság és juttatások tekintetében. Azt vizsgáltuk meg, hogy a két országban meglévő teljesen különböző rendszer miként hat a második gyermekvállalásra és az első szülést követően a kisgyermekes anyák munkavállalására.

Mindkét ország hasonló adottságokkal rendelkezik: rugalmatlan a munkaerőpiac, alacsony a bölcsődékbe beíratott három év alatti gyermekek aránya, valamint a tradicionális nemi szerepekkel való nagyfokú egyetértés jellemzi a lakosságot. Ebből kifolyólag egyáltalán nem jellemző az, hogy az apák igénybe vennék a gyermeknevelési szabadságot, holott annak egy részére mindkét országban jogosultak lennének. A gyermeknevelési díj tekintetében azonban jelentős eltérések találhatók: míg Magyarország az egyik legbőkezűbbnek tekinthető, mivel három évig biztosít fizetett szabadságot a kisgyermekesek szá-

mára, addig Lengyelországban az első gyermek után mindössze 18 hétig garantálják a fizetett gondozási díjat, ezt követően csak rászorultsági alapon lehet ahhoz hozzájutni. Valószínűleg ez az egyik fő oka annak, hogy a három év alatti kisgyermeket nevelő nők körében Magyarországon a legalacsonyabb (15%) a fizetett munkát vállalók aránya az OECD-országok között, miközben Lengyelország a középmezőnyhöz tartozik, hiszen a három év alatti kisgyermekkel rendelkező nők több mint 50%-a fizetett munkát végez (OECD Family Database 2012).

A gyermeknevelési szabadság eltérő rendszere jelentős különbségeket okozhat a második gyermekvállalás időzítésben is. A magyar nők többsége még a gyed/gyes ideje alatt vállalja második gyermekét, mivel a hosszú gyermeknevelési idő ezt lehetővé teszi. A magyar nők így átlagosan 4,7 évet maradnak távol a munkapiactól az első gyermek megszületés után (Blaskó 2009), ami visszatérésükkor jelentős hátrányokkal járhat. Ráadásul Magyarországon iskolai végzettség szerint nem találtunk szignifikáns különbséget ebben a tekintetben. Ezzel szemben Lengyelországban az iskolai végzettség szerint jelentős különégek találhatóak a munkapiacra való (ismételt) belépés tekintetében: a lengyel diplomás nők korábban térnek vissza a munkaerőpiacra, mint alacsonyabb iskolai végzettségű társaik. Ebben valószínűleg közrejátszik az, hogy csak a legszegényebb családok részesülhetnek fizetett gyermekgondozási díjban a szülést követő 18. hét után.

Mind a magyar, mind a lengyel nők fertilitási mintázatát és munkavállalását jelentősen befolyásolja a gyermeknevelési szabadsággal kapcsolatos politika. A két országban a nők különböző stratégiákat valósítottak meg: Lengyelországban többször, de jóval rövidebb időre, míg Magyarországon általában egyszer, de jóval hosszabb időre szakítják meg munkapiaci karrierjüket a gyermekvállalás következtében.

IRODALOM

- Becker, G. S. (1965): A theory of the allocation of time. *Economic Journal* 75(299): 493–517.
- Becker, G. S. (1981): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge, USA.
- Berger, L. M. – Waldfogel, J. (2004): Maternity leave and the employment of new mothers in the United States. *Journal of Population Economics* 17/2. 331–349.
- Blaskó Zs. (2009): Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In Monostori J. – Őri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfia Portré 2009*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Blaskó Zs. (2010): Meddig maradjon otthon az anya? – A gyermekfejlődés szempontjai. *Esély* 2010/3. 89–116.
- Eurostat (2006): Reconciliation between work and family life. Final report to the 2005 LFS ad hoc module. Eurostat Methodologies and Working Papers,

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-07-011/EN/KS-RA-07-011-EN.PDF

- Evertsson, M. – Duvander, A-Z. (2011): Parental Leave – Possibility or Trap? Does Family leave Length Effect Swedish Women’s Labour Market Opportunities? *European Sociological Review* 27/4. 435–450.
- Fodor, É. (1997): Gender in Transition: Unemployment in Hungary, Poland, and Slovakia. *East European Politics & Societies*, 1997/11. 470–500.
- Gender and Well-Being Interactions between Work, Family and Public Policies (2008): <http://www.ub.edu/tig/GWBNet/MadridPapers/Alipranti-Nikolaou.pdf>
- Glass, C. – Fodor, É. (2007): From Public to Private Maternalism? Gender and Welfare in Poland and Hungary after 1989. *Social Politics: International Studies in Gender, State and and Society*, 14. 323–350.
- Hobson, B. – Fahlen, S. (2009): Competing Scenarios for European Fathers: Applying Sen’s Capabilities and Agency Framework to Work – Family Balance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 624/1. 214–233.
- Hoem, J. M. (1993): Public Policy as the Fuel of Fertility: Effects of a Policy Reform on the Pace of Childbearing in Sweden in the 1980s. *Acta Sociologica* 36, 19–31.
- Joesch, J. M. (1994): Children and the Timing of Women’s paid Work after Childbirth: A Further specification of the Relationship. *Journal of Marriage and the Family* 56/2. 429–440.
- Joesch, J. M. (1997): Paid Leave and the Timing of Women’s Employment Before and After Birth. *Journal of Marriage and the Family* 59/2. 1008–1021.
- Kotowska, I. – Jozwiak, J. – Matysiak, A. – Baranowska, A. (2008): Poland: fertility decline as a response to profound a societal and labour market changes? *Demographic Research* 19. 795–854.
- Lalive, R. – Zweimüller, J. (2005): Does Parental Leave Affect Fertility and Return-to-Work? Evidence from a “True Natural Experiment” IZA DP No. 1613.
- Lappegård, T. (2008): Family Policies and Fertility: Parents’ Parental Leave Use, Childcare Availability, the Introduction of Childcare Cash Benefit and Continued Childbearing in Norway. *Discussion Papers* No. 564, Statistics Norway, Research Development.
- Leitner, S. (2003): The Caring Function of the Family: Belgium in Comparative Perspective. [http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/etes/documents/DOCH_129_\(Leitner\).pdf](http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/etes/documents/DOCH_129_(Leitner).pdf)
- Matysiak, A. (2009): Is Poland really ‘immune’ to the spread of cohabitation? *Demographic Research*, 21. 215–234.
- Matysiak, A. (2011): *Interdependencies between fertility and women’s labour supply*. (European Studies of Population, Vol. 17), Springer.
- Neyer, G. – Gunnar A. (2008): Consequences of Family Policies on Childbearing Behaviour: Effects or Artifacts? *Population and Development Review* 34/4. 699–724.
- OECD (2011): http://www.oecd-ilibrary.org/employment/employment-rate-of-women_20752342-table5
- OECD Family Database (2012): <http://www.oecd.org/social/familiesandchildren/oecdfamilydatabase.htm>

- Oláh, L. (2011): Should governments in Europe be more aggressive in pushing for gender equality to raise fertility? The second “YES”. *Demographic Research* 24. 217–224.
- Plantenga, J. – Remery, C. (2005): *Reconciliation of work and private life. A comparative review of 30 European countries*. European Commission. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Pronazato, C. D. (2009): Return to work after childbirth: does parental leave matter in Europe? *Review of Economics of the Household* 2009/7. 341–360.
- Rindfuss, R. R. – Guzzo, K. – Morgan, S. P. (2003): The changing institutional context of low fertility. *Population Research and Policy Review* 22. 411–438.
- Robila, M. (2012): Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave. *Journal of Child and Family Studies*, 21/1. 32–41.
- Ronsen, M. – Sundström, M. (2002): Family Policy and After-Birth Employment Among New Mothers – A Comparison of Finland, Norway and Sweden. *European Journal of Population* 18. 121–152.
- Ruhm, C. (1998): The economic consequences of parental leave mandates: Lessons from Europe. *Quarterly Journal of Economics*, 113. 285–318.
- Saxonberg, S. – Sirovatka, T. (2006): Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe. *Journal of Comparative Policy Analysis* 8/2.
- Szalma I. (2010): Attitűdök a házasságról és a gyermekvállalásról. *Demográfia* 2010/1. 38–67.
- Szelewa, D. (2010): *Childcare policies and gender relations in Eastern Europe: Hungary and Poland compared*. Discussion papers des Harriet Taylor Mill-Institut für Ökonomie und Geschlechterforschung der Hochschule für Wirtschaft und Recht Berlin. www.harriet-taylor-mill.de
- Szikra, D. (2010): Eastern European faces of familialism: Hungarian and Polish family policies from a historical perspective. In *Manka goes to work. Public childcare in the Visegrad countries 1989–2009*. http://www.budapestinstitute.eu/uploads/manka_goes_to_work_2010.pdf
- Wen, J. H. – Ruhm, C. – Waldfogel, J. (2009): Parental Leave Policies and Parents’ Employment and Leave –Taking. *Journal of Policy Analysis and Management* 1. 29–54.
- UNECE Statistical Database (2012): http://w3.unece.org/pxweb/DATABASE/Stat/30-GE/02-Families_households/?lang=1

Tárgyszavak:

Termékenység
Munkapiaci státus
Eseménytörténeti elemzés

**WOMEN'S EMPLOYMENT STRATEGY AND SECOND CHILDBEARING
IN HUNGARY AND POLAND**

Abstract

In this study we analysed the effect of parental leave policies on decisions regarding second childbearing and female (re)entry to the labour market after first birth in Hungary and Poland.

There are significant differences in family policies related to childcare in the two countries. Hungary belongs to those countries which provide long maternity leaves and childcare allowances while the Polish system is among the less generous ones. Based on the different childcare policies the women in the two countries may follow different patterns related to (re)entering the labour market and the timing of a second child. It is more likely that Hungarian mothers have second children during their maternity leaves before returning to the labour market while Polish mothers have more, but shorter breaks in their employment careers related to childbearing.

Despite the fact that the two countries have different family policies related to childcare their total fertility rates do not diverge. In the beginning of the 2000s the total fertility rate was 1.3–1.4 in both countries. The rates of female labour market participation were also very similar in the two countries and are among the lowest in the EU. It seems that the differences in parental leave payments affect mainly the timing of second births and employment (re)entry after a first birth, but are of little consequence for long-term developments.

A GYERMEKKORI CSALÁD ÖSSZETÉTELÉNEK SZEREPE A SZÜLŐI HÁZ PARTNERREL VAGY PARTNER NÉLKÜL TÖRTÉNŐ ELHAGYÁSÁBAN MAGYARORSZÁGON¹

MURINKÓ LÍVIA

Bevezetés

A párkapcsolati és a gyermekvállalási magatartás az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult Magyarországon (Spéder – Kamarás 2008). A házasság viszszafejlése, az élettársi kapcsolatok terjedése és a növekvő válási arányszám következtében megváltozott az a családi környezet, amelyben a gyermekek felnőnek. Élete egy hosszabb vagy rövidebb időszakában egyre több gyermek kénytelen megtapasztalni, milyen nem kétszülős családban élni (Andersson 2002). Magyarországon a 2000-es években 15 éves koráig minden negyedik gyermek élt valamennyi ideig egyszülős családban, és minden tízedik gyermek tapasztalta meg egy nevelőszülő jelenlétét (Spéder – Murinkó 2012). A válásokat pedig rendszerint újabb házasságkötés vagy egyéb párkapcsolat követi, amely a családi együttélés újabb formáit hozza létre (Földházi 2006).

A szülők válása vagy különköltözése rövid és hosszú távú következményekkel jár. Az egyszülős családok szegénységi kockázata gyakran magasabb, mint a kétszülősöké, gyakoribb, hogy a felnövekvő gyermekek kiesnek az iskolarendszertől, maguk is elválnak, fiatal korban vállalnak gyermeket vagy valamilyen deviáns viselkedés figyelhető meg náluk (McLanahan – Sandefur 1994; Kamarás 1997; Carlson – Corcoran 2001). Ha egy új partner, esetleg mostoha- és féltestvérek lépnek be a családba, a megváltozott szerepekhez minden érintettnek alkalmazkodnia kell. Az anyagi körülmények gyakran javulnak, ám gyakoribbá válhatnak a konfliktusok (Morrison – Ritualo 2000). A gyermekkori család összetételének hatását vizsgálva számos kutatás jutott arra a következtetésre, hogy a két vér szerinti szülővel nevelkedett gyermekekhez képest korábban hagyják el a szülői házat azok, akiket az édesanyjuk vagy az édesapjuk egyedül vagy egy nevelőszülővel nevelt (Mitchell et al. 1989).

¹ A tanulmány 2010. április 6-án a Magyar Szociológiai Társaság Családszociológiai Szakosztályának tavaszi műhelykonferenciáján (*Családok dinamikája és gazdasági bizonytalanság/Család és nemi szerepek*) elhangzott előadás szerkesztett változata, és része a szerző Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában készülő doktori disszertációjának.

Tanulmányomban a gyermekkori család összetételének az elköltözési magatartásra gyakorolt hatását vizsgálom. Megkülönböztetem egymástól a partnerkapcsolat keretében és a partner nélkül elköltözőket; külön elemzem a nőket és a férfiakat. Az *Életünk fordulópontjai* című követéses vizsgálat harmadik hullámának (2008/2009) adatai használom. Egy rövid leíró elemzés után eseménytörténeti regressziós modellek segítségével vizsgálom, hogyan hat a szülői ház partnerrel és partner nélkül történő elhagyására a kibocsátó család szerkezete, hogyan időzítik a szülői ház elhagyását a mindkét szülővel, az egyszülős családban, illetve a nevelőszülő mellett felnövő fiatalok, és befolyásolja-e az elköltözési magatartást a testvérek száma.

Az elvégzett elemzés aktualitását nem csupán a családok életében bekövetkező jelentős átalakulások adják. A gyermekek és fiatal felnőttek élete más szempontból is átalakulóban van. A felnőtté válást jelző fontos életesemények – a tanulmányok befejezése, a munkába állás, a szülői ház elhagyása, az első párkapcsolat és a gyermekvállalás – az elmúlt néhány évtizedben a magyarországi fiatalok nagy részének életében jelentősen kitolódtak (Bukodi – Róbert 2005; Laki 2006; Spéder – Kapitány 2007). A tanulásban, a munka világában vagy a családi életben bekövetkező törések esetén könnyen előfordul, hogy a fiatal felnőtt anyagi, lakhatási vagy egyéb szempontból ismét a szüleire lesz utalva (Wallace – Kovatcheva 1998; Liefbroer 1999; Shanahan 2000; Vaskovics 2000; Furstenberg et al. 2003, 2004; Somlai 2007). A változások egyik következménye, hogy a fiatalok hosszabb ideig veszik igénybe a szülők segítségét, ezáltal életútjuk későbbi alakulása még inkább függ a szülői erőforrásoktól és az azokhoz való hozzáféréstől (Mulder et al. 2002; Hardie – Stanik 2012; Settersten 2012).

A családszerkezet és az elköltözési magatartás közötti kapcsolat vizsgálata a döntően Észak-Amerikára fókuszáló korábbi kutatásokat követően (pl. Mitchell et al. 1989; Aquilino 1991a, 1991b; Mitchell 1994) az ezredforduló utáni európai demográfiai és családszociológiai kutatásban új lendületet kapott (pl. Bernhardt et al. 2005; Ongaro – Mazzuco 2009; Blaauboer – Mulder 2010; Mencarini et al. 2012). A megújult érdeklődést a demográfiai magatartás és a családok életének jelentős, folyamatos átalakulása, valamint az időbeli és/vagy térbeli összehasonlításra alkalmas survey adatbázisok megjelenése táplálta. A jelen elemzés ehhez a kutatási irányhoz kíván csatlakozni.

Elméleti megközelítések és korábbi kutatási eredmények

A szülői ház elhagyásának típusai

A kibocsátó családról való fizikai leválás, az önálló háztartás kialakítása fontos életesemény a felnőtté válás „demográfiailag sűrű” (Rindfuss 1991) időszakában (Hogan – Astone 1986; George 1993). A szülői házból való elköltözés fontos lépés a felnőtt szerepek átvételében és az önálló életvitel kialakításában. A fiatal többféle céllal és eltérő körülmények között hagyhatja el a szülői házat. A szülői házból való elköltözés és a párkapcsolati életút gyakran összekapcsolódik egymással, és az elköltözés egyben egy partnerrel – élet- vagy házastárral – való összeköltözést is jelent. De az elköltözés háttérében állhat tanulás vagy munkavállalás, és motiválhatja az önállóság, a függetlenség iránti vágy is (Mulder et al. 2002).

Egyes szerzők szerint az első elköltözés és az első együttélésen alapuló párkapcsolat kialakítása közötti hagyományosan erős kapcsolat fokozatosan gyengül. Egyre több fiatal nem azért költözik el otthonról, hogy összeköltözzön a partnerével vagy a házastársával, hanem hogy tanulmányokat folytasson, munkát vállaljon vagy hogy önállóan, a szüleitől függetlenül éljen (Mulder et al. 2002). Ez a jelenség a skandináv országokban és az USA-ban a legszembevetőbb. A szülői házból való elköltözés és a párkapcsolat-formálódás függetlenségét a kutatók egy része a tradicionális családi értékek háttérbe szorulása és az individualizáció következményének tekinti (Buck – Scott 1993). Mások azt hangsúlyozzák, hogy a családalapítás, a gyermekvállalás halasztása miatt a felnőtt státus elérésében megnőtt az anyagi függetlenség, a munka és a szülőtől való elköltözés szerepe (Corijn – Klijzing 2001).

Az elköltözés „partnertelenedésével” szemben a szülők és már partnerkapcsolatban élő felnőtt gyermekeik együttélése sem szokatlan. A jelenség okaként a magas lakhatási költségeket, a megfizethető bérlakások hiányát, a kényelmi szempontokat, a szülői erőforrásokhoz való jobb hozzáférést vagy a kölcsönös érzelmi támogatást szokták kiemelni (Aquilino 1990; 1991a). De a szülők számára is ugyanolyan előnyös lehet a felnőtt gyermekkel való együttélés: társaságot jelenthet főként az egyedülálló, elvált vagy megözvegyült szülő (gyakrabban az édesanya) számára, segíthet a háztartási teendők ellátásában vagy a beteg szülő ápolásában.

Az empirikus tapasztalatok szerint elsősorban a férfiakra jellemző, hogy 30 éves koruk fölött is a „Mama Hotelben” (Herms-Bohnhoff 1993), a szüleikkel élnek, különösen ha nincs házas- vagy élettársuk. Az európai országokban eltérő motivációi lehetnek a szülői házban maradásnak: a lakáshoz jutás nehézségei, a tanulás és a lakásszerzés állami támogatása (vagy annak hiánya), a felsőoktatási intézmények földrajzi eloszlása, a szülők és a fiatalok önállóvá válással kapcsolatos attitűdjei (Corijn – Klijzing 2001).

Elméleti megközelítések

A szülői házból való elköltözés időzítését magyarázni kívánó elméleti megközelítések leggyakoribb kiindulópontja az életút kutatás (White 1994). Az életút-paradigma szerint a demográfiai, társadalmi és kulturális tényezők együttesen hatnak a családi viszonyokra. A megközelítés az életút-átmenetek során az egyének családon és háztartáson belüli helyzetében és szerepeiben bekövetkező változásokat állítja előtérbe. Ezek a változások nem csupán önmagukban érdekesek, hanem abból a szempontból is, hogy miként formálódnak az adott társadalmi, gazdasági és kulturális térben és történeti időben, hogyan hatnak rájuk más személyek, és hogyan hat másokra a változás. A korábbi életesemények, tapasztalatok hosszú távú hatást gyakorolhatnak a későbbi életútra. A család tagjainak életútja szoros kapcsolatban áll egymással, a változást átélő személy életére mások is hatással vannak és ő is hat rájuk (Elder et al. 2004; MacMillan – Copher 2005).

A felnőtté válás kutatásának hagyományos szociológiai megközelítése szerint a felnőtté válás az életút során bizonyos szerepekből való kilépés és más szerepekbe való belépés révén határozható meg. A felnőtté válás ebből a nézőpontból azt jelenti, hogy a tanulmányok befejezése és a munkaerőpiacra való belépés révén a függő helyzetű diákból anyagi és társadalmi értelemben független munkavállaló; tartós partnerkapcsolat kialakítása és/vagy házasságkötés révén az egyedülállóból élettárs vagy házastárs; a gyermekvállalás révén pedig a gyermektelenből szülő válik (Modell et al. 1976).

Az önállósodás fontos részfolyamata a szülői házból való elköltözés, amely nem csupán földrajzi értelemben vett eltávolodást, lakhelyváltotatást jelent. A kibocsátó családról való leválás és az önálló életvitel kialakítása fontos lépés a felnőtt szerepek átvételében is. Az önálló otthon kialakítása általában mindenütt olyan igényekkel kapcsolódik össze, mint a visszavonulás, az egyedüllét lehetősége, a magánszféra megteremtése. Ennek megvalósítása a szülőkkel közös háztartásban nehézségekbe ütközhet, a generációk közötti együttélés – a lakáskörülményektől és a családtagok közötti kapcsolattól függően – számos konfliktus forrása lehet. Ezzel szemben a saját lakás vagy ház az önállóság új terepét jelenti, amelynek segítségével a fiatal átformálhatja kapcsolatát a szüleivel, barátaival, partnerével. Megnövekedett személyes autonómiája, rugalmasabban, jelentősen kisebb szülői kontroll mellett alakíthatja életét (Gaiser 1999; Huinink – Konietzka 2000). Az otthon maradásnak is megvannak a maga előnyei: általában jobb lakáskörülményeket, magasabb életszínvonalat és a szülői erőforrásokhoz való (fokozott) hozzáférést jelent, ami lehetővé teszi, hogy a fiatal más célokra fordítsa bevételeit. Ez különösen akkor térül meg számára, ha a lakáshoz jutás és a lakásfenntartás költségei magasak.

Az erőforrások generációk közötti átadására vonatkozó elméletek is segítenek megérteni az elköltözési magatartásban megfigyelhető különbségeket. A

szülői erőforrásoknak több típusát különböztethetjük meg: a szülői vagyon, jövedelem a könnyen átadható materiális javak közé tartozik, a szocializáció révén átadható nem materiális javak közé pedig az értékek, preferenciák és a kulturális tőke sorolható. A materiális javak (például elvégzett háztartási munka) és a nem materiális erőforrások (például a szülőkkel való kapcsolat, otthoni légkör) másik csoportja nem átadható, azokból a fiatal csak a szülői házban élve részesülhet, ezért ezek általában késleltetik az elköltözést. A szülők – elérhető erőforrásaik függvényében – különböző mértékben tudják támogatni a gyermekeik önállósodását, az eltérő értékekkel és normákkal rendelkező szülők pedig a preferenciáiknak megfelelően támogathatják vagy ellenezhetik gyermekeik bizonyos döntéseit (De Jong Gierveld et al. 1991). A családon belül a nemzedékek közötti anyagi jellegű transzferek döntően az idősebbektől áramlanak a fiatal felnőttek felé, és jelentős szerepet játszanak a tanulmányok idején a megélhetéshez, később a függetlenedéshez és a családalapításhoz kapcsolódó nagyobb költségek finanszírozásában (Medgyesi 2003).

A szülők által vállalt gyermekek száma befolyásolja, hogy a korlátozott mennyiségben rendelkezésre álló szülői erőforrásból és a gyermeknevelésre fordítható időből milyen mértékben részesül egy-egy gyermek. Ha több testvér él egy háztartásban, az rendszerint csökkenti az egy gyermekre jutó emberi és kulturális tőkébe fektetett beruházást (Becker 1981).

A családi háttér szerepével kapcsolatos kutatási eredmények

A szülői ház elhagyásának időzítésére és körülményeire számos tényező hatással van. Ilyen például egyéni szinten a fiatal (és családja) anyagi és lakáshelyzete, iskolai, munkaerő-piaci és párkapcsolati életútja, a kibocsátó családon belüli viszonyok, társadalmi szinten pedig a lakás-, a munkaerőpiac és az oktatási rendszer jellemzői, a jóléti állam működése, valamint a társadalmi normák és elvárások (Mulder 2009).

A gyermekkori életkörülmények és családi háttér befolyásolja a felnövekvő fiatalok életútját, önállóvá válásuk folyamatát; közvetlen és közvetett módon hat iskolai pályafutásukra, a munkaerőpiacra történő belépésükre, a saját háztartás kialakítására és a családalapításra. A családi háttér számos különböző tényezőt takarhat: a gyermekkori család összetételét, a lakáshelyzetet, a szocializáció során elsajátított értékeket és normákat, a szülők különféle erőforrásait, egészségi állapotát, valamint a szülő és a gyermek közötti kapcsolat minőségi és mennyiségi mutatóit. Ezek közül a jelen tanulmányban a családszerkezettel foglalkozunk részletesen.

A korábbi kutatások egybehangzóan kimutatták, hogy azok a fiatalok, akik nem az édesanyjukkal és az édesapjukkal nőttek fel, korábban költöznek el otthonról, mint két vér szerinti szülő által felnevelt társaik. Különösen magas a korai

elköltözés esélye, ha nevelőszülő is megjelent a családban (pl. Buck – Scott 1993; Goldscheider – Goldscheider 1998; Johnson – Benson 2012; Mencarini et al. 2012).

A nem kétszülős gyermekkori család elköltözést siettető hatását több tényezőre vissza lehet vezetni. A leggyakrabban említett magyarázat a stabil családi háttér hiánya és a gyakoribb konfliktusok, amelyek arra készíthetik a felnőttkor küszöbére érkező gyermekeket, hogy a kibocsátó családon kívül keressenek érzelmi biztonságot. A válást követően gyakran meglazul a gyermek kapcsolata az egyik szülővel, aki kevésbé vállal felelősséget a gyermek további nevelésében. Ez a hatás az alacsonyabb kohéziójú, minden érintett részéről nagyobb fokú alkalmazkodást és rugalmasságok igénylő nevelőszülős családokban fokozottan érvényesülhet (Schwartz 2009).

A nem kétszülős családok anyagi erőforrásai gyakran szűkösebbek, ami szintén elősegítheti a korábbi elköltözést. Materiális erőforrásaik segítségével a szülők hozzájárulhatnak gyermekük önállóvá válásához, a saját otthon megteremtéséhez. A kedvezőtlenebb anyagi helyzetű családok kevesebbet tudnak költeni a gyermekek taníttatására és arra is kevesebb idejük van, hogy segítsenek nekik az iskolai feladatokban vagy ellenőrizzék az előmenetelüket. Az iskolapadban töltött kevesebb idő és a kisebb családi erőforrás felgyorsíthatja a szülői ház elhagyásának folyamatát, melynek során az a vágy vezérli a fiatalt, hogy jobb körülményeket biztosítson magának a családon kívül. Azonban nagyobb lesz az esélye a munkanélküliségre, és nem vagy kevesebb szülői segítséget kaphat az önállóvá válásban. A jobb módú szülők ezzel szemben általában nagyobb, kényelmesebb, tartós fogyasztási cikkekkel jobban ellátott otthonnal rendelkeznek, házasságuk kisebb valószínűséggel bomlik fel, és a gyermekeik később házasodnak. Ez visszatartó erőt is jelenthet a fiatalok számára, akik nem biztos, hogy önerőből meg tudják teremteni maguknak a megszokott magasabb életszínvonalat. Az empirikus eredmények szerint a szülők bőségesebb anyagi erőforrásai rendszerint késleltetik a szülői ház elhagyását: fiatal életkorban csökkentik az elköltözés esélyét, később azonban megnövelik azt (Aassve et al. 2001, 2002; Avery et al. 1992).

A két nem képviselői nemcsak eltérően időzítik a szülői ház elhagyását, a gyermekkori család összetétele is eltérően hat a lányok és a fiúk viselkedésére. A nők rendszerint korábban hagyják el a szülői fészket, mint a férfiak, és kevésbé valószínű, hogy életútjuk egy szakaszában visszatérnek oda. Ezt általában a nők alacsonyabb házasságkötési (és első párkapcsolati) életkorával magyarázzák. Más értelmezések szerint a szülői házban maradás költségei és elérhető haszna is eltér nemenként, mivel az otthon maradó nőkre több házimunka hárul és szorosabb szülői felügyelet alatt élnek, mint a férfiak. Ez is magyarázhatja a lánygyermekek korábbi és nagyobb arányú elköltözését (Goldscheider – DaVanzo 1985; White 1994).

Az egyszülős családok rendszerint az édesanyából és egy vagy több gyermekéből állnak. Ez a családforma másként hathat a lányokra és a fiúgyermekre. A lányok valószínűleg közeli kapcsolatot alakítanak ki az anyával, a férfiak pedig – az apa hiányában – több konfliktust élnek meg vele (Aquilino 1991a). Ezért az egyszülős család feltételezhetően nagyobb hatást gyakorol a fiúkra, mint a lányokra. Ezzel szemben ha egy felnőtt férfi szerepmódel (nevelőapa) jelenik meg a családban, az jótékony hatással lehet a fiúgyermek fejlődésére (Bzostek 2008). A lánygyermek viszont, ha korábban szoros kapcsolatot alakított ki az édesanyjával, ellenállással fogadhatja a „betolakodót”, és egy feszült, konfliktusokkal terhelt helyzet alakulhat ki (Buck – Scott 1993; Ambert 2005). Egy további lényeges szempont, hogy a lányok gyakrabban válnak erőszak vagy szexuális zaklatás áldozatává a nevelőapjuk vagy az édesanyjuk új partnere részéről, mint a fiúk (Giles-Sims 1997; Tóth 1999).

A gyermekkori család egy másik jellemzője, a testvérek száma is befolyásolja az elköltözési magatartást. Minél többen élnek egy fedél alatt, annál kisebb fizikai és privát tér áll az egyes családtagok rendelkezésére, ami ösztönözheti a szülői házból való elköltözést. Több testvér esetén a szülői erőforrások is több részre oszlanak, így egy-egy gyermeknek kisebb segítséget tudnak nyújtani az önálló háztartás megteremtésében (Gábos – Szívós 2008; Blaauboer – Mulder 2010). A kutatási eredmények szerint az első hatás az erősebb, vagyis akinek több testvére van, az jellemzően fiatalabb életkorban kezd önálló életet, az „egyikék” pedig tovább maradnak a szülői házban. A testvérek sorában elfoglalt hely is számít: késleltetheti az elköltözést, ha valaki utolsóként marad a családi fészeken (vagy esetleg el sem költözik). Az utolsó gyermeket maradásra ösztönözheti, hogy nagyobb az egy főre jutó lakótér és erőforrás. A függetlenség iránti vágy kevésbé motiválja a gyermeket az elköltözésben, mert azt a szülői házban is könnyebben megvalósíthatja. Nemcsak a gyermek, hanem a szülő számára is előnyös lehet a helyzet: a gyermek érzelmi támaszt nyújthat, anyagilag vagy munkavégzés, ápolás révén segítheti a szüleit.² Ez az összefüggés különösen erős az egyedülálló szülő esetén, akit a gyermek nem szívesen hagyyna egyedül (Mencarini et al. 2012).

A gyermekkori család összetétele és az elköltözési magatartás között megfigyelt összefüggés nem feltétlenül jelent ok-okozati kapcsolatot (McLanahan – Bumpass 1988; Kiernan 1997; Mencarini et al. 2012). A szülők válásának a gyermek későbbi életútjára gyakorolt negatív hatása részben olyan tényezők következménye, amelyek már a válás előtt is fennálltak (anyagi nehézségek, a szülők közötti konfliktusok stb.), és hatásuk azon párok gyermekeinél is kimutatható, akik nem vagy csak évtizedekkel később váltak el. Főként az iskolai előmenetelre és a munkaerő-piaci helyzetre vonatkozik, hogy a két szülő által felnevelt gyermekek előnyösebb pozíciója nem abból fakad, hogy a szüleik

² Valószínűleg ezek az összefüggések a testvérrel nem rendelkező gyermekek esetében is késleltetik az önálló háztartás kialakítását.

együtt maradtak, hanem már eleve több szempontból jobb volt a helyzetük. A párkapcsolati életút és a családalapítás esetében azonban a szülők válásának közvetlen és közvetett hatásai is kimutathatók (Kiernan 1997; Mencarini et al. 2012). A szülők válása és a gyermek későbbi életútja közötti összefüggést bizonyos nem megfigyelt családi jellemzők is létrehozhatják. A szülők közötti kapcsolat felbomlását átélő gyermekek bizonyos jellemzőikben és viselkedésükben eltérhetnek a társaiktól, másféle szülői szerepmodelleket sajátíthatnak el, ami aztán hathat arra is, hogy mikor és milyen módon alapítanak önálló háztartást.

Az elköltözési magatartás jellemzői Magyarországon

Az eddigi empirikus eredmények arra utalnak, hogy Magyarországon a rendszerváltás előtt a viszonylag korai elköltözés volt a jellemző, ami az 1970 után születettek körében egyre inkább kitolódott, heterogénebbé vált, és nőtt azok aránya, akik fiatal felnőtt koruk végéig nem hagyják el a szülői házat (Székely 2002; Bognár 2007; Murinkó 2009). A nők korábban és nagyobb arányban költöznek el, azonban a halasztás a körükben erőteljesebb, mint a férfiaknál.

A szülőktől való elköltözés az esetek döntő többségében az iskolai tanulmányok befejezése és az első munkavállalás után történik meg. Az első gyermek érkezésekor a fiatalok már rendszerint (és egyre növekvő mértékben) önálló háztartásban élnek.

Szoros, bár fokozatosan gyengül a kapcsolat az elköltözés és a párkapcsolat-formálódás között. Az első házasságkötés vagy az első élettársi együttélés kezdete az az életsemény, amely a leggyakrabban egybeesik a szülői ház elhagyásával, de nem ritka, hogy az első párkapcsolat megelőzi az első elköltözést. Az egybeesés fokozatos csökkenésével párhuzamosan az elmúlt két évtizedben fokozatosan nőtt azok aránya, akik csak az elköltözést követően kezdtek párkapcsolatba, de továbbra sem elhanyagolható a szülői házból való elköltözést megelőző partnerkapcsolatok aránya (Murinkó 2009, 2010).

Magyarország és a többi kelet-közép-európai állam közös jellemzője, hogy a szülőkkel élő fiatal felnőttek már nemritkán van együtt élő partnere, esetleg gyermeke is. Ezen országok sajátossága az is, hogy a fiatalok viszonylag gyakran élnek több családmagból álló vagy kiterjesztett háztartásban, partnerükkel az egyik fél szüleinek háztartásában kezdik meg az együttélésüket. Mivel ez a helyzet számos konfliktus forrása lehet, valószínűsíthető, hogy a fiatalok külső kényszerítő körülmények hatására választják ezt az életformát (Kamarás et al. 2005; Spéder 2005). Az egyik fő ok a lakáspiac állapota lehet: a kérdéses országokban a lakások döntő hányada magántulajdonban van (Magyarországon 91%), kevés a bérlakás, az önkormányzati lakásszektor visszaszorult, ezért az

önálló lakás megszerzése jelentős tőkefelhalmozást igénylő, hosszú folyamat (Domanski et al. 2006).

Az elemzés célja és hipotézisek

Az elemzés azt vizsgálja, miként hat a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözésre a családi háttér, a kibocsátó család szerkezete. A következő kérdésekre keressük a választ: Hogyan időzítik a szülői ház elhagyását a kétszülős családban, az egy szülővel, illetve a nevelőszülő mellett felnövő fiatalok? Befolyásolja-e az időzítést a testvérek száma? Eltérnek-e a hatások a nők és a férfiak, a partnerrel és a partner nélkül költözők esetében?

Feltételezzük, hogy a szülők párkapcsolatának megszakadása, és különösen a nevelőszülő megjelenése növeli az elköltözés kockázatát. Erősebb hatást várunk a párkapcsolat keretében történő elköltözések esetében. Ha gyermekkorban felbomlott a szülők kapcsolata (válás, özvegyülés) vagy esetleg sosem éltek együtt, az fokozza a konfliktushelyzetek kialakulásának esélyét a családban. A nem kétszülős családok kohéziója is alacsonyabb lehet, mint ahol a gyermekeket a két vér szerinti szülő neveli, különösen, ha a szülő újraraházasodik vagy új kapcsolatot létesít. Feltételezzük, hogy a férfiak inkább az egyszülős, a nők pedig a nevelőszülős családi háttér esetén hagyják el korábban a szülői házat.

Minél több a testvére valakinek, annál nagyobb a „laksűrűség”, ami nehezíti a magánszféra megteremtését és így konfliktusforrás lehet, valamint annál inkább megoszlik a testvérek között az esetleg gondozásra vagy bármilyen támogatásra szoruló szülőkkel kapcsolatos felelősség. Feltételezésünk szerint ezért a testvérek számával együtt nő az elköltözés kockázata, és később hagyja el a szülői házat az, akinek nincs testvére.

A testvérszám és a családösszetétel hatása nem független egymástól. Ha a szülő egyedülálló (ez gyakran az édesanyákat jelenti, mert az özvegyek között sokkal több a nő, mint a férfi, és válás esetén is rendszerint a nőnél maradnak a gyermekek), az késleltetheti a testvérrel nem rendelkező gyermek elköltözését.

Adatok, módszerek

Adatok

Az elemzések során az *Életünk fordulópontjai* társadalmi-demográfiai panelvizsgálat harmadik hullámának adatait használjuk, amelyet a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete végzett 2008 végén és 2009 elején. A kutatás szervesen kapcsolódik a nemzetközi Generations and Gender Survey-hez (Vikat et al. 2007), követi annak módszertani ajánlásait, tematikáját, és jelentős részben a kérdőívek is megfeleltethetők egymásnak. A vizsgálat számos élet-esemény időpontjáról retrospektív adatokat tartalmaz (havi bontásban), és a három hullám segítségével teljes gyermekvállalási, partnerkapcsolati, munkakerő-piaci és iskolatörténet állítható össze minden válaszadóról. A kérdőívekben különféle attitűdökkel, értékekkel kapcsolatos kérdések is szerepelnek, és az adatbázis részletes információkat tartalmaz a válaszadók anyagi-jövedelmi helyzetére, foglalkoztatási jellemzőire és egészségi állapotára vonatkozóan is.

A kiinduló minta 16 363 főt tartalmazott, akik iskolai végzettség, kor, nem és lakóhely szerint reprezentálják az 1926 és 1983 között született magyarországi felnőtt népességet (Kapitány 2003). A második hullámra a sikeresen lekérdezett válaszadók száma – a halálesetek, válaszmegtagadás és egyéb okok miatt – 13 540 főre, a harmadik hullámra 10 641 főre csökkent. A lemorzsolódás aránya a nemzetközi ajánlásokhoz viszonyítva elfogadható mértékűnek tekinthető, és körültekintő súlyozással korrigálható.

A kutatás kezdetén a 18–76 év közötti válaszadók hét év múlva, a harmadik adatfelvétel során már 25–83 évesek lettek. A minta „öregedése” miatt szükségessé vált a kutatás kiterjesztése a fiatalabb korosztályokra is. Ennek érdekében 2008/2009-ben egy külön kérdőívvel megkeresték az eredeti mintába tartozó válaszadók 1984–1988 között született, akkor 20–25 éves gyermekeit, attól függetlenül, hogy azok a szüleikkel vagy önállóan éltek. Közülük 1126 fő válaszolt a kérdésekre.

Az elemzéshez használt alapmintánkba minden válaszadó bekerült, aki részt vett az *Életünk fordulópontjai* követéses panelvizsgálat 2008–2009-es harmadik hullámban vagy a válaszadók fiatal felnőtt gyermekeire vonatkozó kiegészítő kutatásban. A leíró elemzések az 1930 és 1988 között születettek életútját ($n = 9607$), a regresszióelemzés az 1944 és 1988 között születettek 1979 utáni eseményeit veszi figyelembe ($n = 6141$).

A kockázati népességet azok alkotják, akik a 16. születésnapjukon együtt éltek egy vagy mindkét vér szerinti szülővel,³ még sosem költöztek el a szülői háztartásból, korábban nem éltek együtt partnerrel és nem kötöttek házasságot. Nem kerültek be az elemzéshez használt adatbázisba azok, akik nem ismerték

³ Az örökbe fogadó szülőket is ebbe a kategóriába soroljuk.

vér szerinti szüleiket, állami gondozásban nőttek fel, a nagyszülők vagy más rokonok nevelték őket, illetve 16 éves koruk előtt nem Magyarországon laktak. A vizsgált személyek 16 és 35 éves kora közötti életeseményeket vesszük figyelembe. Cenzorálnak tekintünk egy megfigyelést, ha a válaszadó a 35. születésnapjáig, illetve az interjú időpontjáig nem alapított önálló háztartást.

Az elköltözés versengő kockázatai

A szülői házból való első elköltözés időpontjára vonatkozó retrospektív kérdés így hangzott: „Ön mikor költözött el a 'szülői házból'? _ _ _ _ év _ _ hó”. Külön kérdés vonatkozott arra, hogy a kérdés idején a szüleikkel egy háztartásban élők korábban külön költöztek-e, és ha igen, mikor.

A kérdőív arra nem kérdezett rá, milyen célból hagyta el valaki a szülői házat.⁴ Így csak annak alapján tudjuk megközelítőleg megállapítani, hogy valaki párkapcsolati okokból vagy attól függetlenül költözött-e el a szüleitől, hogy a két esemény, az elköltözés és az összeköltözés (vagy házasságkötés) időben egybeesett-e. Az a párkapcsolati környezet érdekel bennünket, amelyben a válaszadó a szülői ház elhagyásakor élt. Amikor a szülői házból való elköltözést elhelyezzük az egyén párkapcsolat-történetében, figyelembe vesszük, hogy a párkapcsolattal összefüggő elköltözések nemcsak az első együttéléssel, hanem későbbi házasságkötésekkel vagy élettársi együttélésekkel is kapcsolatban állhatnak.

Párkapcsolatban élőknek tekintjük mindazokat, akik házások vagy élettárral élnek. Nem teszünk különbséget házasság és élettársi kapcsolat között. A döntés oka az, hogy egyrészt a vizsgált időszak során az élettársi együttélés elterjedtsége jelentősen átalakult, ezzel együtt a jelentése is megváltozott, másrészt a házasságkötés és az élettársi kapcsolat megkülönböztetése túl bonyolulttá tenné az elemzést.

A szülői házból való elköltözés versengő kockázatainak elemzése során az elköltözőket alapvetően két csoportra osztjuk: partnerrel és partner nélkül költözők. Egy további csoportot alkotnak azok, akik 35 éves korukig vagy a kérdésig nem költöztek el a szülői házból. Egy válaszadó a három versengő kockázat közül csak egyet élhetett át, ilyenkor a másik két esemény szempontjából a megfigyelést cenzorálnak kell tekinteni (Kleinbaum – Klein 2012).

1. Az első csoportot a *partnerrel költözők* alkotják. Két alcsoportjuk van: a vizsgált személy vagy (a) az elköltözés időpontjában (vagy 3 hónapon belül) élettársi kapcsolatot kezdett vagy házasságot kötött, és nem

⁴ Kérdéses, hogy lehetne-e megbízható válaszokat kapni egy ilyen kérdésre. Minden életesemény, így az elköltözés is egy bonyolult döntési folyamat eredménye, több ok és cél eredője, nem racionális vagy survey módszerekkel nem megragadható elemeket is tartalmazhat, és az életút utólagos megkonstruálása során módosulhat.

élt előzetesen együtt a szülői házban az adott partnerrel, vagy (b) az elköltözést megelőzően már együtt élt élet- vagy házastársával a szülői házban, és az elköltözés után a kapcsolat megszakítása nélkül, ugyanazzal a partnerrel alapított önálló háztartást. A partnerrel költözők két altípusát az elemzés során nem különböztetjük meg egymástól.

2. A második csoportba tartozó *partner nélkül költözők* az elköltözés időpontjában nem éltek élettárral, nem voltak házasok, és három hónapon belül nem kezdtek párkapcsolatot. Úgy tekintjük, hogy ez a csoport a partnerkapcsolat-formálódástól független okok miatt költözött el otthonról.
3. Az utolsó csoportot azok alkotják, akik 35 éves korukig (vagy a kérdéses időpontjáig, ha az korábban történt) *sosem költöztek el* a szülői házból.⁵

Módszerek

Az elemzés két részből áll. Az első, leíró részben a szülői házból való elköltözés időzítését, a nemek és az egyes időszakok (periódusok) közötti különbségeket vizsgáljuk. A szülői házból való első elköltözés időzítésének vizsgálata során kumulált gyakorisági görbék (*cumulative incidence curves*) segítségével határozzuk meg az egyes életkorokra partnerrel vagy partner nélkül elköltözöttek arányát. A kumulált gyakorisági görbék az okspecifikus kockázatokon alapulnak, és az egyes versengő kockázatok marginális valószínűségét becsülik meg. A módszer figyelembe veszi a cenzorált eseteket is, vagyis azokat, akiknek az életútját nem tudjuk 16 és 35 éves kora között végig nyomon követni, mert a kérdéses időpontjában 35 évesnél fiatalabbak voltak, vagy 35 éves korukra sem történt meg velük a kérdéses esemény (Coviello – Bogges 2004; Kleinbaum – Klein 2012). Az elköltözési magatartás vizsgálata során kiemelten kezeljük a nemek közötti különbségeket és az időbeli változásokat.

Ezután eseménytörténeti elemzést végzünk. A maximum likelihood becslést alkalmazó regresszióelemzés függő változói az esemény-specifikus kockázatok (Blossfeld – Rohwer 2002). Külön becsüljük a két versengő kockázatra, a partnerrel vagy a partner nélkül történő elköltözésre ható tényezőket. Az a válaszadó, aki az egyik versengő kockázatot átélte, a másik esemény szempontjából cenzoráltnak számít, kikerül a kockázati csoportból. Külön modelleket illesztünk a nőkre és a férfiakra is, feltételezve, hogy a két nem képviselőnek nem csak az elköltözési magatartása más, hanem más folyamatok is játszódnak le bennük.

⁵ Ez azonban nem jelenti azt, hogy végig egyedülállók voltak. A csoport mintegy 15%-a a vizsgált időszak legalább egy részében élettárral vagy házastárral élt a szülőkkel közös háztartásban.

Az általunk választott módszer nem teszi lehetővé a gyermekkori családi háttér elköltözési magatartásra gyakorolt közvetlen és közvetett hatásának megkülönböztetését. A közvetett hatás egyik, ha nem a legfontosabb útja a párkapcsolaton át vezet: a nem kétszülős családban felnőtt fiatalok rendszerint korábban kötnek házasságot vagy kezdenek élettársi kapcsolatot, és így hamarabb is hagyják el párkapcsolat keretében a szülői házat (Kamarás 1997). Az elköltözés versengő kockázatainak megkülönböztetése miatt a párkapcsolati életút alakulása része a függő változónak.

A gyermekkori családszerkezet mérése

A gyermekkori család szerkezeti jellemzőit két változóval mértük.

A gyermekkori család összetételét mérő változó a válaszadó 16. születésnapjáig követi nyomon a szülői párkapcsolat alakulását. Megkülönböztetjük azokat, akiket 16 éves korukig végig mindkét vér szerinti szülő nevelt, és azokat, akiknek az életében volt olyan időszak, amikor csak az egyik biológiai szülő nevelte. Az utóbbi esetben megvizsgáltuk, hogy a szülő időközben létesített-e újabb élettársi kapcsolatot vagy kötött-e újabb házasságot, azaz volt-e jelen a családban (legalább egy ideig) nevelőszülő.

Több oka lehet annak, ha nem a két biológiai szülő nevelt valakit: nem ismerete az édesapját vagy az édesanyját, az egyik szülő meghalt, a szülők sosem éltek együtt, elváltak vagy különköltöztek. Annak az okát, hogy a válaszadó szülei miért nem éltek együtt, külön nem vizsgáljuk, mert az esetszám ezt nem teszi lehetővé. Úgy gondoljuk, a legfontosabb az, hogy az egyik szülő nem volt jelen a gyermek életében, nem pedig a távollét oka. Arra sem nyílik lehetőség, hogy megkülönböztessük egymástól azokat, akik a két vér szerinti szülő közül csak az anyával, és akik csak az apával nőttek fel, szintén elemszámbeli problémák miatt.

A testvérek számának meghatározásakor nem csupán az édestestvéreket vettük figyelembe. A kérdés így szólt: „Végül is Ön hány testvérrel, fél-, illetve mostohatestvérrel nevelkedett együtt, önmagát is beleszámítva?” A kérdés tehát lehetőséget teremtett rá, hogy a válaszadó mindenkit beleszámoljon, akit a testvérenek tekint, és akivel a gyermekkorának legalább egy részét együtt töltötte. A fiatal kiegészítő mintába tartozók számára ezt a kérdést nem tették fel. Az ő esetükben összeszámoltuk a válaszadó szülő vele élő és külön élő vér szerinti, nevelt és örökbe fogadott gyermekeit, és ezt kapcsoltuk az adatbázishoz.

Egyéb változók

A szülők erőforrásainak és kulturális tőkéjének mérésére egyetlen változó állt rendelkezésre, a szülők legmagasabb iskolai végzettsége. Csak két értéket különböztettünk meg: alacsony végzettségűnek tekintettük az érettségivel nem rendelkező, legfeljebb alapfokú vagy szakmunkás végzettségű szülőket, magas végzettségűnek pedig az érettségizett, szakközépiskolát, illetve gimnáziumot végzett, vagy diplomás szülőket. A két szülő iskolai végzettsége közül a magasabbat vettük figyelembe.

A teljes fertilitástörténetet nem vontuk be az elemzésbe, csak az első gyermek megszületése előtti és utáni időszakot különböztettük meg. Úgy gondoljuk, a téma szempontjából a legfontosabb a gyermektelenségből a szülőségbe való átmenet. Az első születés időpontjából 9 hónapot levonva gyakorlatilag az első élve születéssel végződő teherbeesés időpontját kaptuk meg. A gyermek megszületéséhez időzített elköltözésre már a terhesség során sor kerülhet, és ha csak a születést vennénk figyelembe, az okozat időben megelőzhetné az okot.

Az oktatástörténet-változó összetett: dinamikus és időben állandó elemeket is tartalmaz. Egyrészt elkülönítettük egymástól azt az időszakot, amikor a válaszadó még iskolarendszerű oktatás keretében tanult, és amikor már nem. A tanulmányok befejezését követően megadtuk a megszerzett legmagasabb végzettséget. A tanulás ideje alatt megkülönböztettük, hogy milyen szinten folytatja a tanulmányait: alap- vagy középfokon, illetve felsőfokon. Azt feltételezzük, hogy az elköltözés nemcsak a tanulmányok befejezéséhez kapcsolódhat, hanem az egyes szintek közötti továbblépéshez is. Ebből a szempontból a legnagyobb jelentősége a felsőfokú tanulmányok megkezdésének lehet.

A munkavállalás-történet megkülönbözteti egymástól a fizetett munkavégzéssel töltött időszakokat (akár alkalmazottként, akár önállóként, segítő családtagként vagy alkalmi munkavégzés keretében), valamint azokat az időszakokat, amikor a válaszadó a fő tevékenységét tekintve munkanélküli, diák vagy hallgató, sorkatonna vagy egyéb inaktív volt. Az egyéb inaktívak a leggyakrabban anyasági ellátásban részesültek, háztartásbeliek, rokkantnyugdíjasok voltak, vagy egyéb, ismeretlen okból nem dolgoztak. A háztartásbeliek, rokkantnyugdíjasok vagy egyéb inaktívak aránya igen alacsony volt, öregségi nyugdíjas pedig nem fordulhat elő a mintánkban. A férfiak körében külön kezeltük a sorkatonai szolgálatban töltött időszakokat is.⁶

A gyermekszületés, oktatástörténet és aktivitástörténet dinamikus változóinak kialakítása során az események időpontjából kivontunk egy hónapot, annak érdekében, hogy a feltételezett okozat időben megelőzze az okot.

Az időtényezőt mérő életkort és periódust is dinamikus változókként szükséges bevonni, mert az értékük folyamatosan nő. Feltételezzük, hogy az elköl-

⁶ A kötelező sorkatonai szolgálatot 2004 novemberétől függesztették fel.

tözés kockázata életkoronként jelentősen eltér. A korábbi elemzésekben kialakított gyakorlatnak megfelelően 16–18, 18–20, 20–22, 22–25, 25–28 és 28–35 éves korcsoportokat különböztettük meg, amelyeken belül a módszer állandónak tekinti az elköltözés kockázatát. Az időbeli változások elemzéséhez létrehozott történeti periódus változó az 1980-as, az 1990-es éveket és a 2000–2008 közötti időszakot különíti el. Az időbeli változásokat így nem különböző születési kohorszok, hanem a különböző időszakok összehasonlításával vizsgáljuk. A döntés mögött az a feltételezés áll, hogy a fiatalok eltérő gazdasági és társadalmi körülmények között kezdtek önálló életet az egymást követő évtizedekben.

Az elemzésben szereplő független változók két nagy csoportra oszthatók. Azon változókat, amelyek természetük szerint az egyén élete során változatlanok, illetve amelyek a válaszadók 16 éves kora előtti állapotról tudósítanak, időben állandó változóknak nevezzük. Ebbe a csoportba tartozik a nem, a gyermekkori család összetétele és a szülők és a tanulmányaikat már befejezett válaszadók iskolai végzettsége. A dinamikus változók időben változó értékeket vesznek fel, értékük az egyén életútja során nem állandó. Ilyen az életkor és a történeti periódus, a munkaerő-piaci helyzet és a gyerekszám.

A regresszióelemzésbe bevont független változók alapeloszlásait az 1. táblázat ismerteti.

A regresszióelemzéshez használt változók ismertetésének végén érdemes megemlíteni, hogy számtalan olyan tényező létezik, amely az irodalom szerint hatással van az elköltözés időzítésére, azonban nem tudjuk őket az elemzésünkben szerepeltetni. Ennek az az oka, hogy természetük szerint dinamikus változókról van szó, amelyek igen változékonyak, azonban vagy retrospektív módon nem kérdezhetők, vagy a kérdőívben való szerepeltetésük meghaladta volna az *Életünk fordulópontjai* kutatás kereteit. Ilyen változó a válaszadó és a szüleinek jövedelmi, vagyoni és lakáshelyzete; a lakóhely; a család összetételének változásai; az együtt és külön élő fiatalabb és idősebb testvérek száma; a jelenlegi és a korábbi partnerek jellemzői (iskolázottság, munkaerő-piaci helyzet, jövedelem, szubjektív változók); a válaszadó és a szülők egészségi állapota; valamint a válaszadó és a szülők közötti kapcsolat minőségi és mennyiségi mutatói.

1. Az eseménytörténeti regressziós elemzésbe bevont magyarázó változók jellemzői az elköltözés párkapcsolati környezete és nem szerint
Descriptive statistics of the explanatory variables of the event history regression analysis by the partnership context of home-leaving and sex

	Elköltözés partnerrel				Elköltözés partner nélkül			
	Nők		Férfiak		Nők		Férfiak	
	Kockázati idő %-a (hónap)	Ese-mények száma	Kockázati idő %-a (hónap)	Ese-mények száma	Kockázati idő %-a (hónap)	Ese-mények száma	Kockázati idő %-a (hónap)	Ese-mények száma
Testvérek száma								
0	15,7	186	12,6	149	15,7	88	12,6	114
1	54,2	793	54,5	646	54,2	381	54,5	470
2 vagy több	30,0	495	32,9	525	30,0	249	32,9	279
Gyermekkori család összetétele								
két vér szerinti szülő	80,5	1182	80,1	1076	80,5	522	80,1	652
egy vér szerinti szülő	9,0	114	11,0	122	9,0	80	11,0	94
egy vér szerinti és egy nevelőszülő	10,6	177	9,0	123	10,6	116	9,0	117
Szülők iskolai végzettsége								
érettséginel alacsonyabb	57,5	940	63,1	911	57,5	366	63,1	471
érettségi vagy magasabb	42,5	533	36,9	409	42,5	351	36,9	392
Életkor								
16–18	22,9	67	18,2	5	22,9	70	18,2	42
18–20	21,5	254	18,3	73	21,5	201	18,3	170
20–22	17,2	303	16,8	170	17,2	132	16,8	148
22–25	17,4	414	19,9	404	17,4	156	19,9	215
25–28	9,8	254	12,7	372	9,8	82	12,7	174
28–35	11,2	182	14,2	297	11,2	76	14,2	115
Tanulmányok, iskolai végzettség								
Alap- vagy középfokon tanul	38,5	294	29,6	132	38,5	177	29,6	147
felsőfokon tanul	18,9	186	11,4	92	18,9	177	11,4	137
legfeljebb alapközü végzettség	9,3	164	12,3	149	9,3	72	12,3	91
szakmunkás-végzettség	12,7	291	30,3	593	12,7	69	30,3	228
középfokon végzettség	15,3	338	13,4	257	15,3	126	13,4	182
felsőfokú végzettség	5,3	201	3,0	98	5,3	95	3,0	78
Munkaerő-piaci aktivitás								
alkalmazott, vállalkozó	45,7	1004	61,1	1151	45,7	441	61,1	617
munkanélküli	2,2	30	3,0	39	2,2	16	3,0	21
tanul	41,9	171	29,2	81	41,9	207	29,2	163
sorkaton	–	–	3,5	31	–	–	3,5	36
egyéb inaktív	10,1	268	3,2	17	10,1	53	3,2	25
Gyermekvállalás								
nincs gyermeke	83,6	878	92,0	795	83,6	638	92,0	812
van gyermeke	16,4	596	8,0	525	16,4	79	8,0	51
Periódus								
1980–1989	31,5	658	29,8	541	31,5	213	29,8	232
1990–1999	35,5	424	36,8	415	35,5	237	36,8	289
2000–2009	33,0	392	33,4	364	33,0	268	33,4	341
Összesen	233 816 (100%)	1473	332 840 (100%)	1320	233 816 (100%)	718	332 840 (100%)	863

Forrás: KSH NKI *Életünk fordulópontjai* demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

Eredmények

A szülői ház partnerrel és partner nélkül történő elhagyásának időzítése

A szülői ház elhagyásának medián életkora – az az életkor, amikor már minden második személy elköltözött – az 1945 és 2008 között terjedő időszakban 23,7 év volt. A férfiak átlagosan három évvel később alapítanak önálló háztartást, mint a nők: a nők fele 22 éves korra, a férfiak fele 25 éves korára hagyja el a szülői házat. A férfiak nemcsak hogy később költöznek el, mint a nők, de az elköltözés az életútjuk folyamán jobban ki is tolódik, és gyakoribb, hogy még a harmincas éveikben is a szülőkkel élnek.

Az elköltözés párkapcsolati környezetét jellemző változó egyszerű megoszlása azt mutatja, hogy 35 éves korukig, illetve a kérdésig a válaszadók 56%-a költözött el partnerrel a szülői házból. A partner nélkül elköltözők aránya ennek a fele, 28% volt (2. táblázat). A partnerrel elköltözők több mint fele korábban nem élt együtt a szülői házban a házasság- vagy élettársával, a többiek előzetes együttélés után hoztak létre önálló háztartást, 16% pedig végig a szülői házban maradt.

A 35 éves korukig a szülőkkel maradó férfiak aránya kétharmadával nagyobb, mint a nőké, ami a nők alacsonyabb elköltözési életkorával és magasabb elköltözési arányával magyarázható. A férfiak gyakrabban hagyják el partner nélkül a szülői háztartást, a partnerrel történő elköltözés viszont a nők körében a gyakoribb. Abban nem különbözik a két nem, hogy a partnerrel elköltözők milyen arányban éltek korábban közös háztartásban az egyik fél szüleivel.

2. A szülői házból való elköltözés partnerkapcsolati környezete 16–35 éves kor között nemenként (%)

The partnership context of leaving the parental home between ages 16–35 by sex (%)

<i>Az elköltözés versengő kockázatai</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>	<i>Összesen</i>
Elköltözés partnerrel előzetes együttélés nélkül	27,9	35,5	31,9
Elköltözés partnerrel előzetes együttélés után	21,6	26,3	24,0
Elköltözés partner nélkül	30,2	26,1	28,0
Maradni	20,4	12,1	16,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

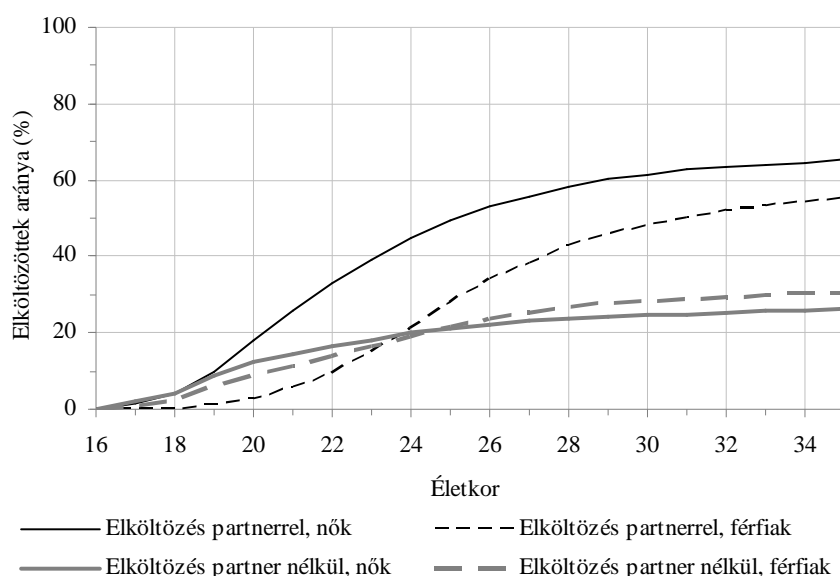
Forrás: KSH NKI *Életünk fordulópontjai* demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

Korábbi elemzések eredményei azt mutatják, hogy az elköltözés az életkor alapján erősen differenciált. A partner nélküli elköltözés fiatalabb életkorra koncentrálódik, amikor a tanulási célú mobilitás vagy a munkába állás történik.

Bár a nők összességében korábban hagyják el a szülői házat, a partnerkapcsolati életútól független elköltözés időzítése a két nem esetében nem tér el (Blaauboer – Mulder 2010).

A szülői házat partnerrel vagy anélkül elhagyók eltérő arányban és időzítéssel költöznek el otthonról (I. ábra). A legnagyobb arányban és a leghamarabb azok a nők alapítanak önálló háztartást, akik a férjükkal, élettársukkal költöznek. 22 éves korra minden harmadik, 25 éves korra minden második, 35 éves korra háromból két nő partnerkapcsolat keretében elköltözött a szüleitől. A partnerrel elköltöző férfiak aránya jóval alacsonyabb, mint a nőké: 22 éves korukra 9,5%, 25 éves korra 28%, 35 éves korra pedig 55%-os. A két nem viselkedése között 22 éves korban a legnagyobb a különbség, amikor a nők eleve több mint kétszer nagyobb arányban élnek a szüleiktől külön, mint a férfiak, és a partnerrel elköltözött nők aránya – a párkapcsolatok és az elköltözés korábbi időzítése miatt – 3,5-szer magasabb, mint a férfiaké. A férfiak később hozzák a „lemaradásuk” egy részét, de a partnerrel történő elköltözések aránya az összes elköltözésben végig alacsonyabb marad, mint a nők esetében.

A partner nélkül elköltöző nők sokkal kisebb arányban és később hagyják el a szülői házat, mint partnerrel elköltöző társaik, és ez a különbség az életkor előrehaladtával egyre nő. 22 éves korra a nők 17%-a, 25 éves korra 21%-a, és 35 éves korra 26%-a költözött el partner nélkül a szülői házból. A partner nélkül elköltöző férfiak viselkedése nagyon hasonlít a nőkére, azzal a különbséggel, hogy 25 éves kor alatt a nőkre, fölötte a férfiakra vonatkozó értékek magasabbak néhány százalékponttal. A 23 év alatti férfiak között – a nőkkel ellentétben – nagyobb arányt képviselnek az egyedül, mint a partnerrel költözők. Később ez a trend megfordul, és a férfiak között is többen költöznek el partnerrel, mint egyedül, de a két érték közötti különbség kisebb, mint a nőknél.

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

I. A szülői házból partnerrel és partner nélkül elköltözött nők és férfiak kumulatív aránya az életkor függvényében (%)

The cumulative percentage of women and men who left the parental home with or without partner by age (%)

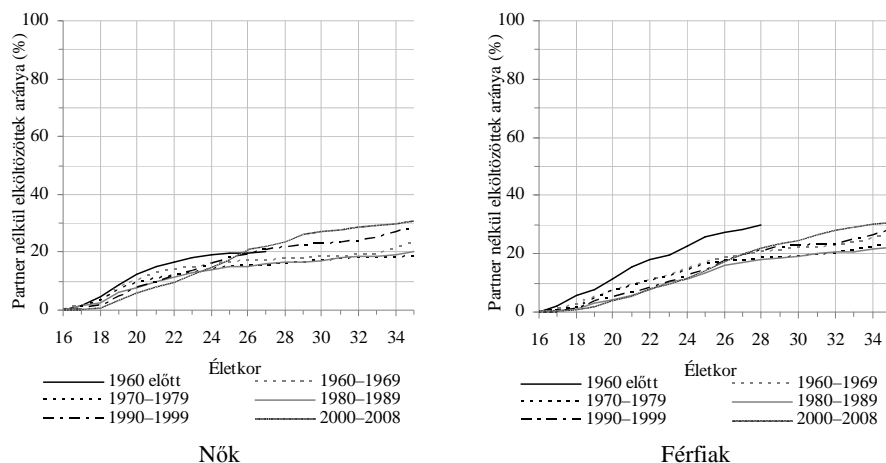
Az elköltözés párkapcsolati kontextusa, a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés időzítése mind a nők, mind a férfiak körében jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. II. ábra a partnerrel, a III. ábra a partner nélkül elköltözött nők és férfiak kumulatív arányát mutatja az életkor függvényében periódusonként.

A partnerrel elköltöző nők körében az 1960-as, majd az 1990-es és a 2000-es években történt visszaesés. A nők párkapcsolat keretében egyre kisebb arányban és egyre később hagyják el a szülői házat. Az 1990-es években a 22 év fölötti nők mintegy 15 százalékponttal kisebb arányban költöztek el a szülői házból párkapcsolat keretében, mint korábban. A 2000-es évekre a húszas évek közepén járó nők körében tovább erősödött ez a trend. Míg az 1960-as években a 24 éves nők 45%-a alapított párkapcsolat keretében önálló háztartást, az 1990-es évekre ez az arány 30%-ra, az ezredforduló után pedig 17%-ra csökkent. A rendszerváltás előtti és utáni időszakokban a partnerrel elköltözők aránya jelentősen csökkent, a

2000-es években folytatódó halasztó magatartás ellenére azonban a 35 éves korra partnerrel elköltözött nők aránya tovább nem esett vissza, tehát a fiatalabb életkorban elmaradt elköltözéseket a nők később bepótolták.

A párkapcsolat keretében történő elköltözők aránya a férfiak körében is látványosan csökkent és az esemény időben kitolódott. A legnagyobb változás esetükben is az 1990-es években zajlott, kisebb mértékben az 1980-as és a 2000-es években. Főként a 25 évesnél idősebb férfiak partnerrel való elköltözési hajlandósága csökkent, és későbbi életkorokban sem mutatkoznak náluk a visszapótlódásnak jelei (vagy azok csak 35 éves kor fölött jelentkeznek).

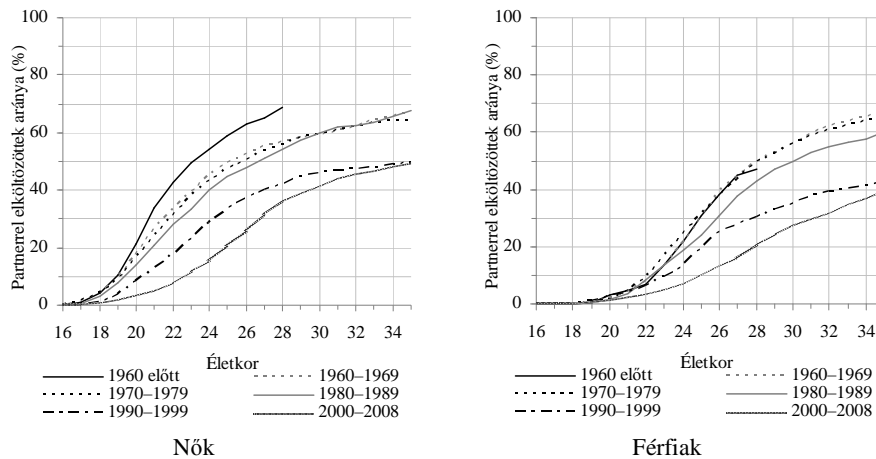
A partner nélkül elköltöző nők és férfiak viselkedése – az 1960 előtti időszakot kivéve – nagyon hasonló, és nincsenek olyan jelentős időbeli változások, mint amit a partnerrel történő elköltözés esetében láthattunk. A nőknél 25 év, a férfiaknál 27 év alatti életkorban kismértékben csökkent, fölötté viszont nőtt a partner nélkül elköltözötték aránya. A 2000-es években 35 éves korukig a nőknek és a férfiaknak csaknem harmada költözött el párkapcsolati életeseményeitől függetlenül a szülői házból. A partnerrel elköltözők aránya fokozatosan csökken, a partner nélkül elköltözőké pedig nő az összes elköltözésen belül. A férfiak esetében az utóbbi évekre a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés majdnem azonos súlyt képvisel az önálló háztartás kialakításának folyamatában.

Forrás: KSH NKI *Életünk fordulópontjai* demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

II. A partner nélkül elköltözött nők és férfiak kumulatív aránya az életkor függvényében periódusonként (%)
The cumulative percentage of women and men who left the parental home without a partner by age and period (%)

A szülői házból való elköltözésben az 1990-es és 2000-es évek halasztó magatartása elsősorban a partnerrel történő elköltözések jelentős visszaesésének tudható be, amelynek háttérében az első tartós párkapcsolatok kialakításának kitolódása állhat. A vizsgált személyek húszas éveinek második felétől a csökkenést némiképpen kompenzálja a partner nélkül elköltözők kismértékben növekvő aránya. A nők erőteljesebb halasztása elsősorban épp a korábban a legmagasabb elköltözési intenzitással jellemezhető húszas évek első felében érvényesült, míg a férfiak körében inkább a későbbi elköltözéseknél következett be jelentős csökkenés. Ennek következtében a nők és a férfiak elköltözési szokásai hasonlóbbá váltak egymáshoz. A férfiak esetében az utóbbi évekre a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés majdnem azonos súlyt képvisel az önálló háztartás kialakításának folyamatában, míg a nőknél továbbra is a párkapcsolat az önálló háztartás kialakításának főbb útja.

Forrás: KSH NKI *Életünk fordulópontjai* demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

III. A partnerrel elköltözött nők és férfiak kumulatív aránya az életkor függvényében periódusonként (%)

The cumulative percentage of women and men who left the parental home with partner by age and period (%)

A partnerrel és partner nélkül történő elköltözés időzítésére ható tényezők

Eseménytörténeti elemzés segítségével vizsgáltuk, hogy milyen tényezők hatnak a szülői házból való elköltözés két általunk vizsgált típusára: ha valaki partnerkapcsolat keretében vagy ha attól függetlenül alapít önálló háztartást. A regresszió eredményeit a 3. táblázat tartalmazza, külön-külön a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözésre, nőkre és férfiakra. A különböző számú testvérrel rendelkező és eltérő összetételű családban felnőtt nők és férfiak interakciós tagokból számított relatív elköltözési kockázatát a IV. ábra szemlélteti.⁷

Az eredmények szerint az együtt felnövekvő testvérek száma és a gyermekkori család összetétele jelentősen befolyásolja az elköltözés kockázatát, és a két változó hatása összefügg egymással.

Általában minél több testvére van valakinek, annál korábban költözik külön, az egyedüli gyermekek pedig tovább maradnak a szülői házban. Először tekintsük azokat, akik hagyományos összetételű családban, két vér szerinti szülővel nevelkedtek. A nők körében már egy testvér is 1,5-szeresére növeli annak a kockázatát, hogy a partnerükkel önálló háztartást alapítsanak, két vagy több testvér pedig 66%-kal növeli ezt a kockázatot a testvér nélkül felnőttekhez képest. A férfiak esetében csak a két vagy több testvérnek van mérsékelt pozitív hatása. A partner nélkül elköltözők esetében csak az a tényező az önálló háztartás kialakítását, ha a családban három vagy több gyermek nevelkedett, és ez a hatás csak a nők esetében érvényesül.

Csak a partnerrel költöző férfiakra bír szignifikáns hatással, ha valakit egyedülálló szülő nevelt fel, és ennek a hatásnak az iránya függ a testvérek számától. Ha a fiatal férfi egyedüli gyermek és az egyik szülő – jellemzően az édesanya – nevelte, akkor mintegy harmada annak a kockázata, hogy partnerkapcsolat keretében elhagyja a szülői házat, mint ha mindkét vér szerinti szülő nevelte volna. Ezzel szemben ha az egyszülős háztartásban felnőtt férfinak van testvére, akkor az jelentősen megemeli partnerrel való elköltözésének kockázatát. A partner nélkül elköltözők esetében nem szignifikánsak az eredmények, nagyságrendjük azonban arra utal, hogy a testvérszám és az elköltözési kockázat között ebben az esetben is pozitív az összefüggés.

Ha egy nevelőszülő is élt a családban, az a partnerrel történő elköltözés kockázatát a testvérek számától függetlenül növeli. Ez a hatás a nők esetében erősebb, mint a férfiaknál. A nevelőszülő jelenléte a legalább két testvérrel együtt felnőtt fiatal nők körében a partner nélkül történő elköltözés kockázatát is növeli. Bár a hatás nem minden esetben szignifikáns, de a nevelőszülő jelenléte a gyermekkori családban szinte minden csoportban elősegíti – a testvér nélküli nőket kivéve –, hogy a fiatal partner nélkül hagyja el a szülői házat.

⁷ Az ábrázolt értékek a gyermekkori család összetételét és a testvérszámot mérő változók megfelelő regressziós együtthatóinak, valamint a megfelelő interakciós tagoknak a szorzatai.

2. A partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés versengő kockázatainak regressziós modelljei nemenként (relatív kockázatok)

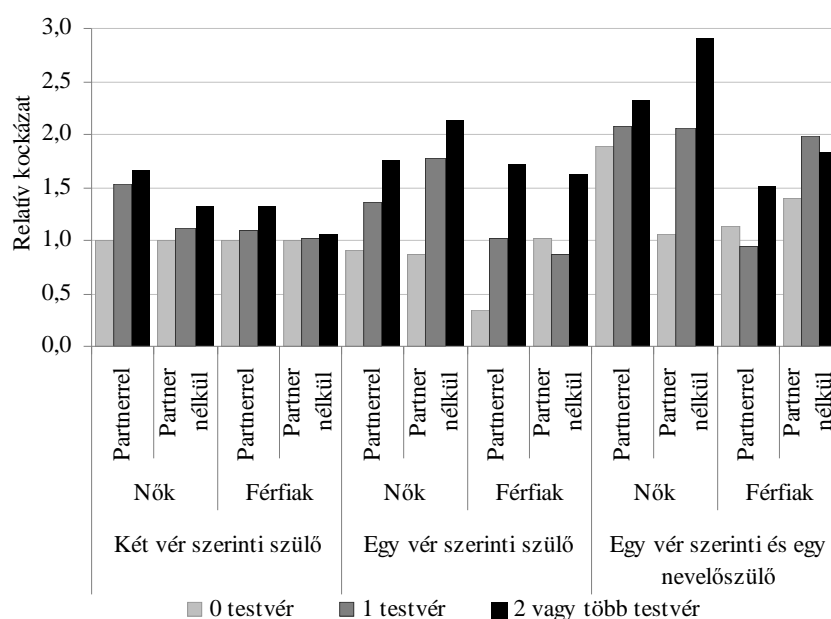
Regression models for the competing risks of home-leaving with or without partner by sex (relative risks)

	Elköltözés partnerrel		Elköltözés partner nélkül	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Testvérek száma				
0	1	1	1	1
1	1,537 ***	1,094	1,110	1,013
2 vagy több	1,662 ***	1,321 *	1,323 †	1,064
Gyermekkori család összetétele				
két vér szerinti szülő	1	1	1	1
egy vér szerinti szülő	0,909	0,337 **	0,873	1,021
egy vér szerinti és egy nevelőszülő	1,890 **	1,137 *	1,050	1,394
Testvérek száma,* család összetétele				
1 testvér, egy vér szerinti szülő	0,979	2,747 *	1,834	0,832
1 testvér, vér szerinti és nevelőszülő	0,717	0,758	1,758	1,408
2+ testvér, egy vér szerinti szülő	1,165	3,863 **	1,840	1,488
2+ testvér, vér szerinti és nevelőszülő	0,738	1,003	2,085 *	1,231
Szülők iskolai végzettsége				
érettséginel alacsonyabb	1	1	1	1
érettségi vagy magasabb	0,836	0,581 **	1,170	0,785
Életkor,* szülők iskolai végzettsége				
16–18 év, érettségi vagy magasabb	0,198 **	-	0,395 *	0,873
18–20 év, érettségi vagy magasabb	0,722 †	1,054	0,891	1,792 *
22–25 év, érettségi vagy magasabb	1,386 *	1,699 *	1,122	1,618 †
25–28 év, érettségi vagy magasabb	2,016 ***	1,926 **	1,414	1,743 *
28–35 év, érettségi vagy magasabb	1,427	2,162 **	1,470	1,786 †
Életkor				
16–18 év	0,439 ***	0,056 ***	0,817	0,390 ***
18–20 év	0,919	0,452 ***	1,500 *	0,952
20–22 év	1	1	1	1
22–25 év	0,863	1,347 *	0,936	0,936
25–28 év	0,603 ***	1,500 **	0,718	1,094
28–35 év	0,386 ***	0,833	0,702	0,725
Tanulmányok, iskolai végzettség				
alap- vagy középfokon tanul	0,824 *	0,882	0,812	0,647 ***
felsőfokon tanul	0,993	0,912	1,440 *	1,156
legfeljebb alapfokú végzettség	0,625 ***	0,526 ***	1,064	0,657 **
szakmunkás-végzettség	0,878	0,951	0,691 *	0,606 ***
középfokú végzettség	1	1	1	1
felsőfokú végzettség	1,743 ***	1,639 ***	2,190 ***	1,796 ***
Munkaerő-piaci aktivitás				
alkalmazott, vállalkozó	1	1	1	1
munkanélküli	0,861	0,971	0,817	0,707
Tanul	0,335 ***	0,557 ***	0,525 ***	0,648 **
Sorkatona	-	0,773 †	-	1,054
egyéb inaktív	0,787 **	0,465 **	0,726 †	0,879
Gyermekvállalás				
nincs gyermeke	1	1	1	1
van gyermeke	2,937 ***	5,067 ***	0,706 *	0,667 *
Periódus				
1980–1989	1	1	1	1
1990–1999	0,638 ***	0,784 **	0,926	0,975
2000–2008	0,622 ***	0,671 ***	0,992	1,047
Konstans (abszolút kockázat)	0,009	0,004	0,003	0,004
Kiinduló log likelihood	-2591,0	-2494,6	-1965,6	-2285,3
Log likelihood	-1935,2	-1601,6	-1809,5	-2116,7
Log likelihood változása (%)	25,3	35,8	7,9	7,4

	Elköltözés partnerrel		Elköltözés partner nélkül	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
N (személyek)	2867	3274	2867	3274
N (események)	1473	1320	718	863
N (személy-hónapok)	19891	21053	19891	21053

Megjegyzés: *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$, † $p < 0,1$

Forrás: KSH NKI *Életünk fordulópontjai* demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

Forrás: KSH NKI *Életünk fordulópontjai* demográfiai panelfelvétel 3. hullám, saját számítás.

IV. A partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés relatív kockázatai nemenként a gyermekkori család összetétele és az együtt nevelkedett testvérek száma szerint (regressziós becslések, interakciós hatások)
The relative risks of leaving the parental home with or without partner by sex, the composition of childhood family and the number of siblings who grew up together (regression estimates, interaction effects)

A testvérszámon és a gyermekkori család összetételén kívül a családi háttért mérő harmadik tényező, a szülők iskolai végzettsége is jelentősen módosítja az elköltözés korszpecifikus kockázatait. A szülők magasabb iskolai végzettsége

csökkenti annak a kockázatát, hogy a fiatal, 18 év alatti lányok és fiúk partnerkapcsolatra lépve költözzenek el a szülői házból. 18 és 20 éves kor között – amikor a leggyakoribb a továbbtanulási vagy munkavállalási célú elköltözés – az iskolázottabb szülők elősegítik, hogy a gyermekük partner nélkül elköltözzön. 22–25 éves kor fölött pedig a még otthon élő gyermekek elköltözését attól függetlenül elősegítik, hogy az partnerrel vagy partner nélkül történik. Úgy tűnik, az érettségizett vagy diplomás szülők – akiknek a gyermekei maguk is nagyobb eséllyel tanulnak tovább, és a szocializációjuk során valószínűbb, hogy az autonómia és a függetlenség értékeit sajátítják el, mint a kevésbé iskolázott szülők utódai – a materiális és immateriális erőforrásaikat arra használják, hogy a korai, rizikós függetlenedési kísérletek kockázatát csökkentsék, 18–20 éves korban elősegítsék a tanulással és munkavállalással összefüggő mobilitást, a húszas éves második felében pedig támogatják a fiatalok önállósodását (De Jong Gierveld et al. 1991; Blaauboer – Mulder 2010).

A szülők magas iskolai végzettsége a nők esetén főként a korai elköltözések kockázatát csökkenti és kismértékben növeli a késői elköltözéseket, míg a férfiak esetében elsősorban a késői elköltözési kockázatra hatnak pozitívan a képzett szülők. A válaszadók szüleinek magasabb iskolai végzettsége 22 éves kor fölött általában pozitív, előtte pedig negatív hatást gyakorolt az elköltözés kockázatára. A képzettebb szülők időben kitolják a gyermekük elköltözését. Ha a szülők érettségivel vagy diplomával rendelkeznek, az 22 éves kor fölött jelentősen növeli a nők és férfiak esélyét arra, hogy partnerrel költözzenek el a szülői házból. A 20 éves vagy fiatalabb nők és a 20–22 éves férfiak esetében a szülők magasabb iskolai végzettségének negatív hatása van a partnerrel való elköltözés kockázatára.

A partner nélkül elköltöző fiatal nők elköltözési kockázatát 16–18 éves kor között csökkenti az, ha a szülő érettségizett vagy diplomás, későbbi életkorokban nem mutatható ki hatás. 18 év alatt a magas iskolázottságú szülők visszafogják lánygyermekük elköltözését, a 18–20, illetve 22–35 éves fiúgyermekük esetében pedig előmozdítják azt. Amikor a fiú eléri a 25 éves életkort, utána a képzettebb családi háttér mindenképpen növeli az elköltözési kockázatát a képzetlenebb szülők fiaihoz képest, akár partner nélkül, akár partnerrel alapít önálló háztartást. A szülők magasabb végzettsége a nőknél inkább a partnerrel való elköltözésre, a férfiaknál az elköltözés mindkét versengő kockázatára hatást gyakorol.

Az iskolai tanulmányok, a gyermekvállalás és a munkaerő-piaci részvétel szintén befolyásolják az elköltözési magatartást. A gyermekvállalás pozitív hatással van a partnerrel elköltözők, és negatív hatással a partner nélkül elköltözők elköltözési kockázatára. Meg kell jegyezni, hogy itt olyan személyek gyermekvállalásáról van szó, akik a gyermek fogantatásakor nem éltek együtt a partnerükkel. Ha a válaszadó úgy dönt, hogy ebben a helyzetben önálló háztartást alapít, ez valószínűleg egyben azt is jelenti, hogy összeköltözik addig külön

élő partnerével. A férfiak körében a hatás több mint másfélszer erősebb, mint a nők esetében. A nemek közötti különbség egyik forrását az egyedülálló anyák jelenthetik. Ha a gyermek fogantatásakor a válaszadónak nincs partnere vagy nem költözik vele össze, akkor kevésbé valószínű, hogy elhagyja a szülői házat.

Az iskolai életutat és a megszerzett végzettséget tekintve a partnerrel való elköltözés esélye akkor a legkisebb, amikor a válaszadók alap- vagy középfokú tanulmányaikat végzik. Az egyetemi, főiskolai tanulmányok időszaka ellenben pozitívan hat a nők partner nélkül történő elköltözésére. A továbbtanulás miatt gyakori, hogy a fiatal más városba költözik, és a szülői házzal való kapcsolat elkerülhetetlenül gyengül. A lánygyermekeknél ez a gyengülés olyan mértékű, hogy a főiskolai, egyetemi hallgató nők egy része úgy érzi, elhagyta a szülői házat. A férfiak körében nem mutatható ki szignifikáns hatás. Valószínűleg ők kevésbé függetlenednek ebben az időszakban a szülői háztól, jobban támaszkodnak a szülők által nyújtott erőforrásokra, háztartási munkára. Azonban mivel a férfiak partner nélkül történő elköltözésének kockázata összességében mégis magasabb, mint a nőké, a főiskolán vagy egyetemen tanuló fiatal férfiak valószínűbb, hogy párkapcsolattól függetlenül hagyják el a szülői házat.

A tanulmányok végeztével a legfeljebb alacsony végzettséggel rendelkezők elköltözési kockázata a legalacsonyabb, és nem különbözik azokétól, akik még alap- vagy középfokon tanulnak. A felsőfokú végzettség növeli az elköltözés kockázatát. Úgy tűnik, a partner nélkül történő elköltözés előtt elsősorban az egyetemi, főiskolai továbbtanulás nyitja meg az utat. A felsőfokú végzettség másfél-kétszeresére növeli az elköltözés kockázatát mindkét nem és mindkét elköltözési típus esetében.

A nők és a férfiak elköltözési esélyére eltérően hat az iskolai végzettség, ami nem független a házasság- és párkapcsolati piac működésétől. Ha elköltöznek a szülői házból, valószínűbb, hogy partner nélkül alapítanak önálló háztartást a legfeljebb általános iskolát végzettek, főként a férfiak. Egyébként is az ő esélyeik a legrosszabbak arra, hogy önálló háztartást alakítsanak ki. 35 éves korukig összességében a férfiak 14%-a nem költözik el egyszer sem a szülői házból, és ez az arány a legfeljebb alacsony végzettségűek esetében jóval átlag fölötti (20%), az érettségivel vagy diplomával rendelkezőknél átlag alatti (8%, illetve 3%).⁸ A nők esetében is megfigyelhető némi iskolai végzettség szerinti eltérés a 35 éves korukig végig a szülőikkel élők arányában, azonban csupán néhány százalékpontos különbségekről van szó. Elképzelhető, hogy az alacsony végzettségű férfiak különösen rossz esélyekkel indulnak a házassági piacon (Utasi 2002), vagy esetleg gyakori megoldás, hogy a szülői háztartásban maradnak és a partnerük költözik oda hozzájuk.

A munkaerő-piaci részvétel hatásának vizsgálata során megkülönböztettük a munkavállalással, a munkanélküliként, a tanulóként vagy hallgatóként, a sorka-

⁸ A számításnál csak a tanulmányukat már befejezett válaszadókat vettük figyelembe.

tonai szolgálatban és az egyéb inaktívként – jellemzően ide sorolható a gyermekgondozási szabadságon, a háztartásbeliként, a rokkantnyugdíjasként vagy egyéb, közelebbről meg nem nevezett inaktív státusban töltött hónapok – töltött időszakokat. A munkanélküliként töltött időszakokban nem tért el az elköltözés kockázata az alkalmazottként vagy vállalkozóként töltött időszakokhoz képest. A tanulóként, hallgatóként és az egyéb inaktív státusban töltött idő alatt viszonylag alacsony az elköltözés kockázata. A sorkatonai szolgálatukat töltő férfiak körében 23%-kal alacsonyabb volt a partnerrel történő elköltözés kockázata, mint amikor dolgoztak.

Az 1980-as évek egyfajta viszonyítási alapként szolgálnak, amelyhez viszonyítva meg tudjuk becsülni, hogy a rendszerváltást követően milyen változások zajlottak le a fiatal felnőttek önállósodásában. Az eredmények megerősítik a leíró elemzés során tett megfigyelésünket: 1990 után alacsonyabb annak az esélye, hogy egy nő vagy egy férfi párkapcsolat keretében önálló háztartást alapítson, mint az 1980-as években volt, a partner nélkül történő elköltözés esetében viszont nem figyelhető meg jelentős időbeli változás.

Az eredmények változócsopontonkénti részletesen elemzése után érdemes megnézni, hogy a rendelkezésre álló változók segítségével mennyire sikerült megragadni az elköltözés időzítésében található különbségeket. A log likelihood értékének változását százalékban kifejezve durva becslést kapunk arra, hogy a magyarázó változók bevonása révén mennyivel javul az illeszkedés. A partnerrel való elköltözés log likelihood értéke a magyarázó változók bevonása után 25–36%-kal nőtt; a partner nélkül elköltözők esetében a megfelelő érték csupán 7–8%. Úgy tűnik, a partnerrel történő elköltözést a rendelkezésre álló eszközeinkkel sokkal jobban meg tudjuk ragadni. Ez jelentheti azt, hogy kimaradtak a modellekből vagy nem rendelkezünk adatokkal olyan változókról, amelyek a partner nélkül történő elköltözés időzítésének magyarázatában fontos szerepet játszanak. Ilyenek lehetnek például az egyéni értékek, attitűdök, szándékok, az élethelyzetek személyes értékelése vagy a közvetlen környezet véleménye. Az is lehetséges, hogy a partnerrel történő elköltözés időzítése társadalmilag sokkal inkább differenciált, és sokkal nagyobb a tere a társadalmi-demográfiai magyarázatoknak, mint a partner nélkül történő elköltözésnél.

Következtetések

A tanulmányban a gyermekkori családi háttér elköltözési magatartásra gyakorolt hatását vizsgáltuk, megkülönböztetve egymástól a partnerkapcsolat keretében és a partner nélkül elköltözőket. Az *Életünk fordulópontjai* követéses panelvizsgálat harmadik hullámának (2008–2009) adatait felhasználva először áttekintettük a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés nemek közötti különbségeit és időbeli változását. Ezután versengő eseménytörténeti elemzés segítségével vizsgáltuk, hogy a család összetétele és a testvérszám milyen módon hat az önálló háztartás kialakításának időzítésére.

Az eredmények szerint Magyarországon is jellemző, hogy a fiatal felnőttkor két fontos életeseménye, a szülői házból való elköltözés és az első párkapcsolat kialakítása szétválik. A társadalom egy növekvő csoportja számára az élettársi vagy házastársi együttélés létesítését megelőzi az önálló háztartás kialakítása, és életük egy hosszabb-rövidebb időszakában már a szülőktől külön, de együtt élő partner nélkül élnek. Azonban az anyagi és lakhatási kényszerek miatt egyrészt nem ez lesz az általános, másrészt nem szűnt meg az a gyakorlat sem, hogy a fiatal pár az egyik fél szüleinél kezdi a közös életét, és csak később hoz létre önálló háztartást. Mindebből az következik, hogy gyengül a kapcsolat az elköltözés és a párkapcsolati életút között, az elköltözés fokozatosan „partnertelenedik”, de azért továbbra is ez marad a szülői házból kivezető legfontosabb út. Bár a nők fokozott felsőoktatási részvétele miatt nő a körükben a partner nélkül történő elköltözések aránya, de korábban kötnek házasságot, élettársi kapcsolatot, ezért továbbra is inkább a férfiakra jellemző az, hogy párkapcsolati életútjuktól függetlenül hagyják el a szülői házat. A partnerrel elköltöző nők jóval korábban hagyják el a szülői házat, mint a férfiak és a partner nélkül elköltöző nők, a partner nélkül történő elköltözés időzítése viszont a két nem esetében nem különbözik egymástól.

A fiatal felnőttek párkapcsolat keretében egyre később hagyják el a szülői házat. A rendszerváltás után jelentkező és jelenleg is tartó halasztó magatartás ellenére a 35 éves korukig partnerkapcsolat keretében elköltözött nők aránya nem csökkent, vagyis a fiatal korban elmaradó elköltözéseket a nők később bepótolják. A férfiak körében főként a 25 éves kor fölött költöznek el kevesebben a partnerükkel, és úgy tűnik, ezt későbbi életkorokban sem pótolják be. A partner nélkül elköltöző nők és férfiak viselkedése nagyon hasonló, és időbeli változás alig történt, a 25 éves kor fölött egyedül elköltözők aránya kismértékben nőtt. Bár a partnerrel elköltözők aránya az 1980-as évek óta fokozatosan csökken, a partner nélkül elköltözőké pedig nő az összes elköltözésen belül, a 2000-es években a fiatalok többsége továbbra is partnerrel alapít önálló háztartást. A 2000-es években a nőknél továbbra is a párkapcsolat az önálló háztartás kialakításának főbb útja, a férfiaknál pedig az utóbbi évekre a partnerrel és a partner nélkül történő elköltözés intenzitása és aránya már majdnem megegyezik.

A gyermekkori családi háttér hatással van az elköltözés időzítésére, és a testvérszámnak és a gyermekkori család összetételének a hatása összefügg egymással. Az eredmények nagyrészt megegyeznek a nemzetközi szakirodalom által ismertetett korábbi kutatási eredményekkel.

A magasabb testvérszám általában sietteti az elköltözést, főként a nők körében, ellenben az egyedüli gyermekek tovább maradnak a szülői házban. Minél több a testvér, valószínűleg annál kisebb a lehetőség rá, hogy a fiatal önálló életvitelt alakítson ki a szülői házban. Több testvér esetén az egy-egy gyermekre szánt idő, figyelem és szülői erőforrás is kisebb, így a fiatal minél korábban megpróbálhat a kibocsátó családon kívül boldogulni. Erre legkönnyebben egy partnerrel együtt van lehetősége.

A nevelőszülő inkább a nők, az egyszülős család inkább a férfiak esetében hat. Sietteti a nők elköltözését, ha nevelőszülő is él a családban. Az egyszülős családokban leggyakrabban az édesanya neveli a gyermekeket, a nevelőszülő pedig nevelőapát jelent. Ez eltérően hat a fiú- és a lánygyermekekre. A nők általában érzékenyebben reagálnak a családban bekövetkező változásokra, a feszültségre és a konfliktusokra, a szülői házban szorosabb felügyelet alatt élnek és több házimunka hárul rájuk, mint fiútestvéreikre.

A testvér nélkül, egyszülős családban (leggyakrabban az édesanyával) élő felnőtt férfiak esetében a családi háttér késlelteti a partnerrel való elköltözést, viszont hamarabb elköltözik az férfi, akit egy szülő nevelt és vannak testvérei. Az, hogy a testvérral nem rendelkező fiúgyermek viszonylag sokáig az édesanyjával marad, mindkét fél számára előnyös lehet. Az anya számára támaszt, segítséget és társaságot jelenthet a gyermeke, miközben elvégzi a házimunkát és gondoskodik a fiáról. Részletesebb elemzést igényel annak tisztázása, hogy egyedülálló fiúkról van-e szó, vagy pedig a partnerükkel együtt élnek az édesanya háztartásában.

IRODALOM

- Aassve, A. – Billari, F. C. – Ongaro, F. (2001): *The Impact of Income and Employment Status on Leaving Home: Evidence from the Italian ECHP Sample*. MPIDR Working Paper 2000-012.
- Aassve, A. – Billari, F. C. – Mazzuco, S. – Ongaro, F. (2002): Leaving Home: A Comparative Analysis of ECHP Data. *Journal of European Social Policy*, 12(4), 259–275.
- Ambert, A.-M. (2005): *Changing Families: Relationships in Context*. Pearson Education, Toronto.
- Andersson, G. (2002): Children's Experience of Family Disruption and Family Formation: Evidence from 16 FFS Countries. *Demographic Research*, 7(7), 341–364.
- Aquilino, W. S. (1990): The Likelihood of Parent-Adult Child Coresidence: Effects of Family Structure and Parental Characteristics. *Journal of Marriage and the Family*, 52(2), 405–419.

- Aquilino, W. S. (1991a): Predicting Parents' Experiences with Coresident Adult Children. *Journal of Family Issues*, 12, 323–342.
- Aquilino, W. S. (1991b): Family Structure and Home-Leaving: A Further Specification of the Relationship. *Journal of Marriage and the Family*, 53(4), 999–1010.
- Avery, R. – Goldscheider, F. – Speare, A. (1992): Feathered Nest/Gilded Cage: Parental Income and Leaving Home in the Transition to Adulthood. *Demography*, 29(3), 375–388.
- Becker, G. S. (1981): *A Treatise on the Family*. Harvard University Press, Cambridge.
- Bernhardt, E. – Gähler, M. – Goldscheider, F. (2005): Childhood Family Structure and Routes Out of the Parental Home in Sweden. *Acta Sociologica*, 48(2), 99–115.
- Blaauboer, M. – Mulder, C. H. (2010): Gender Differences in the Impact of Family Background on Leaving the Parental Home. *Journal of Housing and the Built Environment* 25, 53–71.
- Blossfeld, H.-P. – Rohwer, G. (2002): *Techniques of Event History Modelling: New Approaches to Causal Analysis* (Second Edition). Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum.
- Bognár V. (2007): Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdete? In Somlai P. (szerk.): *Új Ifjúság: Szociológiai tanulmányok a posztadolescensekről*. Napvilág, Budapest, 45–80.
- Bzostek, S. (2008): Social Fathers and Child Well-Being. *Journal of Marriage and Family*, 70, 950–961.
- Buck, N. – Scott, J. (1993): She's Leaving Home, But Why? An Analysis of Young People Leaving the Parental Home. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 863–874.
- Bukodi, E. – Róbert, P. (2005): The Effect of the Globalization Process on the Transition to Adulthood in Hungary. In Blossfeld, H-P. – Klijzing, E. – Mills, M. – Kurz, K. (szerk.): *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. Routledge, London, New York, 177–213.
- Carlson, M. J. – Corcoran, M. E. (2001): Family Structure and Children's Behavioral and Cognitive Outcomes. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 779–792.
- Corijn, M. – Klijzing, E. (2001): Transitions to Adulthood in Europe: Conclusions and Discussions. In Corijn, M. – Klijzing, E. (szerk.) *Transitions to Adulthood in Europe*. Kluwer, Dordrecht, 313–340.
- Coviello, V. – Bogges, M. (2004): Cumulative incidence estimation in the presence of competing risks. *The Stata Journal*, 4(2), 103–112.
- De Jong Gierveld, J. – Liefbroer, A. C. – Beekink, E. (1991): The Effect of Parental Resources on Patterns of Leaving Home among Young Adults in the Netherlands. *European Sociological Review*, 7, 55–71.
- Domanski, H. – Ostrowska, A. – Przybysz, D. – Romaniuk, A. – Krieger, H. (2006): *First European Quality of Life Survey: Social Dimensions of Housing*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- Elder, G. H. – Johnson, M. K. – Crosnoe, R. (2004): The Emergence and Development of Life Course Theory. In Mortimer, J. T. – Shanahan, M. (szerk.): *Handbook of the Life Course*. Springer, New York, 3–19.
- Földházi E. (2006): Új párkapcsolatok az első válás után: eseménytörténeti elemzés. *Demográfia*, 2–3, 173–196.
- Furstenberg, F. F. – Kennedy, S. – McLoyd, V. C. – Rumbaut, R. G. – Settersten, R. A. (2003): *Between Adolescence and Adulthood: Expectations about the Timing of*

- Adulthood*. Network on the Transitions to Adulthood, Research Network Working Paper no. 1.
- Furstenberg, F. F. – Kennedy, S. – McLoyd, V. C. – Rumbaut, R. G. – Settersten, R. A. (2004): Growing Up is Harder to Do. *Contexts*, 3, 33–41.
- Gábos A. – Szivós P. (2008): A gyermekkori háttér és az iskolázottság. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Újratervezés: életutak és alkalmazkodás a rendszerváltás évtizedeiben*. TÁRKI, Budapest, 121–134.
- Gaiser, W. (1999): Young People and Housing: A Challenge for Individuals and the Welfare State. In Bendit, R. – Gaiser, W. – Marbach, J. H. (szerk.): *Youth and Housing in Germany and the European Union*. Opladen, Leske, Budrich, 51–79.
- George, L. K. (1993): Sociological Perspectives in Life Transitions. *Annual Review of Sociology*, 19, 353–373.
- Giles-Sims, J. (1997): Current Knowledge about Child Abuse in Stepfamilies. *Marriage and Family Review*, 26, 215–230.
- Goldscheider, F. K. – DaVanzo, J. (1985): Living Arrangements and the Transition to Adulthood. *Demography*, 22(4), 545–563.
- Goldscheider, F. K. – Goldscheider, C. (1998): The Effects of Childhood Family Structure on Leaving and Returning Home. *Journal of Marriage and the Family*, 60(3), 745–756.
- Goldscheider, F. K. – Goldscheider, C. (1999): *The Changing Transition to Adulthood: Leaving and Returning Home*. Thousand Oaks, Sage.
- Hardie, J. H. – Stanik, C. E. (2012): The Role of Family Context in Early Adulthood: Where We've Been and Where We're Going. In Booth, A. – Brown, S. L. – Landale, N. S. – Manning, W. D. – McHale, S. M. (szerk.): *Early Adulthood in a Family Context*. Springer, New York, 245–258.
- Herms-Bohnhoff, E. (1993): *Hotel Mama: Warum erwachsene Kinder heute nicht mehr ausziehen*. Kreuz Verlag, Zurich/Stuttgart
- Hogan, D. P. – Astone, N. M. (1986): The Transition to Adulthood. *American Review of Sociology*, 12, 109–130.
- Huinink, J. – Konietzka, D. (2000): Leaving Parental Home in the Federal Republic of Germany and the GDR: The Changing Interrelation of Leaving Home and Other Transition Events to Adulthood. Az előadás elhangzott: Workshop on "Leaving Home – A European Focus", Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Németország.
- Johnson, M. K. – Benson, J. (2012): The Implications of Family Context for the Transition to Adulthood. In Booth, A. – Brown, S. L. – Landale, N. S. – Manning, W. D. – McHale, S. M. (szerk.): *Early Adulthood in a Family Context*. Springer, New York, 87–103.
- Kamarás F. (1997): *The Long Term Impact of Divorce on Adult Children*. Paper prepared for the General Population Conference, Beijing, China, 11–17 October 1997.
- Kamarás F. – Kapitány B. – Vaskovics L. (2005): *Fiatalkorú házaspárok életútja Németországban és Magyarországon: két házassági longitudinális vizsgálat összehasonlító elemzése*. KSH NKI Kutatási jelentések 81. KSH NKI, Budapest.
- Kapitány B. (szerk.) (2003): *Módszertan és dokumentáció: az adatfelvétel ismertetése*. KSH NKI Műhelytanulmányok 2. KSH NKI, Budapest.

- Kiernan, K. (1997): *The Legacy of Parental Divorce: Social, Economic and Demographic Experiences in Adulthood*. Centre for the Analysis of Social Exclusion, CASE Paper No. 1. London School of Economics, London.
- Kleinbaum, D. G. – Klein, M. (2012): *Survival Analysis: A Self-Learning Text*. Third Edition. Springer, New York.
- Laki L. (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek: érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 177–205.
- Liefbroer, A. C. (1999): From Youth to Adulthood: Understanding Changing Patterns of Family Formation from a Life Course Perspective. In van Wissen, L. J. G. – Dykstra, P. A. (szerk.): *Population Issues: An Interdisciplinary Focus*. Kluwer, New York, 53–85.
- MacMillan, R. – Copher, R. (2005): Families in the Life Course: Interdependency of Roles, Role Configurations, and Pathways. *Journal of Marriage and the Family*, 67, 858–879.
- McLanahan, S. – Sandefur, G. (1994): *Growing up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Harvard University Press, Cambridge.
- McLanahan, S. – Bumpass, L. (1988): Intergenerational Consequences of Family Disruption. *American Journal of Sociology*, 94(1), 130–152.
- Medgyesi M. (2003): Családon belüli jövedelem és vagyonáramlás: kutatási eredmények magyar adatokon. In Gál R. I. (szerk.): *Apák és fiúk és unokák: jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Osiris, Budapest, 173–197.
- Mencarini, L. – Meroni, E. – Pronzato, C. (2012): Leaving Mum Alone? The Effect of Parental Separation on Children's Decisions to Leave Home. *European Journal of Population*, 28, 337–357.
- Mitchell, B. A. (1994): Family Structure and Leaving the Nest: A Social Resource Perspective. *Sociological Perspectives*, 37(4), 651–671.
- Mitchell, B. A. – Wister, A. V. – Burch, T. K. (1989): The Family Environment and Leaving the Parental Home. *Journal of Marriage and the Family*, 51(3), 605–613.
- Modell, J. – Furstenberg, F. F. – Herschberg, T. (1976): Social Change and Transitions to Adulthood in Historical Perspective. *Journal of Family History*, 1(1), 7–32.
- Morrison, D. R. – Ritualo, A. (2000): Routes to Children's Economic Recovery after Divorce: Are Cohabitation and Remarriage Equivalent? *American Sociological Review*, 65, 560–580.
- Mulder, C. H. (2009): Leaving the Parental Home in Young Adulthood. In Furlong, A. (szerk.): *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. Routledge, London, 203–210.
- Mulder, C. H. – Clark, W. A. V. – Wagner, M. (2002): A Comparative Analysis of Leaving Home in the United States, the Netherlands and West Germany. *Demographic Research*, 7, 565–592.
- Murinkó L. (2009): Első elköltözés a szülői házból. In Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok: anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 86. KSH NKI, Budapest, 107–131.
- Murinkó, L. (2010): Az első párkapcsolat szerepe a szülői házból való elköltözésben. In Jancsák Cs. – Nagy G. D. – Pászka I. (szerk.): *Állandó párbeszédben: A szegedi műhely tisztelgése Utasi Ágnesnek*. Belvedere Meridionale – DARTKE, Szeged, 145–165.

- Ongaro, F. – Mazzuco, S. (2009): Parental Separation and Family Formation: Evidence from Italy. *Advances in Life Course Research*, 14(3), 119–130.
- Rindfuss, R. R. (1991): The Young Adult Years: Diversity, Structural Change and Fertility. *Demography*, 28(4), 493–512.
- Spéder Zs. – Murinkó L. (2012): Gyermekdemográfia: párkapcsolati választások és gyermeki életpályák. Az előadás elhangzott: Hazai népesedési problémák és európai perspektívák, Budapest, 2012. nov. 26.
- Schwartz, T. T. (2009): Intergenerational Family Relations in Adulthood: Patterns, Variations, and Implications in the Contemporary United States. *Annual Review of Sociology* 35, 191–212.
- Settersten, R. A. (2012): The Contemporary Context of Young Adulthood in the USA: From Demography to Development, from Private Troubles to Public Issues. In Booth, A. – Brown, S. L. – Landale, N. S. – Manning, W. D. – McHale, S. M. (szerk.): *Early Adulthood in a Family Context*. Springer, New York, 3–26.
- Shanahan, M. J. (2000): Pathways to Adulthood in Changing Societies: Variability and Mechanisms in Life Course Perspective. *Annual Review of Sociology*, 26, 667–692.
- Somlai P. (2007): A posztadolescensek kora: bevezetés. In Somlai P. (szerk.): *Új Ifjúság: Szociológiai tanulmányok a posztadolescensekről*. Napvilág, Budapest, 9–43.
- Spéder Zs. (2005): Az európai családformák változatossága: párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 37, 3–47.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek – vágyak és tények: dinamikus termékenység elemzések*. NKI Műhelytanulmányok 6.
- Spéder Zs. – Kamarás F. (2008): Hungary: Secular Fertility Decline with Distinct Period Fluctuations. *Demographic Research*, 19, 599–664.
- Székely G.né (2002): A fiatalok lakásviszonyai. In Szabó A. – Bauer B. – Laki L. (szerk.): *Ifjúság 2000: Tanulmányok I*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 116–130.
- Thomson, E. – McLanahan, S. S. (2012): Reflections on “Family Structure and Child Well-Being: Economic Resources vs. Parental Socialization”. *Social Forces* 91(1), 45–53.
- Tóth O. (1999): *Erőszak a családban*. TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 12. TÁRKI, Budapest.
- Utasi Á. (2002): Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélyei. In Nagy I. – Pongrácz T.né – Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások: jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001.*, TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 113–133.
- Vaskovics L. (2000): A posztadolescencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 10(4), 3–20.
- Vikat, A. – Spéder, Zs. – Beets, G. – Billari, F. C. – Bühler, C. – Désesquelles, A. – Fokkema, T. – Hoem, J. M. – MacDonald, A. – Neyer, G. – Pailhé, A. – Pinelli, A. – Solaz, A. (2007): Generations and Gender Survey (GGS): Towards a Better Understanding of Relationships and Processes in the Life Course. *Demographic Research*, 17(14), 389–440.
- Wallace, C. – Kovatcheva, S. (1998): *Youth in Society: The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. MacMillan, London.
- White, L. (1994): Coresidence and Leaving Home: Young Adults and Their Parents. *Annual Review of Sociology*, 20, 81–102.

Tárgyszavak:

Családszerkezet
Szülői ház elhagyása
Felnőtté válás
Eseménytörténeti elemzés

THE ROLE OF CHILDHOOD FAMILY STRUCTURE IN LEAVING THE PARENTAL HOME WITH OR WITHOUT A PARTNER IN HUNGARY

Abstract

We address the question of to what extent characteristics of the family of origin influence the timing of leaving the parental home. We look at differences between men and women and two pathways out of the parental home: leaving with or without partner. We use data from the third wave of the “Turning Points of the Life Course” follow-up panel survey (Hungarian Generations and Gender Survey) to examine the effects of childhood family structure and the number of siblings on the competing risks of leaving the parental home to live with or without a partner. The results of the event history analysis indicate that having brothers or sisters and living in stepfamilies or single-parent families before the age of 15 increase this risk of leaving the parental home, especially with a partner. Stepfamilies affect girls more than boys, while living with a single parent influences boys more strongly. Men with no siblings from a single-parent family stay in the parental home much longer than men with one or more siblings. Effects differ between men and women and between the two pathways out of the home. Results are in line with previous research.

IRODALOM

KÖNYVEK

MESLÉ, F. – TOULEMON, L. – VÉRON, J. (eds.): *Dictionnaire de démographie et des sciences de la population*. (Demográfiai és népességtudományi lexikon.) 2011, Armand Collin, Párizs, 528 p.

A mintegy 400 címszót tartalmazó lexikon szócikkeinek nagy részét a Francia demográfiai intézet (*Institut national d'études démographiques – INED*) témában jártas kutatói írták, maga a lexikon mintegy hetven kutató bevonásával készült. Nem csupán szigorú értelemben vett demográfiai fogalmakat tartalmaz, hanem olyan, határterületeken lévő jelenségeket és fogalmakat is leír, melyeket a demográfián kívül más tudományágak is használnak. Ilyen például a „funkcionális analfabetizmus”, a „lakhely”, a „vérfertőzés”, a „terület” vagy a „vidéki”. A szócikkeket sok esetben grafikonok, táblázatok illusztrálják, és az érdeklődő további irodalmi referenciákat is talál az egyes témakörökhöz. Minden szócikk címét angolul is közlik, és a hivatkozások, ajánlott olvasmányok többsége is angol nyelvű. A szócikkek emellett nem csak egy-egy fogalom definícióját tartalmazzák, hanem a jelenségek időbeli változását és jelenlegi legfontosabb jellemzőit is feltárják.

A „Születés” (*Birth*) címszó például a fogalom definíciója után még négy témakörrel foglalkozik. Ezek a következők: „A születési statisztikák segítségével valósul meg a termékenység elemzése”, „Születésszám a világban”, „A születések nemek szerint” és „Az ikerszületések gyakorisága nő az asszisztált reprodukciós eljárásokkal”. A szócikkből olyan érdekességeket tudunk meg, mint hogy például az egypetéjű ikrek születésének gyakorisága szinte minden kontinensen ugyanakkora (mintegy 4 ikerszületés jut ezer élveszületésre). Ugyanakkor a kétpetéjű ikrek sokkal gyakrabban születnek Afrikában, mint a többi kontinensen: Afrikában 16 ikerszületés jut ezer élveszületésre, míg például Ázsiában csak 3. Az is kiderül, hogy az asszisztált reprodukciós eljárások a kétpetéjű ikrek születésének valószínűségét növelik a fejlett országokban. Ezek hatására számuk Franciaországban megduplázódott 1975 óta, míg az egypetéjű ikreké alig változott ez idő alatt.

Az „Adatforrások” (*Data sources*) szócikk részletesen bemutatja a népességnyilvántartás és a népszámlálás intézményét, a népmozgalmi adatok forrását és a különböző adminisztratív és statisztikai adatfelvételek jellegét. Megtudjuk, hogy Európában csupán négy ország van, amely nem vezet népességnyilvántartást és így például nem regisztrálja az országon belüli költözéseket: Franciaország, Görögország, Portugália és az Egyesült Királyság.

Az „Urbanizáció” a szerzők definíciója szerint „A városban élő személyek számának vagy arányának növekedése”, és megtudjuk a szócikkből, hogy 1950-ben a világnépesség kevesebb mint harmada élt városban. Ez az arány mára több mint 50%-ra nőtt, és 2050-re a világnépesség mintegy 70%-a városban fog élni. A fejlődő országokban a népesség mintegy 45%-a él városban, míg a fejlett országokban mintegy 70%. A pontos számok a szócikkhez csatolt térképen is nyomon követhetők. Ugyanakkor az arány sokkal gyorsabban nő a fejlődő országokban, ahol gyorsabb a népesség természetes szaporodása, és magasabb a városba vándorlók aránya.

A „Fogamzásgátlás” szócikkhez egy érdekes táblázat is kapcsolódik, amely azt foglalja össze, milyen az egyes módszerek hatékonysága tökéletes használat mellett, valamint valós hatékonyságuk átlagos használat mellett Franciaországban és az Egyesült Államokban. Például a fogamzásgátló tabletta szedése során egy év alatt száz nőtől tökéletes használat mellett csak 0,3 lesz terhes. Ugyanakkor ez az arány a valóságban 2,4 Franciaországban és 8 az Egyesült Államokban. A különbség a nem megfelelő használatnak tudható be. Az óvszer esetén ugyanezek az arányok 2% tökéletes használat mellett, míg a valóságban 3,3% Franciaországban, és 15% az Egyesült Államokban. A módszerek hatékonysága tehát roppant erős mértékben függ a megfelelő használattól, és a leggyakrabban a használat elején vezet nem kívánt terhességhez. A szócikkből azt is megtudjuk, hogy a világon a termékeny korban lévő párok kétharmada védekezik valamilyen fogamzásgátló módszerrel nem kívánt terhesség ellen. A sterilizáció (művi meddővé tétel) világszerte a legelterjedtebb fogamzásgátlási módszer: a fogamzásgátlási módszert használó párok 37%-át érinti. Gyakoriság szempontjából második helyen a méhen belüli eszközök állnak, melyeket a párok mintegy negyede használ, ezt követi a fogamzásgátló tabletta, az óvszer és végül a megszakított közösülés.

A hagyományos szócikkek mellett a lexikon több mint húsz rövid tanulmányt is tartalmaz, amelyek egy-egy különösen érdekes és aktuális demográfiaiával kapcsolatos témával foglalkoznak.

Az „El fog tűnni a család?” című esszében például a neves demográfus, Leridon Henri egy sci-fi regénybe illő eszmefuttatást folytat arról, hogy a már most is létező asszisztált reprodukciós technikák továbbfejlesztésével milyen könnyen előfordulhat a jövőben a gyermekek „futószalagon történő gyártása”. Kortól függetlenül, aki csak gyermeket szeretne, legyen nő vagy férfi (hiszen a párkapcsolat fontossága kezd elhalványulni), petesejt- és spermabankhoz fordulna. Onnan először kiválasztana egy tetszőleges petesejtet (nő esetében a sajátját, amennyiben korábban „leadta”, hogy ne kelljen a biológiai órával foglalkoznia, vagy akár valaki másét) és egy hím ivarsejtet (férfi esetében a sajátját, amennyiben korábban leadta, vagy akár másét). Ezután mindkettőt leadná egy „terhességi centrumban”, ahol laboratóriumi körülmények között (akárcsak jelenleg a lombikbébi-programok keretében) megtörténne a megtermékenyítés, majd az embrió mesterséges méhben történő kifejllesztése. A gyermeket a megfelelő fejlettség elérése után vihetné haza a „szülő”, illetve az „igénylő” nő vagy férfi, aki ezután egyedül vagy (aktuális) partnerével nevelné a gyermeket, saját korától, szexuális irányultságától, párkapcsolati helyzetétől függetlenül. A családfejlődés következő szakaszában ez – a reprodukció családon kívülre helyezése – csak egy lehetséges forgatókönyv a többi közül, és a szerző nyitva hagyja a címben feltett kérdést, azzal érvelve, hogy az utóbbi évtizedekben is maga a társadalom, szűkebb értelemben maguk a párok határozták meg a családfejlődés irányát. Kiemeli ugyanakkor, hogy az utóbbi évtizedek drasztikus változásai ellenére – amelyek fő jellemzője a párkapcsolatok instabilitása – nem változott az emberek igénye, hogy tartós párkapcsolatban éljenek és párjukkal közösen gyermeket vállaljanak.

Egy másik esszé a születendő gyermekek nemével foglalkozik („Kiválasztani a gyermekek nemét?”), elsősorban Kínában és Dél-Koreában, ahol aggasztó mértéket ölt a leány- és fiúgyermek száma közötti eltérés. Statisztikailag ugyanis átlagosan kicsit több fiú születik, mint lány (105 fiúgyermekre 100 lánygyermek jut), és ez az arány kevésbé változik térben és időben. Kínában és Dél-Koreában ugyanakkor az 1980-as évek óta számottevően több fiúgyermek születik, mint lány, Kínában például a 2000-es

években 120 fiúgyermek jutott 100 leánygyermekre. A fiúk iránti preferencia nem új keletű ezekben a társadalmakban, ahol a fiúra száll a család vagyona és az ő feladata idős szülei gondozása. Míg azonban a 20. század közepéig a magas születésszám következtében nagyobb volt a valószínűsége, hogy az átlagosan hat gyermek közül legalább egy fiú szülessen, addig az azóta felgyorsult termékenységsökkenés, valamint a születendő gyermek nemének felfedésére alkalmas ultrahangos készülékek elterjedése következtében a fiúk aránya megemelkedett. Ugyanakkor élveszületési sorrend szerint vizsgálva kiderül, hogy a „fiú-preferencia” elsősorban a második gyermek születésétől látszik meg a statisztikákban ezekben az országokban. Dél-Koreában például az első gyermek esetében a sex ratio megközelíti az átlagot, ám a második gyermek esetében a születési statisztikák már többször számolnak be fiúról, mint lányról (120/100-hoz aránnyal), harmadik gyermek esetében pedig akár 200 fiúgyermek is jutott 100 leánygyermekre az 1990-es években. Az egyensúly eltolódása negatívan hat egyrészt a magasabb létszámú férfiak párkapcsolati lehetőségeire, másrészt növeli a generációk reprodukciójához szükséges gyermekszámot: amennyiben 105 fiúgyermek jut 100 leánygyermekre, egy nőnek 2,1 gyermeket kell vállalnia a reprodukció biztosításához, amennyiben pedig 120 fiúgyermek jut 100 lányra, akkor 2,25 gyermek kell a reprodukcióhoz.

A számos egyéb érdekes témakört tárgyaló és roppant tág határú könyv túllép a lexikon fogalmán, inkább egy jól használható demográfiai kézikönyvre hasonlít, amely a demográfiában jártas és nem jártas olvasónak egyaránt tud újdonságot és érdekességet nyújtani.

Makay Zsuzsanna

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2012. No. 2.

IMPICCIATORE, R. – BILLARI, F. C.: Secularization, Union Formation Practices, and Marital Stability: Evidence from Italy.

DRIBE, M. – LUNDH, C.: Intermarriage, Value Context and Union Dissolution: Sweden 1990–2005.

FENG, Z. – BOYLE, P. – VAN HAM, M. – RAAB, G. M.: Are Mixed-Ethnic Unions More Likely to Dissolve than Co-Ethnic Unions? New Evidence from Britain.

RAZ-YUROVICH, L.: Economic Determinants of Divorce among Dual-Earner Couples: Jews in Israel.

VERBAKEL, E.: Subjective Well-Being by Partnership Status and Its Dependence on the Normative Climate.

2012. No. 3.

- HUSCHEK, D. – DE VALK, H. A. G. – LIEFBROER, A. C.: Partner Choice Patterns among the Descendants of Turkish Immigrants in Europe.
- MUSSINO, E. – STROZZA, S.: Does Citizenship Still Matter? Second Birth Risks of Migrants from Albania, Morocco, and Romania in Italy.
- SCHMITT, C.: A Cross-National Perspective on Unemployment and First Births.
- MENCARINI, L. – MERONI, E. – PRONZATO, C.: Leaving Mum Alone? The Effect of Parental Separation on Children's Decisions to Leave Home.
- LEWIN, A. C.: Marriage Patterns among Palestinians in Israel.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2012. No. 4.

- HOOK, J. L.: Working on the Weekend: Fathers' Time with Family in the United Kingdom.
- LaROSSA, R.: Writing and Reviewing Manuscripts in the Multidimensional World of Qualitative Research.
- ROY, K. M.: In Search of a Culture: Navigating the Dimensions of Qualitative Research.
- MATTHEWS, S. H.: Enhancing the Qualitative-Research Culture in Family Studies.
- LAREAU, A.: Using the Terms *Hypothesis* and *Variable* for Qualitative Work: A Critical Reflection.
- LaROSSA, R.: Thinking About the Nature and Scope of Qualitative Research.
- KUPERBERG, A.: Reassessing Differences in Work and Income in Cohabitation and Marriage
- SASSLER, S. – ADDO, F. R. – LICHTER, D. T.: The Tempo of Sexual Activity and Later Relationship Quality.
- BARR, A. B. – SIMONS, R. L.: Marriage Expectations among African American Couples in Early Adulthood: A Dyadic Analysis.
- CARLSON, D. L.: Deviations from Desired Age at Marriage: Mental Health Differences Across Marital Status.
- KEIZER, R. – SCHENK, N.: Becoming a Parent and Relationship Satisfaction: A Longitudinal Dyadic Perspective.
- BROWN, S. L. – BULANDA, J. R. – LEE, G. R.: Transitions Into and Out of Cohabitation in Later Life.
- LIU, H. – RECZEK, C.: Cohabitation and U.S. Adult Mortality: An Examination by Gender and Race.
- GOLDBERG, A. E. – SMITH, J. Z. – PERRY-JENKINS, M.: The Division of Labor in Lesbian, Gay, and Heterosexual New Adoptive Parents.
- DREBY, J.: The Burden of Deportation on Children in Mexican Immigrant Families.
- MOLLBORN, S. – BLALOCK, C.: Consequences of Teen Parents' Child-Care Arrangements for Mothers and Children.
- RALEY, R. K. – KIM, Y. – DANIELS, K.: Young Adults' Fertility Expectations and Events: Associations with College Enrollment and Persistence.

- FINGERMAN, K. L. – CHENG, Y-P. – WESSELMANN, E. D. – ZARIT, S. – FURSTENBERG, F. – BIRDITT, K. S.: Helicopter Parents and Landing Pad Kids: Intense Parental Support of Grown Children.
 JANG, S. J. – ZIPPAY, A. – PARK, R.: Family Roles as Moderators of the Relationship between Schedule Flexibility and Stress.

POPULATION¹

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2012. No. 1.

- GRIGORIEV, P.: Health Crisis in Belarus as Mirrored by Long-Term Trends in Mortality by Causes of Death (1965–2008).
 GAYMU, J. – SPRINGER, S.: How does Living Alone or with a Partner Influence Life Satisfaction among Older Men and Women in Europe?
 EINIÖ, E. K. – GUILBAULT, C. – MARTIKAINEN, P. – POULAIN, M.: Gender Differences in Care Home Use among Older Finns and Belgians.
 DYKSTRA, P. A. – FOKKEMA, T.: Norms of Filial Obligation in the Netherlands.
 BONNET, C. – HOURRIEZ, J-M.: Gender Equality in Pensions: What Role for Rights Accrued as a Spouse or a Parent?
 BONNET, C. – HOURRIEZ, J-M.: The Treatment of Couples by the Pension System: Survivor's Pensions and Pension Splitting.

2012. No. 2.

- BARBIERI, M. – OUELLETTE, N.: The Demography of Canada and the United States from the 1980s to the 2000s. A Summary of Changes and a Statistical Assessment.
 ZHAO, Z. – REIMONDOS, A.: The Demography of China's 1958–61 Famine: A closer Examination.
 N'BOUKE, A. – CALVÈS, A-E. – LARDOUX, S.: Induced Abortion in Lomé, Togo. Trends and Role in Fertility Decline.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2012. No. 2.

- PORTES, A. – ZHOU, M.: Transnationalism and Development: Mexican and Chinese Immigrant Organizations in the United States.
 PRESTON, S. H. – STOKES, A.: Sources of Population Aging in More and Less Developed Countries.
 KRAVDAL, Ø. – GRUNDY, E. – LYGSTAD, T. J. – WIJK, K. A.: Family Life History and Late Mid-Life Mortality in Norway.

¹ A Population összes száma teljes terjedelemben megjelenik francia és angol nyelven is.

- ZALOZNAYA, M. – GERBER, T. P.: Migration as Social Movement: Voluntary Group Migration and the Crimean Tatar Repatriation.
- FOX, S.: Urbanization as a Global Historical Process: Theory and Evidence from sub-Saharan Africa.
- JONES, G. W.: Population Policy in a Prosperous City-State: Dilemmas for Singapore.
- RAINER, H. – SIEDLER, T.: Family Location and Caregiving Patterns from an International Perspective.
- DUBUC, S.: Immigration to the UK from High-Fertility Countries: Intergenerational Adaptation and Fertility Convergence.

2012. No. 3.

- GARIP, F.: Discovering Diverse Mechanisms of Migration: The Mexico–US Stream 1970–2000.
- PERELLI-HARRIS, B. – SÁNCHEZ GASSEN, N.: How Similar Are Cohabitation and Marriage? Legal Approaches to Cohabitation across Western Europe.
- GÜNTHER, I. – HARTTGEN, K.: Deadly Cities? Spatial Inequalities in Mortality in sub-Saharan Africa.
- DUTHÉ, G. – MESLÉ, F. – VALLIN, J. – BADURASHVILI, I. – KUYUMJYAN, K.: High Sex Ratios at Birth in the Caucasus: Modern Technology to Satisfy Old Desires.
- ZHANG, L.: Economic Migration and Urban Citizenship in China: The Role of Points Systems.
- ESTEVE, A. – GARCÍA-ROMÁN, J. – PERMANYER, I.: The Gender-Gap Reversal in Education and Its Effect on Union Formation: The End of Hypergamy?

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2012. No. 4.

- MASFERRER, C. – ROBERTS, B. R.: Going Back Home? Changing Demography and Geography of Mexican Return Migration.
- TONG, Y. – PIOTROWSKI, M.: Migration and Health Selectivity in the Context of Internal Migration in China, 1997–2009.
- HERMALIN, A. I. – LOWRY, D. S.: The Decline of Smoking Among Female Birth Cohorts in China in the 20th Century: A Case of Arrested Diffusion?
- BIDDLE, N. – TAYLOR, J.: Demographic Consequences of the ‘Closing the Gap’ Indigenous Policy in Australia.
- THOMAS, K. J. A.: Migration, Household Configurations, and the Well-Being of Adolescent Orphans in Rwanda.
- YU, W-H. – SU, K-H. – CHIU, C-T.: Sibship Characteristics and Transition to First Marriage in Taiwan: Explaining Gender Asymmetries.

2012. No. 5.

- GARIP, F.: An Integrated Analysis of Migration and Remittances: Modeling Migration as a Mechanism for Selection.
- CHEN, X. – CHI, G.: Natural Beauty, Money, and the Distribution of Talent: A Local-Level Panel Data Analysis.
- HARTNETT, C. T.: Are Hispanic Women Happier About Unintended Births?
- MERCHANT, E. R. – GRATTON, B. – GUTMANN, M. P.: A Sudden Transition: Household Changes for Middle Aged U.S. Women in the Twentieth Century.
- RAYMO, J. M. – ZHOU, Z.: Living Arrangements and the Well-Being of Single Mothers in Japan.
- VAN BAVEL, J. – JANSEN, M. – WIJCKMANS, B.: Has Divorce Become a Pro-Natal Force in Europe at the Turn of the 21st Century?

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2012. No. 2.

- JOHNSON, F. A. – PADMADAS, S. S. – CHANDRA, H. – MATTHEWS, Z. – MADISE, N. J.: Estimating Unmet Need for Contraception by District within Ghana: An Application of Small-Area Estimation Techniques.
- BUKODI, E.: The Relationship between Work History and Partnership Formation in Cohorts of British Men Born in 1958 and 1970.
- HERTRICH, V. – LESCLINGAND, M.: Adolescent Migration and the 1990s Nuptiality Transition in Mali.
- PERELLI-HARRIS, B. – KREYENFELD, M. – SIGLE-RUSHTON, W. – KEIZER, R. – LAPPEGÅRD, T. – JASILIONIENE, A. – BERGHAMMER, C. – DI GIULIO, P.: Changes in Union Status during the Transition to Parenthood in Eleven European Countries, 1970s to Early 2000s.
- SCHATZ, E.: Rationale and Procedures for Nesting Semi-Structured Interviews in Surveys or Censuses.
- BERGHAMMER, C.: Church Attendance and Childbearing: Evidence from a Dutch Panel Study, 1987–2005.